

Вітаємо ювіляра!

ПЕТРУ ТРОХИМОВИЧУ САБЛУКУ — 70 років

Перший день Великої Вітчизняної війни і перший подих народженого, лихоліття, розпач і радість продовження роду й життя на землі — несумісні між собою події, несумірні явища людського буття. Народившись 22 червня 1941 року і з першого ж дня залишившись без батька на руках згорьованої матері-колгоспниці, не маючи хоча б якоїсь підтримки й допомоги, Петро Трохимович Саблук самотужки досяг того, що вдається далеко не всім.

Нині П.Т. Саблук відомий в Україні й далеко за її межами вчений у галузі аграрної економіки, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, Герой України, головний редактор міжнародного науково-виробничого журналу «Економіка АПК», член редакційної колегії журналу «АгроІнКом».

Директором Інституту Петро Трохимович був обраний у 1988 році переважною більшістю співробітників, які поважали молодого й беручого з великим практичним досвідом роботи на посаді головного бухгалтера колгоспу, фахівця Обласного управління сільського господарства, викладача навчального закладу, кмітливого, талановитого й винятково працездатного науковця. Добротою душі, працьовитістю, баченням стратегії розвитку економічної науки, відповідальністю за майбутнє Інституту, вмінням працювати з колективом П.Т. Саблук не тільки виправдав довір'я співробітників, а й примножив повагу й доброзичливе ставлення до себе колег і всієї наукової економічної спільноти. Він залишився вірним самому собі, не бере участі в тому, проти чого повстає його совість, що суперечить його порядності й людяності.

Петро Трохимович Саблук — визнаний вчений у галузі економіки агропромислового виробництва, фінансів, бухгалтерського обліку й аналізу господарської діяльності — є одним із засновників нової методології ціноутворення і формування інфраструктури ринку, регулювання міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі, напрямів реформування сільськогосподарських підприємств, розвитку земельних відносин, удосконалення фінансово-кредитної і податкової системи в АПК. Під його керівництвом і за безпосередньої участі розроблено соціально-економічну парадигму ринкового функціонування агропромислового виробництва та розв'язання проблеми національної продовольчої безпеки України, доктрину, концептуальні засади та стратегічні напрями розвитку сільського господарства, що втілюються у життя, сформовано наукову школу економістів-аграрників радикального спрямування.

Петро Трохимович — автор і співавтор понад 900 наукових праць, з яких 240 монографій, брошур, довідників. Своїми науковими працями він не тільки збагатив ключові напрями аграрної економічної науки, але й підніс її авторитет. Вона стала дороговказом розвитку агропромислового виробництва.

П.Т. Саблук веде плідну роботу з підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. Під його керівництвом науковці підготували й успішно захистили майже 100 дисертаційних робіт, в тому числі 41-у дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Він бере активну участь в законотворчій діяльності, працює з науковими центрами США, Німеччини, Франції, Великобританії, Чехії, країн СНД, і особливо Російської Федерації, є учасником багатьох міжнародних симпозіумів і конференцій з питань аграрної економіки.

Редакційна колегія журналу, громадські організації, співробітники Інституту, відділення аграрної економіки і продовольства Національної академії аграрних наук України, економісти-аграрники України, друзі й учні щиро вітають Петра Трохимовича з днем народження, бажають йому міцного здоров'я, сімейного благополуччя, довголіття, щастя і радості життя, щедрих усмішок Долі.

*Головний редактор,
доктор економічних наук,
чл.-кор. НААН*

М.Г. Лобас

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 4—6'2011

<http://www.iae.kiev.ua>

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. НААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Безуглий М.Д., д.с-г.н., проф., акад. НААН
Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Гладій М.В., д.е.н., проф., акад. НААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., акад. НААН
Зайчківський А.О., д.е.н., проф.
Зіновчук В.В., д.е.н., проф.
Зубець М.В., д.с-г.н., проф., акад. НААН
Коденська М.Ю., д.е.н., проф.
Кравчук В.І., д.т.н., проф., акад. НААН
Лінник М.К., д.т.н., проф., акад. НААН
Лупенко Ю.О., д.е.н., проф., академік НААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф., акад. НААН
Месель-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. НААН
Присяжнюк М.В., міністр Мінагрополітики та
продовольства
Росоха В.В., к.е.н., с.н.с.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., акад. НААН
Сайко В.Ф., д.с-г.н., проф., акад. НААН
Ситник В.П., д.е.н., проф., акад. НААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., акад. НААН
Юрчишин В.В., д.е.н., проф., акад. НААН
Петриков О.В., д.е.н., проф. акад. РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., акад. РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
к.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net
Матеріали підготовлено
МАПШ «Агропромінвест-інтернешл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів – рекламодавець

Свідцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В. тел. (067) 230-20-81.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Свідцтво про державну реєстрацію № 22491
від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 15.05.2011. Формат 60x84 1/8.

Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 7,25.
Умов. друк. арк. 6,75. Наклад 1000. Зам. 11-145

ЗАТ «ВІПОЛЬ»,
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

науково-практичне видання

ЗМІСТ

Безуглий М.Д., Зубець М.В. Економічні аспекти
реформування аграрно-промислового комплексу України 4
Лобас М.Г. Розвиток світової економіки
у глобалізаційному вимірі 14

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Біленький О.Ю. Продукція сільського господарства
«локомотива» світової економіки на світовому ринку 16
Охріменко І.В. Методичні підходи до побудови системи
заходів державного регулювання аграрного ринку 20
Мамчур Л.В. Ринок м'яса Подільського регіону:
сучасний стан та перспективи розвитку 24

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Марченко В.М. Тенденції самоорганізації молочної
промисловості України 28
Діброва А.Д., Чан-хі О.С. Розвиток системи державної
підтримки виробників молока в Україні 34
Цимбал В.О. Проблеми розвитку обслуговуючої
кооперації на селі 39
Юрій Т.П. Зайнятість у сільськогосподарських
підприємствах регіону 42
Філаткін С.М. Правове регулювання та сучасний
стан розвитку орендних земельних відносин в Україні 45

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

Коденська М.Ю. Обґрунтування необхідності розробки
інвестиційних проектів у розвиток біотанологічної галузі
на базі продукції цукровобурякового виробництва 48
**Кулаєць М.М., Просянік В.М., Бабієнко М.Ф.,
Витвицька О.Д., Бузовський Є.А., Скрипниченко В.А.**
Інноваційна складова виробництва як фактор
забезпечення продовольчої незалежності 54

Олійник Т.І. Інвестиційна політика АПК та її механізм у процесі відновлення основних засобів виробництва	61
Соколов Д.О. Визначення та етапи становлення технологічних укладів	66

КОРПОРАТИВНІ ВІДНОСИНИ

Олійник О.О. Становлення агропромислової інтеграції в Україні	71
Данькевич А.Є. Напрями підвищення ефективності господарської діяльності агрохолдингів	76

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Чорний Г.М., Ястреб М.П. Аграрний менеджмент: семасіологічний аналіз управлінських методів	79
Хомин І.П. Попит і пропозиція як чинники ціноутворення у контексті поглядів Пола Хейне	83
Барвінченко В.І., Олійник В.Я. Функції ґрунту та інших компонентів основного засобу сільськогосподарського виробництва	90
Коваленко Є.Я. Вплив концентрації на ефективність виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур в аграрних підприємствах зони Степу України	92
Кучер А.В. Інтенсивність виробництва гречки	95

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Доробок наукової школи академіка Саблука П.Т.

Росоха В.В. Виробничий потенціал аграрних підприємств: методологія, методика, державне регулювання розвитку (<i>доповідь, виголошена під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук</i>)	98
--	----

ЮВІЛЕЇ

Олександр Михайловичу Шпичаку – 70 років	104
--	-----

До 100-річчя від дня народження І.І. Жадана

Шатько О.В. Пам'яті вченого	106
Аннотації	107
Resume	107

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

М.Д. Безуглий,

М.В. Зубець,
академіки НААН

Аналіз стану агропромислового комплексу України показує, що за останні роки в Україні накопичилися проблеми, які стримують подальший розвиток аграрного виробництва і ускладнюють соціально-економічну ситуацію у сільській місцевості.

Аграрний сектор України має потужний потенціал, що за відповідних умов дає змогу у 2015 р. забезпечити виробництво 80 млн т зерна, понад 15 млн т олійних культур, 4 млн т м'яса. Проте незавершеність аграрної реформи, непослідовність державної політики стримує інвестування сільського господарства та повне забезпечення продовольчої незалежності країни. Але Україна може і повинна стати одним з найважливіших гравців на світовому аграрному ринку, ситуація на якому протягом останніх років різко змінилася. Збільшення споживання продовольства, насамперед зерна у країнах, що розвиваються, та переорієнтація виробництва з продовольчих цілей на біоенергетику у розвинених країнах призводить до підвищеного попиту на сільськогосподарську продукцію. Така зовнішньоекономічна ситуація є вкрай сприятливою для аграрного сектору України.

Для виконання поставленого Президентом України В.Ф. Януковичем завдання щодо входження України до 2020 року до двадцяти найрозвиненіших країн світу необхідно визнати аграрний

сектор економіки одним з найважливіших пріоритетів і провести системну реформу аграрних відносин у державі. Така реформа повинна базуватися на доктрині розвитку агропродовольчого сектору до 2020 року, яка б гарантувала забезпечення продовольчої незалежності та становлення України в ряд світових лідерів з виробництва продовольства і біоенергетичних ресурсів. Стрижнем реформи повинна стати система економічних та організаційних заходів розв'язання проблеми агропромислового комплексу і забезпечення прогресивного розвитку галузі у майбутньому.

Для визначення основних завдань аграрного сектору проаналізуємо стан виробництва сільськогосподарської продукції та встановимо причини нижчої у 2–3 рази урожайності сільськогосподарських культур в Україні порівняно з розвиненими країнами світу.

Реалізація генетичного потенціалу сільськогосподарських культур на ланах України на прикладі озимої пшениці показана на рис. 1.

З кінця 70-х років минулого століття по теперішній час українські селекціонери змогли підвищити генетичний потенціал озимої пшениці з 60 до 110 центнерів з гектара. Ці показники підтверджуються випробуванням українських сортів озимої пшениці на сортостанціях державної служби сортоживчення

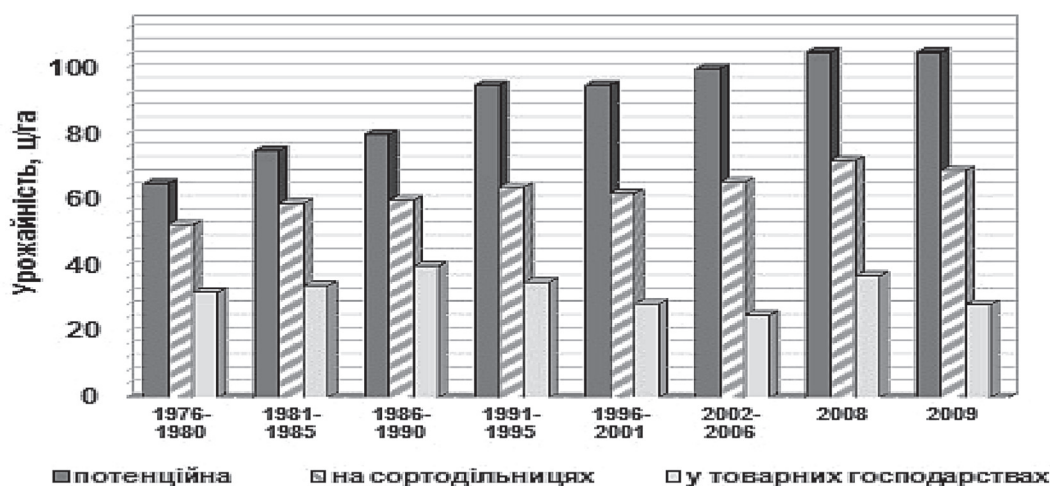

Рис. 1. Реалізація генетичного потенціалу сільськогосподарських культур (на прикладі озимої пшениці), урожайність, ц/га

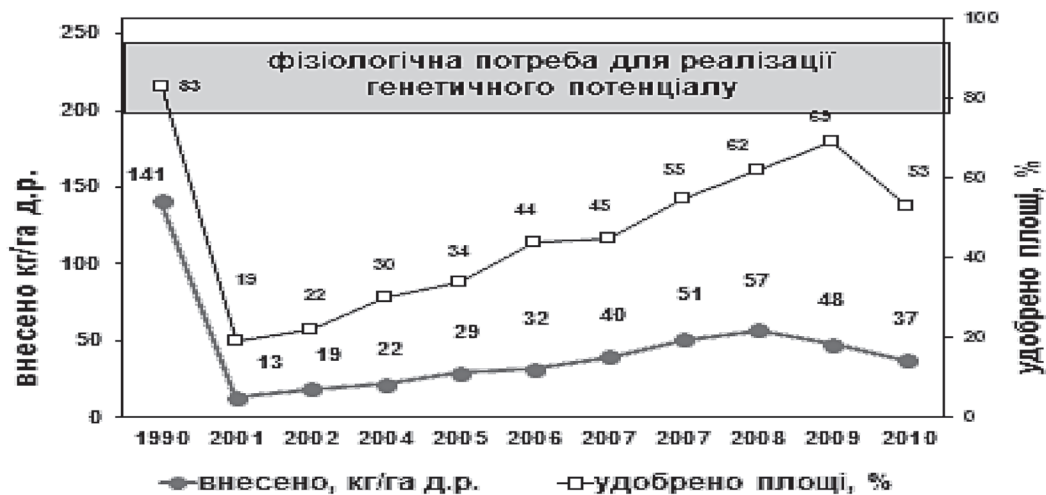

Рис. 2. Внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури України, кг/га д.р. та частка удобреної площі, %

і реєстрації сортів, де за останні роки було доведено, що урожайність озимої пшениці у виробничих умовах коливається в межах 65–70 ц/га. Водночас фактична урожайність у сільськогосподарських товаровиробників становить 25–40 ц/га. Якщо в 70-х роках реалізація генетичного потенціалу була на рівні 50 % від потенційної урожайності озимої пшениці, то в останні десять років рівень реалізації генетичного потенціалу озимої пшениці у виробничих умовах коливається в межах від 25 до 35 відсотків. Така ж ситуація спостерігається і при вирощуванні інших сільськогосподарських культур.

Для визначення причин такого стану показників урожайності сільськогосподарських культур проаналізуємо виконання технологічних вимог до їх вирощування, насамперед динаміку внесення мінеральних добрив за останні (рис. 2).

Якщо у 1990 р. удобрювалося 83 % площі і вносилося 141 кг діючої речовини на гектар, то до 2001 р. відбувся катастрофічний спад цих показників. Добрива вносилися лише на кожному п'ятому гектарі, а їх абсолютна кількість становила лише 13 кг д.р. на га. Саме це пояснює, чому реалізація генетичного потенціалу пшениці у 80-х роках була на рівні 50 % від потенційної, а через 10 років знизилася до 25–30 %. У пореформені роки (з 2001 по 2008 рр.) відбувалось поступове збільшення як площ, де вносилися добрива (від 19 до 69 %), так і абсолютної кількості добрив — від 13 до 57 кг д.р. на гектар. На превеликий жаль, в останні рік ця тенденція призупинилася. У 2010 р. в порівнянні з 2009 р. кількість внесених товаровиробниками мінеральних добрив зменшилась на 35 %, а площі їх внесення — на 23 %. Для реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських культур абсолютне внесення добрив в різних природнокліматичних зонах коливається від 200 до 250 кілограмів діючої речовини на гектар.

Проте у найкращий пореформеній 2008 рік було внесено лише 57 кг, а в 2010 р. — 37 кг д.р., тобто близько 25 % або лише сьома частина мінеральних добрив до фізіологічної потреби рослин.

Катастрофічна ситуація склалася із внесенням органічних добрив під сільськогосподарські культури (рис. 3).

Якщо в 1990 р. добрива вносилися практично на кожний п'ятий гектар в кількості 8,8 тонни, то до 2009 р. внесення органічних добрив знизилася до 0,6 тонн на гектар на площах всього 2,5 % від загальної площі ріллі. Це при тому, що потреба для реалізації генетичного потенціалу і збереження родючості ґрунту знаходиться на рівні 8–10 тонн органічних добрив на гектар.

Такий низький рівень внесення мінеральних і органічних добрив не тільки не дає можливості реалізувати генетичний потенціал рослин, але й призводить до виснаження ґрунту і пониження його родючості.

Наступним важливим елементом дотримання технологій вирощування сільськогосподарських культур є захист посівів від бур'янів, хвороб і шкідників. Оскільки зараз використовуються різноманітні засоби захисту рослин, на рис. 4 ми наводимо їх грошовий еквівалент з розрахунку на га.

З 2005 по 2009 рік відбувалось зростання кількості засобів захисту рослин від 15,9 до 49 % технологічної потреби. 2010 р. внесено третину їх потреби. За технологічної потреби у засобах захисту рослин для реалізації генетичного потенціалу на рівні 70–80 % від 1100 до 1350 грн на гектар (в залежності від технологій і умов вирощування) сільськогосподарські товаровиробники України витратили менше 400 грн на гектар. Аналогічна ситуація спостерігається й на вирощуванні інших культур.

Системне порушення основних технологічних процесів, насамперед внесення мінеральних і орга-

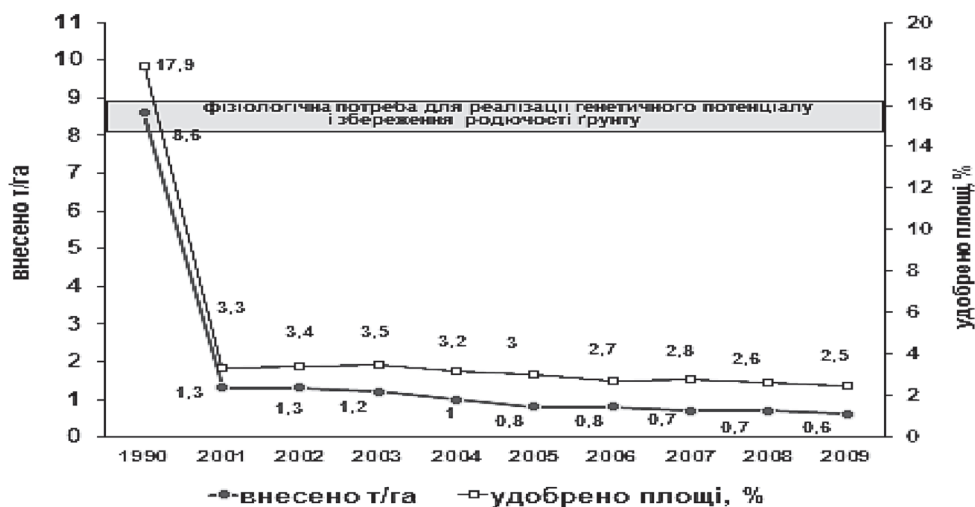

Рис. 3. Внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури України, т/га та частка удобреної площі, %

нічних добрив та використання засобів захисту рослин, призводить до низьких показників урожайності при наявності генетичного потенціалу сільськогосподарських культур на рівні світового. Так, генетичний потенціал озимої пшениці української селекції знаходиться на рівні 100–110 ц/га, ячменю – 100 ц/га, кукурудзи – 110–120 ц/га, соняшнику – 35–40 ц/га, цукрового буряку 500–600 ц/га тощо.

Проблеми урожайності основних культур поглиблюються недостатнім рівнем технічного забезпечення, що призводить до неякісного виконання основних технологічних етапів та порушення строків їх проведення. Дотримання всіх приписів виконання технологічних вимог щодо вирощування сільськогосподарських культур на стаціонарних дослідних науково-дослідних установах Національної академії аграрних наук України представлено в табл. 1.

Так, на восьми науково-дослідних ділянках у шести природнокліматичних зонах України протягом останніх чотирьох років вирощувалась озима пшениця з дотриманням всіх вимог технології. При цьому загальні витрати на вирощування становили близько 5100 грн на гектар. Урожайність озимої пшениці була на рівні 78–90 ц/га високої якості, переважно другого, деколи третього класу. При цьому собівартість пшениці становила 664 грн за 1 тону. Витрати на вирощування озимої пшениці на один гектар у найкращі 2008–2009 рр. не перевищували 3000 грн на гектар, а для дотримання технологічних вимог необхідно було використати на один гектар 5100 грн.

Ситуація, що складається з використання техніки, розглянута нами на прикладі одного із найважливіших технологічних етапів отримання продукції рослинництва – збиранні урожаю. На рис. 5

Рис. 4. Забезпеченість засобами захисту посівів сільськогосподарських культур (на прикладі озимої пшениці)

Показники виробництва озимої пшениці у 2009 році за умов повного виконання технологічних вимог

Урожайність	78,6—90,1 ц/га
Загальні витрати	5100 грн/га
Якість	2—3 клас
Собівартість	664 грн/т
Витрати на вирощування озимої пшениці по Україні у 2009 році не перевищують 3000 грн/га	

представлена динаміка втрат урожаю в залежності від тривалості його збирання.

При використанні даних рис. 5 та фактичних показників тривалості збирання урожаю в різних областях України можна розрахувати біологічну урожайність і біологічний урожай, порівняти його з фактичною урожайністю і валовим збором зернових культур, визначити втрати сільськогосподарських товаровиробники (табл. 2).

У найкращий для сільського господарства України 2008 рік, коли був зібраний рекордний урожай у 53,3 млн тонн зерна при урожайності 34,7 ц/г, втрати на кожному гектарі становили 6,8 ц/га. Оскільки біологічна урожайність за нашими розрахунками склала 41,5 ц/га, біологічний урожай у 2008 р. був 63,7 млн тонн. Загальні втрати зернових на етапі збирання становили 10,4 млн тонн. Аналогічна ситуація спостерігалася і в 2009 році.

Втрати урожайності 2010 р. через несприятливі погодно-кліматичні умови та велику зношеність комбайнового парку становили 8,8 ц/га, загальний валовий збір зернових в заліковій вазі оцінюється нами в 38,7 млн тонн, тоді як біологічний урожай на полях був на рівні 51,6 млн тонн. Втрати зерна за на-

шими оцінками становлять 12,9 млн тонн. Таким чином, тільки на етапі збирання врожаю сільгосптоваровиробники України за останні три роки втратили близько 35 млн тонн зерна, що за нинішніми цінами дорівнює вартості приблизно 40 тис. комбайнів класу ДОН-1500Б або 16 тисяч комбайнів класу «Lexion» фірми «Claas» або «John Deere». Така кількість комбайнів повністю задовольнила б потреби зернового господарства України в зернозбиральній техніці.

Дефіцит коштів на оновлення матеріально-технічної бази основних засобів виробництва, зокрема, сільськогосподарської техніки, приводить до значних втрат урожаю навіть на тому недостатньому рівні операційних витрат, що вкладають у землю українські сільгосптоваровиробники.

Отже, саме ця ланка зернового господарства України потребує першочергового втручання держави і розробки відповідної програми довгострокового кредитування та лізингу для забезпечення аграрного сектору зернозбиральною технікою.

Яка ж ситуація складається з реалізацією генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин і птиці? В табл. 3 показаний генетичний потенціал основних продуцентів м'яса, а саме: м'ясної птиці —

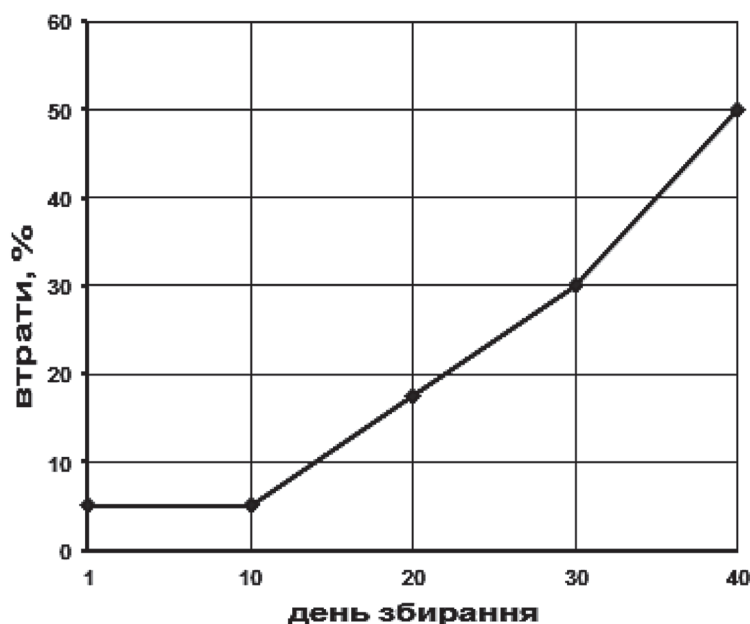

Рис. 5. Втрати урожаю в залежності від тривалості збирання, %

Валовий збір і біологічний урожай зернових у 2008–2010 роках

Показник		Урожайність		Втрати
		фактична	біологічна	
Урожайність, ц/га	2008	34,7	41,5	6,8
	2009	29,7	37,1	7,4
	2010 прогноз	26,4	35,2	8,8
Валовий збір, млн т	2008	53,3	63,7	10,4
	2009	46,0	57,5	11,5
	2010 прогноз	38,7	51,6	12,9

бройлерів, свиней і великої рогатої худоби, а також генетичний потенціал тварин у молочному скотарстві і у вівчарстві.

Переважна частина показників реалізації генетичного потенціалу коливається на рівні 50 %. Тільки у бройлерному виробництві ми маємо реалізацію генетичного потенціалу на рівні 77 %, передусім за рахунок запровадження інтенсивних технологій вирощування птиці на сучасних птахофабриках, що були реконструйовані або збудовані за останні роки.

Яка основна причина реалізації лише 50 % генетичного потенціалу від показників рівня, що досягла нині українська наука? Безумовно, ця причина має комплексний характер і криється, знову ж таки, у недотриманні технологічних умов утримання, вирощування і годівлі сільськогосподарських тварин. Це яскраво демонструє таблиця щодо витрат концентрованих кормів на годівлю тварин у сільськогосподарських підприємствах (табл. 4).

Так, з 67,7 млн ц кормових одиниць концентрованих кормів, які необхідні тваринницьким господарствам України, тільки 39,5 млн т (58 %) тварини отримують як комбікорми. Це в середньому. У ско-

тарстві у вигляді комбікормів тварини отримують тільки 8,4 % кормів, тоді як середньовиважена кількість їх в раціоні повинна становити не менше ніж 25 %, а для дійних корів – до 40 %. У свинарстві рівень годівлі комбікормами становить 20 %, тоді як сучасне розвинене свинарство на 100 % базується на годівлі комбікормами. В результаті реалізація генетичного потенціалу тварин у свинарстві становить 48 %, у виробництві молока – 53 %, у виробництві яловичини – 54 %.

Макроекономічний аналіз забезпечення сільгосптоваровиробників матеріально-технічними ресурсами для вирощування сільськогосподарських культур і виробництва продукції тваринництва проведено з розрахунку витрат на 1 гектар ріллі. У табл. 5 показані реальні витрати на виробництво сільськогосподарської продукції на один гектар ріллі. Ці витрати стосуються тільки виробництва продукції і не включають витрати на її зберігання і реалізацію. Потребою вважається обсяг коштів, що забезпечує дотримання усіх технологічних вимог виробництва продукції і дає змогу реалізувати генетичний потенціал сільськогосподарських культур і тварин на рівні 70–75 %.

Реалізація генетичного потенціалу продуктивності сільськогосподарських тварин і птиці

Показник	Генетичний потенціал	Факт	Реалізація потенціалу, %
Прирости живої маси на вирощуванні і відгодівлі, г на добу:			
бройлери	52	40	77
свині	750	361	48
ВРХ	850	449	53
Надій молока на корову, кг	7000	3790	54
Настриг вовни з вівці	7	3,5	50

Витрати концентрованих кормів у сільськогосподарських підприємствах на годівлю тварин і птиці
(млн ц кормових одиниць)

Показник	Концентровані корми всього	% до загальних витрат	З них комбікорми	% до загальних витрат
Витрачено всього	67,7	100	39,5 (58 %)	100
Велика рогата худоба	14,2	21,0	3,3	8,4
Свині	18,3	27,0	8,0	20,2
Птиця	34,5	51,0	28,2	71,2

Реальні витрати на виробництво сільськогосподарської продукції, грн/га

Показник	Рік			Потреба
	2007	2008	2009	
Рослинництво	1440	2220	2370	4500
Тваринництво	818	1040	1200	2800

Так, за останні три роки спостерігається чітка позитивна тенденція зростання витрат у розрахунку на один гектар. В рослинництві ці витрати зросли від 1440 грн 2007 р. до 2370 грн 2009 р. В тваринництві від 818 грн до 1200 грн, відповідно. Проте реальна потреба в коштах для виконання всіх технологічних операцій в середньому в рослинництві становить 4500 грн на один гектар, а в тваринництві – 2800 грн на гектар (витрати в обсязі 2800 грн/га у тваринницькій галузі розраховані за умови виробництва обсягів продукції, що забезпечить її споживання населенням України згідно обґрунтованих норм). Таким чином, сільгоспвиробники України мали можливість у кращі 2008–2009 рр. забезпечити виконання технологічних операцій у рослинництві на рівні 49–53 %, а в тваринництві лише на рівні 37–43 %. У попередні роки рівень виконання технологічних вимог був ще нижчим. Саме це пояснює, чому аграрії мають такі низькі показники урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності сільськогосподарських тварин протягом 2000–2004 рр.

Наступним кроком аналізу є розрахунок дефіциту обігових коштів та капітальних вкладень у сільськогосподарське виробництво (табл. 6).

Цей аналіз стосується виключно великотваринного виробництва і не включає господарствами населення. Дефіцит обігових коштів на рік в рослинництві становить 57,5 млрд грн, у тваринництві – 43,2 млрд грн. В цілому сільське господарство України щорічно потребує поповнення обігових коштів на рівні 100,7 млрд грн у рік. Також нами були проведені розрахунки потреби сільгоспвиробників в оновленні основних засобів виробництва, які становлять для рослинництва – 108 млрд грн, для тваринництва – 140 млрд грн. Таким чином, сільське господарство України потребує інвестицій в основні засоби виробництва на рівні 248 млрд

грн, що слід інвестувати у виробництво протягом найближчих трьох-п'яти років.

Таким чином, економічний аналіз роботи сільгоспідприємств України показує, що основною проблемою виробників є дефіцит коштів. На нашу думку, реформа, започаткована у 1999 році, саме тому і не набула повного розвитку і не дала тих результатів, на які очікували, що виробники не були забезпечені необхідними фінансовими і матеріальними ресурсами для організації сільськогосподарського виробництва. Виходячи з цього, ми стверджуємо, що головним завданням реформи агропромислового комплексу України є перетворення сільського господарства України в інвестиційно привабливу галузь економіки, щоб забезпечити залучення коштів на операційні витрати для виконання технологій та інвестицій для оновлення основних засобів виробництва.

Чому це не відбулося за останні десять років? Адже банківська система України значно прогресувала і у великих обсягах кредитувала національну економіку. З нашої точки зору, відсутність стабільних правил гри відлякувала значну частину бізнесменів від участі в аграрному бізнесі. Під правилами гри ми розуміємо, насамперед, прозору і довгострокову кредитно-фінансову, податкову та митну політику, позицію держави щодо регулювання аграрного ринку та деякі інші заходи, що повинні бути стабільними. В зв'язку з цим, на нашу думку, виникає нагальна потреба затвердити національну доктрину розвитку агропромислового комплексу і визначити на довгострокову перспективу (не менше 10 років) основні правила державного регулювання галузі. Саме це повинно стати першим кроком для того, щоб зробити галузь інвестиційно привабливою.

Говорячи про кредитування агропромислового комплексу, ми повинні проаналізувати і готовність української банківської системи профінансувати

Дефіцит обігових коштів і капітальних вкладень в сільськогосподарське виробництво

Рослинництво	57,5 млрд грн
Тваринництво	43,2 млрд грн
Основні засоби виробництва продукції рослинництва (4000 грн/га)	108 млрд грн
Основні засоби виробництва продукції тваринництва	140 млрд грн
Всього:	
поповнення обігових коштів 100,7 млрд грн у рік	
інвестиції в основні засоби млрд грн протягом 3–5 років	

аграрне виробництво. Нагадаємо, що навіть у найкращий 2008 рік розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні загальні обсяги кредитів, що були надані агропромислому сектору були трохи більшими за 20 млрд грн (при технологічній потребі у 100 млрд грн). Це становило 20 % до потреби тільки операційних витрат і близько 4 % кредитних ресурсів всієї банківської системи країни. І це в той час, коли агропромисловий сектор виробляв близько 20 % внутрішнього валового продукту! Така диспропорція між часткою сільгоспвиробництва у внутрішньому валовому продукті і часткою кредитування АПК у загальному обсязі кредитування економіки (у п'ять разів!) підтверджує нашу думку про значні ризики вкладення коштів, особливо «довгих грошей» у аграрне виробництво. В той час як у цивілізованих країнах світу сільське господарство фінансується за особливими правилами щодо термінів кредиту, кредитних ставок тощо, в Україні діють надзвичайно жорсткі правила для сільгоспвиробників відносно застави для отримання кредитів і розміру кредитних ставок. Нині ми спостерігаємо надзвичайно високу кредитну ставку, що на початку 2010 маркетингового року досягала 30 %, а зараз знаходиться на рівні 25 %. Відсутність ліквідної застави робить аграрний бізнес надзвичайно ризикованим для банків, де неповернення коштів навіть у кращі часи сягало 4 % від суми запозичень. Сьогодні у багатьох регіонах кількість проблемних кредитів, виданих сільгоспвиробниками, перевищує 20 %.

Для того щоб зробити кредитну політику прийнятною для аграрного бізнесу, ми пропонуємо ввести ринок землі і використати її як основну заставу для кредитування аграрного бізнесу. За великим рахунком, на сьогоднішній день сільгоспвиробники мають єдиний ліквідний актив — землю сільськогосподарського призначення, який в той же час є не залученим до сільськогосподарського виробництва. Розрахунки показують, що навіть діюча оцінка вартості землі сільськогосподарського призначення на рівні 10 тисяч грн за гектар може повністю забезпечити ліквідну заставу для банків, тому що використання землі як застави в співвідношенні одного до двох може дати можливість отримати виробникам до 5 тис. грн на гектар. А дефіцит коштів на один гектар (табл. 6) становить близько 2130 грн у рослинництві і 1600 грн у тваринництві.

Необхідно також визначитись з джерелами кредитування комерційними банками аграрного виробництва. На нашу думку, доцільно запровадити цільові програми для кредитування сільськогосподарського виробництва під контролем Національного банку. Ми бачимо три наступних джерела фінансування. Насамперед, це внутрішній резерв — рефінансування комерційних банків Національним банком України під пільгову ставку рефінансування для цільового

кредитування агропромислового комплексу. Іншими словами це емісійні кошти, за нашими розрахунками, на рівні до 25 млрд грн. При спеціальній ставці рефінансування комерційних банків на рівні 6–8 % вони могли б надавати кредити під 10–12 % річних, що є абсолютно прийнятним і не потребує ніяких коштів для компенсації частини кредитної ставки з бюджету. Кошти, які нині направляються за державними цільовими програмами на компенсацію кредитних ставок комерційних банків, можна було б направити на інші цільові програми підтримки АПК.

Також ми вважаємо за необхідне використати частину коштів, що запозичені або будуть запозичені у міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції і розвитку, Світовий банк та інші для кредитування агропромислового комплексу. І сума таких запозичень може сягати 2–3 млрд доларів США на рік.

Одним з основних джерел кредитування агропромислового виробництва можуть стати кошти міжнародних інвестиційних компаній, які можуть бути залучені в Україну під гарантії Уряду або великих українських компаній — виробників продовольства. Україна є однією з небагатьох країн світу, що має значний потенціал нарощування обсягів продовольства (у 2–3 рази протягом 8–10 років), що є надзвичайно привабливим для міжнародного капіталу. Тут ми можемо мати можливість залучати до 5–6 млрд доларів США на рік.

Таким чином, загальна сума запозичень за трьома джерелами може сягати до 80 млрд грн у рік, що спільно з власним капіталом інвесторів практично повністю забезпечить потребу сільгоспвиробників у фінансових ресурсах.

Економічно-організаційні заходи реформи АПК.

Для того, щоб реформа була проведена системно, нам необхідно провести комплексні зміни усіх основних складових агропромислового виробництва. Першочергового значення при цьому набирає Земельна реформа, яка була започаткована у 1999 р. і не завершена по сьогоднішній день. Розпаювання земель сільськогосподарського призначення, виділення цієї землі в натурі, видача державних актів на землю власникам паїв сільськогосподарських земель недостатні для того, щоб сформувати ринок землі. Тому заходом номер один в системі Земельної реформи ми вважаємо запровадження ринку землі після розробки і прийняття комплексу законів щодо його регулювання. Якщо всі гілки влади будуть працювати скоординовано, то запровадження ринку землі можливе з 2012 року.

Для того, щоб ми мали контрольований і гарантований ринок землі, для того, щоб запобігти спекуляціям на земельному ринку та не допустити нецільове використання землі, необхідно створити

державну іпотечну установу, яка буде контролювати рух земель сільськогосподарського призначення. Варіантом такої іпотечної установи може бути Земельний банк.

Одним з елементів використання ринку землі може бути включення земельних активів до статутних фондів сільськогосподарських підприємств, що дасть можливість зберегти цілісні земельно-майнові комплекси в аграрному виробництві і забезпечити доступ власникам таких підприємств до кредитних ресурсів під заставу своїх статутних фондів.

Другим кроком економічно-організаційних заходів реформи АПК є переведення сільськогосподарського виробництва зі стану стихійного ринку в контрольований і регульований державою процес. Це можливо тільки за рахунок складання балансів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Необхідно мати як середньотермінові (на 3–5 років) так і обов'язкові щорічні баланси. Це дасть змогу забезпечити продовольчу незалежність з урахуванням купівельної спроможності населення, прогнозувати експорт та імпорт сільськогосподарської продукції, розробити плани розвитку переробної харчової промисловості та біоенергетики. Для того, щоб реалізувати ці заходи, державі необхідно визначити орган, який буде займатися складанням балансів, визначити основні види балансів, необхідних для держави, а також удосконалити або розробити нові методики обліку виробництва сільськогосподарської продукції виробниками усіх форм господарювання.

За великим рахунком, на сьогоднішній день ми можемо виділити п'ять форм господарювання в аграрному секторі (табл. 7).

Це — аграрні холдинги, які обробляють десятки і сотні тисяч гектарів землі, великотоварні сільгосптоваровиробники, які обробляють від трьох до десяти тисяч гектарів, середньотоварні виробники, що обробляють декілька тисяч гектарів, фермерські господарства, в обробітку яких знаходиться декілька сот гектарів і селянські подвір'я, які мають від одного до двох гектарів землі та виробляють значну частину тваринницької продукції, картоплі, овочів і фруктів.

Не зупиняючись в межах даної роботи на аналізі форм господарювання в кожній галузі, сформулюємо основні підходи щодо вирішення цього питання в рамках аграрної реформи.

Для розробки конкретних галузевих програм — молочне скотарство і свинарство у тваринництві, зернові культури і олійні культури, садівництво, овочівництво у рослинництві, — потрібно розуміти, яку специфіку має кожна галузь. Якщо такі біржові культури як зернові і олійні виробляються великими сільгоспвиробниками, то більша частка продукції овочівництва, садівництва і виноградарства виробляється дрібнотоварними господарствами. Населення виробляє більше 95 % картоплі та до 80 % свинини, яловичини та молока.

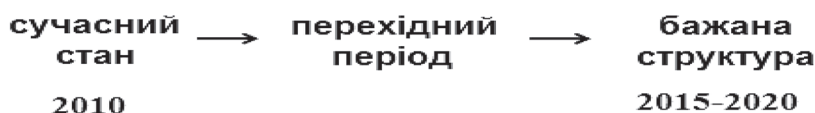
На нашу думку, необхідно щодо кожної галузі окреслити сучасний стан виробництва, знайти місце різним формам господарювання в загальному балансі виробництва продукції галузі, збудувати бажану структуру галузі на перспективу до 2015–2020 рр. в залежності від складності перехідного періоду і з урахуванням міжнародних стандартів якості продукції, а потім окреслити конкретні заходи щодо зміни форм господарюючих суб'єктів. Наприклад, перехід від дрібнотоварного виробництва у молочному скотарстві до великотоварного повинен проходити зі збереженням обсягів виробництва, які необхідні для нашої переробної промисловості і забезпечення потреб населення у молочних продуктах, урахуванням укладу життя сільських мешканців, можливостей розбудови інфраструктури аграрного ринку, зокрема, структури зберігання, переробки і транспортування молока, що вироблене фермерськими господарствами і дрібнотоварними виробниками, та інші заходи. Тільки зрозуміле бачення переходу галузі від сучасного стану до бажаної структури виробництва зможе бути основою для розробки конкретної галузевої програми.

Всі заходи, що будуть плануватися в межах аграрної реформи, можуть бути зведені нанівець при не вирішенні одного з ключових питань аграрного виробництва, а саме: встановлення справедливої ціни на сільськогосподарську продукцію, яка б забезпечувала рентабельне виробництво основних видів

Таблиця 7

Форми господарювання у сільськогосподарському виробництві

- аграрні холдинги
- крупнотоварне виробництво
- середньотоварне виробництво (ТОВ)
- фермерські господарства
- селянські подвір'я

сільськогосподарської продукції. З цього приводу написано багато наукових праць і проведено чимало наукових дискусій.

В світі є декілька підходів щодо розв'язання цієї проблеми. На нашу думку, вирішення проблеми диспаритету цін за рахунок компенсації витрат сільгоспвиробників державним бюджетом України в сучасних умовах є неприйнятним, тому що для ліквідації такого диспаритету потрібно близько 40–50 млрд грн на рік. Ліквідація диспаритету цін повинна відбуватись за рахунок перерозподілу прибутку, який отримується у ланцюжку виробник – переробник – продавець у такий спосіб, щоб всі учасники цього процесу мали рівноцінні доходи. Нині лівова частка доходів концентрується в руках тих, хто торгує сільгосппродукцією або зберігає і переробляє її. За всі промахи в агропромисловому комплексі розраховується тільки сільськогосподарський товаровиробник.

Всю різноманітність методів державного регулювання виробництва сільськогосподарської продукції у світі можна поділити на дві групи. Або ми використовуємо адміністративне регулювання цін на підставі спеціального закону, який приймається кожні 5 років і яким визначаються обсяги виробництва та максимальні і мінімальні ціни на основні види сільськогосподарської продукції (приклад США, де правила гри на аграрному ринку визначаються Законом про сільське господарство на 6 років). Або ми використовуємо в українських умовах європейський досвід, зокрема Франції, що передбачає укладання міжгалузевих і міжпрофесійних угод між виробниками, переробниками та продавцями сільгосппродукції щодо обсягів виробництва продукції і цін на неї. Обидва методи регулювання цін на сільгосппродукцію є прийнятними і відповідають духу ринкової економіки в аграрному виробництві, але, на нашу думку, більш прийнятним для сучасних умов України є спосіб саме державного регулювання через відповідний закон або інший нормативно-правовий акт, наприклад Постанову Кабінету Міністрів, яким буде вводиться адміністративне регулювання цін на сільгосппродукцію, тобто визначатись мінімальні і максимальні ціни, які є обов'язковими для всіх учасників аграрного ринку.

Серед економічно-організаційних заходів реформ агропромислового комплексу ми розглядаємо державну підтримку як метод визначення пріоритетів розвитку тієї чи іншої галузі сільського господарства, а не як обов'язкову складову формування собівартості продукції. Такі методи державного регулювання як державні цільові програми підтримки, податкові і митні пільги, державні закупівлі через Аграрний фонд, Державний комітет матеріального державного резерву, ДАК «Хліб України», а також

державна підтримка обов'язкового страхування аграрного виробництва повинні стати складовими державної політики.

Для того, щоб держава могла впливати на аграрне виробництво і адекватно його підтримувати, необхідно, щоб обсяги державної підтримки були не менше 10 % витрат сільгоспвиробників на виробництво продукції. Всього річні витрати аграрного сектору будуть становити близько 225 млрд грн (див. нижче). Таким чином, рівень державної підтримки повинен бути не меншим, ніж 22,5 млрд грн на рік.

Розуміючи складність економічної ситуації в державі, з якої витікає неможливість держави у найближчі роки взяти на себе гарантії щорічного виділення таких коштів із загального фонду бюджету за умов дії чинного законодавства, вважаємо за доцільне створення Фонду підтримки українського села шляхом введення спеціалізованого податку на товарообіг в нашій державі в обсязі 1 % (податок з продажу). За нашими розрахунками це дасть можливість щорічно залучати до фонду підтримки українського села 20–25 млрд грн, уникнути впливу інфляції на державну підтримку аграрного сектору, тому що такий спосіб накопичення коштів у Фонді автоматично враховує інфляційні процеси і забезпечує одне з найважливіших правил гри на аграрному ринку, а саме, гарантовану підтримку тих пріоритетів, які будуть визначені державною програмою реформування і розвитку АПК, що розробляється.

Зараз, на превеликий жаль, інфраструктура аграрного ринку знаходиться на початковому етапі розбудови. Питання інфраструктури ринку та рекомендації науки щодо запровадження його на теренах України є детально опрацьованими. Тому, з нашої точки зору, настав час відповідних дій держави щодо створення дієвої аграрної біржі, розбудови мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції навколо основних промислових центрів, створення мережі обслуговуючих кооперативів для дрібнотоварних сільгоспвиробників та фермерських господарств, сприяння аграрному бізнесу у розбудові підприємств для збереження, транспортування і реалізації продукції тощо.

Реформа агропромислового комплексу буде успішною тільки тоді, коли держава запропонує для товаровиробників не тільки необхідні заходи щодо підтримки аграрного сектору відносно встановлення справедливої ціни на сільгосппродукцію та залучення у аграрне виробництво коштів тощо, але й коли сільгоспвиробники чітко зрозуміють вимоги держави щодо формування основних засад аграрної політики і будуть їх виконувати.

Реформи АПК повинні торкнутися не тільки економічно-організаційних заходів, але й зобов'язати виробників дотримуватись певних правил. Од-

ним з найбільш вдалих методів формування вимог до товаровиробників може стати запропонований Міністерством аграрної політики та продовольства Аграрний паспорт району, в якому будуть визначені оптимальні сівозміни для даної природнокліматичної зони та запропонована оптимальна структура виробництва з урахуванням особливостей даного регіону. Цей комплекс заходів зобов'яже товаровиробників виробляти характерну для даного регіону продукцію тваринництва, забезпечить збереження родючості ґрунтів, виконання балансів, які будуть розроблятися згідно запропонованої концепції розвитку агропромислового виробництва в нашій державі. Аграрний паспорт також повинен включати й інші аспекти функціонування сільської території. Проте в цій роботі ми обмежимося лише економічними складовими даної розробки. На нашу думку, доступ сільгосптоваровиробників до податкових і митних пільг, державних цільових програм повинен бути можливим тільки за умови дотримання вимог, запропонованих державою. До розробки Аграрних паспортів районів приступили науково-дослідні установи Національної академії аграрних наук України.

Розробка економічно-організаційних заходів повинна закласти основу для подальшої розробки галузевих програм у рослинництві, тваринництві, переробно-харчовій промисловості, біоенергетиці тощо. На нашу думку, у рослинництві як мінімум необхідно запровадити наступні програми: розвитку зернового господарства, олійно-жирового комплексу, овочівництва та виробництва плодів, ягід та винограду. Окремою галузевою програмою повинна бути програма зрошення, що дасть змогу відновити інтенсивне виробництво на меліорованих, передусім, на зрошуваних землях нашої держави.

У тваринництві повинно бути дві головні програми — програма розвитку молочного скотарства та програма розвитку свинарства. Важливим моментом реформ агропромислового комплексу є відпрацювання програми розвитку переробної і харчової промисловості, головною метою яких повинно стати забезпечення українського населення якісними продуктами харчування на рівні медично-обґрунтованих норм, а також експорту готової продукції, а не сільськогосподарської сировини. Окремою програмою повинна бути програма розвитку біоенергетики, тому що нині значна частина сільгосппродукції, а саме зерно кукурудзи, насіння ріпаку та інших культур, експортується за кордон, де переробляються на біоетанол та біодизель на європейських заводах. Переробка біоенергетичної сировини, як мінімум до стану напівфабрикатів, повинна проводитися в нашій країні, що забезпечить створення доданої вартості, робочих місць і надходження податків до державного бюджету.

При виконанні запропонованих заходів, за нашими розрахунками, вже в 2015 році Україна зможе виробляти до 80 тонн зерна, до 15 тонн насіння олійних культур, 4 млн тонн м'яса, 18 млн тонн молока, 17 млрд штук яєць та іншу продукцію, що забезпечать внутрішній ринок достатньою кількістю харчових продуктів для споживання на рівні медично-обґрунтованих норм, а також перетворять Україну в одну з провідних країн світу з виробництва сільськогосподарської продукції.

Таким чином, розрахунки, приведені у дослідженні, показують, що протягом одного маркетингового року сільськогосподарські товаровиробники повинні вкладати у виробництво близько 200 млрд грн. обігових коштів. З урахуванням, що середній амортизаційний термін використання основних засобів виробництва коливається в аграрному комплексі від 8 до 12 років, а в середньому становить 10 років, амортизаційні відрахування основних засобів виробництва вартістю 250 млрд грн будуть становити близько 25 млрд грн на рік. Таким чином, загальні витрати сільгоспвиробників за виробництво продукції будуть складати близько 225 млрд грн на рік. В той же час вартість виробленої сільськогосподарської продукції протягом маркетингового року нами оцінюється в 340–350 млрд грн. Запропонований механізм інтенсифікації аграрного виробництва шляхом залучення необхідних коштів в аграрне виробництво дасть змогу мати досить високий рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, який коливатиметься в межах 50–55 %, а з урахування державної підтримки 60–65 %.

Саме такий підхід дасть можливість перетворити аграрне виробництво в провідну галузь економіки.

Автори добре усвідомлюють, що у такому короткому дослідженні не можна повно висвітлити всі напрями реформування агропромислового виробництва. У даній роботі викладені основні підходи щодо економічно-організаційних аспектів аграрних реформ, які напрацьовані у науково-дослідних установах НААН України і підтверджуються власним досвідом авторів. Ці напрацювання можуть бути покладені в основу діяльності робочих груп при Раді аграрних реформ Міністерства аграрної політики та продовольства і Робочій групі по реформуванню АПК при Кабінеті міністрів України.

Насамкінець, ми хотіли б наголосити на необхідності системного, комплексного підходу до проведення реформ. Тільки виконання всіх економічно-організаційних заходів, що викладені у цій короткій роботі, може зробити реформу повною та такою, що виконає свою головну мету — перетворить Україну в провідну аграрну державу світу, забезпечить відповідний рівень аграрного виробництва і високі соціальні стандарти для сільських мешканців.

РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

Висвітлено тенденції та характерні особливості протікання процесів інтернаціоналізації господарського життя та освоєння світового ринку.

Світова економіка пройшла довгий і складний шлях свого становлення й розвитку. Ранній період її виникнення пов'язують з Римською імперією, яка свого часу набула системи всесвітнього господарства, а пізніший відлік функціонування — з періодом великих географічних відкриттів (XV—XVI ст.) та прискореного розвитку міжнародної торгівлі, обмеженої сферою торгівельного (купецького) капіталу.

Щодо сучасного світового господарства, то воно почало розвиватись після промислового перевороту та розвитку монополій. Проте лише кінець XX ст. висвітлив його суттєві відмінності від попереднього періоду, що базується на принципах ринкової економіки, закономірностях міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва й капіталу.

Сучасну міжнародну економіку і відповідну їй систему економічних відносин характеризують такі ознаки:

- 1) поглиблений поділ праці, розвиток спеціалізації та кооперування;
- 2) високий ступінь мобільності капіталу, робочої сили, технологій, інформації;
- 3) глобальний характер сфери товарообміну, капіталопотоків, трудової міграції, інформації;
- 4) інтернаціоналізація виробництва й капіталу в межах міжнародних корпорацій;
- 5) відкритість національних економік, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків;
- 6) формування самостійної фінансової сфери, безпосередньо не пов'язаної з виробничою сферою, міжнародної фінансової економіки з превалюванням фінансових ринків над матеріальними;
- 7) перетворення інформаційних технологій, знань і здобутків науково-технічного прогресу в один з найважливіших напрямів розвитку економіки;
- 8) прагнення до наднаціонального, міждержавного регулювання поточних економічних і валютно-фінансових процесів у міжнародному масштабі.

Формування міжнародного господарського комплексу включає високий ступінь єдності торгівлі, виробництва й кредитно-фінансової сфе-

ри більшості країн світу, багатобічне економічне співробітництво, створення міжнародних інститутів та міждержавних організацій, заснувань і конференцій з регулювання світової економіки, найвідоміші з яких щорічні зустрічі країн «великої сімки» — США, Японії, ФРН, Франції, Великобританії, Італії й Канади. Досить часто вони використовують «право економічної міцності» на шкоду розвитку міжнародного економічного права й запобігання міжнародних фінансових криз.

Для збереження стабільності фінансової системи, не слід розраховувати на те, що ринки самі виправлять свої помилки. Перед світовим товариством постає завдання регулювання фінансових ринків, вдосконалення механізму міждержавного регулювання для стримування природної тенденції до виникнення монополій і олігархій у міжнародній глобальній економіці, забезпечення ефективного функціонування багаторівневої світової системи господарських зв'язків, що поєднує окремі країни в глобальний світовий комплекс.

Глобалізація значною мірою зумовлюється кількісним процесом зростання масштабів і розширення меж світогосподарських зв'язків, стає закономірним результатом інтернаціоналізації виробництва й капіталу, розвитку його суспільного характеру на міжнародному рівні. Взаємозв'язок і взаємозалежність окремих національних економічних систем здійснюється під впливом науково-технічної революції на засадах міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва.

Для великомасштабного спеціалізованого виробництва внутрішні ринки стають тісними, тому вони об'єктивно виходять за межі національних з прагненням знайти свою нішу. Згідно з цим, інтернаціонального характеру набуває рух і підготовка кадрів та обмін фахівцями, створення єдиного планетарного ринку капіталів, товарів і послуг, економічне зближення й об'єднання окремих країн у єдиний міжнародний господарський комплекс.

Відповідно посилюється значення міжнародних економічних відносин у розвитку окремих держав і їх угруповань, інтеграційних процесів у сфері політичного, соціального і духовного життя людства. Глобальна інтеграція об'єктивно стає

одним із найважливіших законів сучасності і майбутнього.

Безумовно, що з розвитком процесу глобалізації світової економіки, зростаючої взаємозалежності економік окремих країн від обміну товарами, послугами, капіталами, інформацією виникають нові проблеми.

Глобалізація насамперед створює передумови для зміцнення позицій розвинених країн та надання їм додаткових переваг. Розгортання глобалізаційних процесів в межах нинішнього міжнародного поділу праці все більшою мірою стає чинником збереження нинішнього положення бідних і відсталих держав. Зусилля цих країн щодо формування нового економічного порядку забезпечило прийняття міжнародних документів сприяння активному включенню їх у міжнародне економічне об'єднання, але ці документи (наприклад, Хартія економічних прав і обов'язків держав, прийнята у 1974 р. у рамках ООН) поки що залишаються лише деклараціями.

Водночас і в розвинених країнах спостерігається негативний вплив глобалізації, що супроводжується нестабільністю фінансових ринків, зростанням безробіття і т.д. Проте як позитивні, так і негативні процеси цього явища свідчать, що економіка, заснована на самодостатності національних культур і стійкості лише специфічних господарських укладів, підходить до завершального етапу. Нова структура і форма організації світової економіки (глобальної міжнародної економіки) стає новою реальністю з новими закономірностями процесів розвитку.

В умовах інтенсивно наростаючої глобальної взаємозалежності, взаємовпливу країн та регіо-

нів світу має бути забезпечена глобальна симетрія та синхронізація розвитку. Єдиним критеріями ефективності глобалізації повинно стати зростання ефективності, міжнародної конкурентоспроможності національних економік та підвищення рівня життя народу. Практика показує, що будь-які спроби глобальної дезінтеграції країн в єдиному глобальному процесі розвитку загрожують економічною кризою.

З огляду на це, міжнародна економічна інтеграція і кооперування мають стати не лише невід'ємним складником національних процесів розширеного відтворення, а й головними факторами, які визначатимуть масштаби, темпи і пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного й технологічного прогресу.

Відповідно до зазначеного, для нової глобальної економіки характерні такі особливості:

інтелектуалізація й інтелектуальна інтеграція національних економік в єдиній світовій системі поділу праці;

остаточна перемога глобалізації розвитку на основі глобального розуму, а не глобального інтересу;

поступове набуття новими продуктивними силами, базованими на інтелектуально-інформаційній основі, світового характеру;

підпорядкування процесу світового економічного розвитку новим планетарним, цивілізаційним, а не формаційним (капіталізм, соціалізм, комунізм) закономірностям, розкриття сутності й механізмів впливу яких має здійснюватися міждисциплінарною наукою — глобалістикою.

Прямуючи таким шляхом можна здійснити перехід до нової глобальної, ноосферно-космічної (за В.І. Вернадським) економіки.

М.Г. Лобас,
головний редактор,
д. е. н., чл.-кор. НААН

УДК 631:339.16.012.23:339.9

О.Ю. Біленький,

канд. екон. наук, доцент,

Державний економічний університет ім. М.І. Туган-Барановського

ПРОДУКЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА «ЛОКОМОТИВА» СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

У статті наведений аналіз експортно-імпоротної діяльності групи країн «БРІК» по основних видах продукції зернової та тваринницької галузей.

Обговорення питання інтеграції країн на регіональному рівні набирає все більших обертів. З одного боку, це обговорення реальних об'єднань країн на різних рівнях інтеграції типу ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР та ін., а з іншого — обговорення поки ще неформальних об'єднань, що можуть стати і вже стають потужними локомотивами світової економіки.

За оцінкою спеціалістів, одним з таких неформальних об'єднань може стати «БРІК» — Бразилія, Росія, Індія, Китай, які мають разом 8,7 трлн дол. США ВВП, або 14,5% до світового, а в перерахунку на Паритет купівельної спроможності — 15,5 трлн дол. США і 22,7% світових обсягів (2008 р.).

Поняття «БРІК» ще у 2001 р. застосував спеціаліст банку *Goldman Sachs* Дж. О'Ніл, але реально його почали сприймати як нове поняття через два роки, коли цей банк опублікував свій прогноз розвитку світової економіки до 2050 року. Увага до цього об'єднання була також приділена в українських наукових виданнях.

Нині у світлі минулої фінансової кризи та початку відновлення світової економіки спеціалісти знову повертаються до значення цієї групи країн для світового розвитку. Щодо майбутнього «БРІК» зустрічаються як скептики, так і оптимісти. Знаковою у цьому відношенні є стаття доктора економічних наук, головного наукового співробітника Інституту економіки РАН Б.А. Хейфеца, в якій автор подає п'ять можливих варіантів розвитку цього об'єднання:

1. Випадіння з цього об'єднання Бразилії та Росії внаслідок загальмування їхнього економічного розвитку, що в основному базується на торгівлі сировинними товарами, ціни на які впали.

2. Із «БРІК» випадає тільки Росія. При цьому такої точки зору дотримується як директор Центру вивчення Росії та Євразії при *Rand Corporation* Е. Вайс, економіст *Standard Poor's* Ж.-М. Сікс, так і співробітник Інституту міжнародної економіки

ім. Петерсона А. Аслунд, і навіть Н. Рубіні — за визначенням Б. Хейфеца — один з головних сучасних економічних гуру.

3. Із «БРІК» випадає Китай, який вже зараз перетворюється у самостійний світовий економічний центр. І якщо деякі економісти прогнозують, що Китай обгонить США до 2027 року, інші називають 2025 рік, то Нобелівський лауреат з економіки Р. Фогель вважає, що вже у 2040 році ВВП Китаю сягатиме 123 трлн дол. США. Зазначимо, що у 2008 році світовий ВВП був на рівні 60 трлн дол., а частка Китаю в ньому становила 7%.

4. У країн «БРІК» мало спільних політичних цілей та інтересів, адже, наприклад, Китай скуповує енергетичні ресурси в Африці, Арабських країнах і Латинській Америці. Але слід зазначити, що Китай має довгострокові домовленості щодо постачання енергоресурсів з Росії.

5. «БРІК» може бути розширений за рахунок включення країн Східної Європи та Туреччини (BRICET), Південної Кореї (BRICKET) або Мексики (BRIMC).

Крім того, обговорюються такі групи країн, як Next Eleven і VICTA, економічний розвиток яких наведений у монографії «Регіональна інтеграція».

Разом з тим, значна група експертів вважає, що у «БРІК» є значна довгострокова перспектива розвитку на базі об'єднання інтересів і спільних дій: диверсифікація міжнародної валютної системи в напрямі її більшої відкритості і демократичності за рахунок перерозподілу квот у капіталі МВФ і Світового банку на користь країн, що розвиваються; необхідність зменшення залежності від долара з початком переходу, наприклад, Росії і Китаю на взаєморозрахунки у національних валютах. Спільні інтереси країни мають також у автобудуванні, космічних програмах, енергозабезпеченні, транспортній інфраструктурі, екології, підготовці кадрів, проведенні досліджень, координації дій щодо захисту своїх інтересів у фінансовій світовій системі тощо.

Природно, що як країни з великим населенням і, відповідно, значними потребами у продовольстві

група «БРІК» багато в чому визначатиме розвиток світового ринку продовольчих товарів. Саме ця сфера дуже цікава для України – достатньо потужного експортера продукції агропромислового виробництва.

Країни групи «БРІК» разом виробляють понад третину світових обсягів зерна і м'яса та близько третини молока, але внаслідок зростання чисельності населення, особливо в Індії та Китаї (відповідно 1,2 і 1,3 млрд людей) і, природно, зростання потреб населення у продовольстві, вони нарощують виробництво аграрної продукції (табл. 1).

Так, Бразилія збільшила за 2000–2009 рр. виробництво зерна у півтора раза, Росія – майже у півтора, Китай – на 19 %, забезпечивши зростання виробництва зерна на одну особу; Бразилія – з 263,5 до 371,3 кг, Росія – з 438,6 до 672,4 кг, Китай – з 319,7 до 359,6 кг, а Індія зменшила – з 225,3 до 208,9 кг.

Значно також зросли обсяги виробництва продукції тваринництва, особливо в Китаї, де приріст молока за десять років становив 28,2 і м'яса –

16,1 млн тонн, або відповідно 33,4 % і 23,9 % світових приростів.

Усе це дало змогу країнам виділяти значні ресурси для продажу на світових ринках і в цілому об'єднання посилило свої позиції з 6,6 % світових обсягів експорту зерна у 2000 р. до 9,5 % у 2008 р. (табл. 2).

Однак є деякі розбіжності між країнами. Якщо Китай зменшив експорт зерна у сім разів з 13,9 до 1,8 млн т, то Індія збільшила у 2,3 раза, або з 2,8 до 6,5 млн т, Росія – в 11,2 раза, або з 1,2 до 14,1 млн т, а Бразилія – в 211 разів – з 36,5 тис. т до 7,6 млн т, збільшивши частку на світовому ринку зерна з 0,01 до 2,4 %.

Основним експортером пшениці є Росія, яка за дев'ять років підвищила обсяги її експорту в 27,9 разів, або з 419 тис. т до 11,7 млн т. Частка Росії щодо експорту пшениці серед цієї групи країн зросла з 33,9 % у 2000 році до 93,8 % у 2008 році.

Основним експортером кукурудзи є Бразилія та Індія – 6,4 і 3,5 млн т у 2008 р., збільшивши

Таблиця 1

Виробництво основних видів аграрної продукції, тис. т

Рік	Показник	Бразилія	Росія	Індія	Китай	Разом
2000	Зернові культури	45897,1	64326,2	234931,2	407336,5	752491,1
	До світового, %	2,2	3,1	11,4	19,8	36,5
2009	Зернові культури	71288,1	95079,5	246774,0	483679,7	896821,3
	До світового, %	2,9	3,8	9,9	19,4	36,0
2000	Пшениця	1661,5	34455,5	76368,9	99636,1	212122,0
	До світового, %	0,3	5,9	13,0	17,0	36,2
2009	Пшениця	4964,7	61739,7	80680,0	114950,3	262334,7
	До світового, %	0,7	9,0	11,8	16,9	38,5
2000	Кукурудза	31879,4	1530,3	12043,2	106178,3	151631,2
	До світового, %	5,4	0,3	2,0	17,9	25,6
2009	Кукурудза	51232,4	3963,4	17300,0	163118,1	235614,0
	До світового, %	6,3	0,5	2,1	20,0	28,8
2000	Ячмінь	257,1	14079,2	1447,0	2646,0	18429,2
	До світового, %	0,2	10,6	1,1	2,0	13,8
2009	Ячмінь	201,5	17880,8	1690,0	3400,0	23172,2
	До світового, %	0,1	11,9	1,1	2,3	15,4
2000	Рис	11089,8	585,7	127464,9	189814,1	328954,5
	До світового, %	1,9	0,1	21,3	31,7	54,9
2009	Рис	12604,8	913,0	131274,0	197257,2	342048,9
	До світового, %	1,9	0,1	19,3	29,1	50,4
2000	Соя	32735,0	341,9	5275,8	15411,5	53764,2
	До світового, %	20,3	0,2	3,3	9,6	33,3
2009	Соя	56960,7	943,7	10217,0	14500,1	82621,5
	До світового, %	25,6	0,4	4,6	6,5	37,2
2000	Молоко	20527,0	32276,2	79661,0	12373,7	144837,9
	До світового, %	3,5	5,6	13,8	2,1	25,0
2009	Молоко	27715,9	32561,7	110040,0	40553,1	210870,6
	До світового, %	4,0	4,7	15,8	5,8	30,3
2000	М'ясо разом	15424,9	4440,3	3994,8	62109,6	85969,6
	До світового, %	6,6	1,9	1,7	26,6	36,8
2009	М'ясо	22465,2	6570,4	4400,5	78213,7	111649,8
	До світового, %	8,0	2,3	1,6	27,8	39,7

свою частку відповідно з 0,01 і 0,04 % до 6,3 і 3,5 % світового експорту цієї культури. Відносно 2000 р. значно також збільшила експорт кукурудзи Росія, але її питома вага залишається низькою – 0,19 %. У свою чергу Китай, який у 2000 році експортував майже 10,5 млн тонн кукурудзи, знизив обсяги її вивезення до 252 тис. т, або в 45 разів.

Зазначимо, що Китай взагалі зменшив експорт фуражного зерна, задовольняючи потреби власного тваринництва, особливо свинарства та птахівництва, поголів'я якого становило відповідно 47,6 і 28,1 % світового рівня. Китай, крім того, зменшив експорт рису, а Індія та Бразилія навпаки збільшили його експорт, довівши частку на світовому рівні відповідно до 1,74 і 8,43 %.

Що стосується сої, то головним її експортером як у межах групи БРІК», так і в світі, є Бразилія, обсяги експорту якої зросли за дев'ять років у 2,1 раза, підвищивши її питому вагу на світовому рівні з 24,3 до 31,8 %.

Інші країни «БРІК» експортують сою у відносно невеликих обсягах, хоча Китай збільшив її експорт у 2,2 раза.

При розвинутому тваринництві країни «БРІК» мають незначний експорт молока – лише 2,3 % світового при мінімальних обсягах у Росії – 296,6 тис. т (0,3 %) і максимальних у Бразилії – 778,4 тис. т (0,8 %).

Внаслідок того, що одним з найпотужніших гравців на світовому ринку м'яса є Бразилія, яка збільшила його експорт з 2000 до 2008 р. у чотири рази – з 1,5 до 6,2 млн т, довівши свою частку до 16,6 % світового експорту, країни групи «БРІК» у цілому довели обсяги експорт м'яса до 7,5 млн т, що становило у 2008 році 20,1 % світових обсягів. Якщо у 2000 р. Бразилія експортувала 10 % виробленого м'яса, то у 2008 р. ця величина зросла до 27,8 %.

Нарощування власного виробництва зумовило не тільки зростання експорту, а й по деяких видах продукції скорочення імпорту (табл. 3).

Таблиця 2

Експорт основних видів аграрної продукції, тис. т

Рік	Показник	Бразилія	Росія	Індія	Китай	Разом
2000	Зернові культури	36,5	1262,6	2822,1	13952,8	18073,9
	До світового, %	0,01	0,5	1,0	5,1	6,6
2008	Зернові культури	7631,9	14121,2	6498,7	1867,7	30119,6
	До світового, %	2,4	4,5	2,0	0,6	9,5
2000	Пшениця	0,1	419,0	813,5	2,5	1235,9
	До світового, %		0,46	0,7	0,002	1,0
2008	Пшениця	645,1	11720,2	1,1	126,5	12492,9
	До світового, %	0,5	8,9	0,001	0,1	9,5
2000	Кукурудза	6,7	0,36	32,5	10466,0	10505,5
	До світового, %	0,01	0,0004	0,04	12,7	12,8
2008	Кукурудза	6432,7	198,4	3537,3	252,5	10420,9
	До світового, %	6,3	0,2	3,5	0,3	10,2
2000	Ячмінь	0	539,4	0	0,49	539,9
	До світового, %		2,3		0,002	2,3
2008	Ячмінь	29,3	1496,1	166,8	14,5	1706,8
	До світового, %	0,1	5,5	0,6	0,05	6,3
2000	Рис	26,4	21,9	1532,6	3070,6	4651,5
	До світового, %	0,1	0,1	6,5	13,0	19,7
2008	Рис	511,9	21,2	2484,3	971,2	3988,6
	До світового, %	1,7	0,1	8,4	3,3	13,5
2000	Соя	11517,3	45,8	75,0	210,8	11849,0
	До світового, %	24,3	0,1	0,2	0,5	25,0
2008	Соя	24499,5	4,5	44,8	465,5	25014,4
	До світового, %	31,0	0,01	0,1	0,6	31,7
2000	Молоко	17,2	510,1	85,3	129,2	741,8
	До світового, %	0,02	0,7	0,1	0,2	1,0
2009	Молоко	778,4	269,6	454,1	590,0	2092,2
	До світового, %	0,8	0,3	0,5	0,6	2,3
2000	М'ясо	1549,7	19,8	300,3	783,0	2652,6
	До світового, %	6,4	0,1	1,2	3,2	10,9
2008	М'ясо	6244,5	47,3	506,5	734,6	7532,8
	До світового, %	16,7	0,1	1,3	2,0	20,1

Імпорт основних видів аграрної продукції, тис. т

Рік	Показник	Бразилія	Росія	Індія	Китай	Разом
2000	Зернові культури	10814,2	4851,0	54,6	9476,6	25196,4
	До світового, %	4,0	1,8	0,02	3,5	9,3
2008	Зернові культури	8510,4	978,7	22,0	6946,9	16458,0
	До світового, %	2,7	0,3	0,01	2,2	5,2
2000	Пшениця	7523,0	2631,3	4,2	2033,9	12192,4
	До світового, %	6,4	2,3	0,003	1,7	10,4
2008	Пшениця	6032,7	178,7	0,02	1008,8	7220,2
	До світового, %	4,7	0,1	0,00002	0,89	5,6
2000	Кукурудза	1771,2	702,2	28,9	4944,8	7447,1
	До світового, %	2,2	0,9	0,04	6,0	9,1
2008	Кукурудза	769,8	362,2	7,28	4230,6	5369,9
	До світового, %	0,7	0,3	0,007	4,1	5,2
2000	Ячмінь	133,7	633,5	0	2114,0	2881,2
	До світового, %	0,6	2,8		9,4	12,8
2008	Ячмінь	267,0	131,5	2,4	1134,4	1535,3
	До світового, %	1,0	0,5	0,009	4,3	5,9
2000	Рис	659,5	351,4	13,2	244,7	1268,8
	До світового, %	2,9	1,5	0,06	1,1	5,6
2008	Рис	430,9	271,1	0,09	361,9	1064,0
	До світового, %	1,5	1,0	0,0003	1,38	3,8
2000	Соя	807,4	40,9	0,1	12720,9	13569,3
	До світового, %	1,7	0,1		26,2	28,0
2008	Соя	96,3	561,6	0,04	39531,0	40188,9
	До світового, %	0,1	0,7		50,3	51,1
2000	Молоко	1555,7	1004,4	60,7	2235,7	4856,5
	До світового, %	2,3	1,5	0,1	3,3	7,2
2008	Молоко	534,4	2231,1	55,0	3116,9	5937,4
	До світового, %	0,6	2,5	0,1	3,5	6,8
2000	М'ясо	66,6	1279,6	0,03	1205,9	2552,1
	До світового, %	0,3	5,5	0,0001	5,1	10,9
2008	М'ясо	34,8	3121,9	1,4	1758,3	4916,4
	До світового, %	0,1	8,8	0,004	5,0	13,9

Так, Бразилія зменшила імпорт зерна на 2,3 млн т, Росія — на 3,8 млн т, Китай на 2,5 млн т. У цілому група «БРІК» зменшила обсяги закупівель зерна на світовому ринку на 8,7 млн т. В основному це відбулося за рахунок зменшення імпорту пшениці майже на 15 млн т, кукурудзи — на 2 млн т та ячменю — на 1,3 млн т.

Китай, що є прабатьківщиною сої, став головним у світі імпортером цієї культури. При загальному імпорті групою «БРІК» 40,1 млн т сої у 2008 р. частка Китаю в межах групи становила 98,3 %, а на світовому ринку імпортерів — 50,3 %. Нарощування Китаєм імпорту сої пов'язано, *по-перше*, зі зростаючими потребами у високобілкових кормах скотарства, свинарства і птахівництва, *по-друге*, з тим, що внутрішні ціни на сою вище за світову — 500,8 проти 446,6 дол./т.

На фоні відносно оптимістичного стану з імпортом продукції рослинництва негативною тенденцією в Росії є нарощування імпорту м'яса з майже 1,3 до 3,1 млн т, або в 2,4 раза внаслідок катастрофічного скорочення поголів'я ВРХ і свиней. Тому Росія за

наявності лише 2,3 % чисельності власного населення до світового імпортує 8,8 % світових обсягів імпорту м'яса.

Що стосується молока, то основними імпортерами цієї продукції у межах «БРІК» є Росія та Китай, які збільшили його імпорт при скороченні імпорту Бразилією та Індією.

Висновок. Аналіз експортно-імпортної діяльності країн групи «БРІК» на світових ринках показав, що, *по-перше*, група стає могутнім гравцем на експортному ринку зерна. *По-друге*, при деяких розбіжностях у можливості експорту окремих зернових культур загальним для країн є нарощування їх потужності на ринках пшениці, ячменю, рису й, особливо, сої. *По-третє*, завдяки Бразилії група стала головним експортером м'яса. *По-четверте*, нарощування власного виробництва аграрної продукції сприяло зменшенню обсягів імпорту для задоволення потреб населення за винятком м'яса в Росії та сої у Китаї.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

У статті розглядаються окремі аспекти державного регулювання аграрного ринку України, зокрема, регулювання на основі цінових відносин. Аналізується ситуація з об'єктивністю визначення цін підтримки для сільськогосподарських виробників та пропонуються заходи її поліпшення.

Ситуація у світі з державним регулюванням аграрного ринку останнім часом складається суперечливо. З одного боку, є повідомлення про початок фундаментальної реформи аграрної політики в Європейському Союзі саме в галузі підтримки аграрного сектора, шляхом посилення в ньому конкурентних відносин на базі системи однакових виплат. При цьому великі ферми втраять свої переваги перед невеликими господарствами при одержанні грошей з бюджету ЄС. З іншого боку, у США ще із середини 80-х років минулого століття після прийняття закону «Про продовольчу безпеку США» (1985 р.) надається пріоритет великим високотоварним підприємствам, а державна підтримка малих та середніх розглядається лише як засіб забезпечення стабільності в сільській місцевості, тобто економічна підтримка трансформується в соціальну. Крім того, саме в Сполучених Штатах Америки, економіка яких вважається найбільш лібералізованою, у власність держави надходить 47 % урожаю пшениці та 75 % вироблених молочних продуктів, що засвідчує посилення ролі держави як ринкового агента.

Для України державне регулювання аграрного сектору, на наш погляд, є безальтернативним. Проте, воно повинно мати істотні ситуативні особливості. Сучасна Україна не в змозі забезпечити державну фінансово-економічну підтримку аграрному сектору на рівні розвинутих країн, тобто 300–400 дол. США на душу населення або 14–18 млрд дол. США на рік. Тому концептуально можна передбачити, що основними напрямками ефективного використання обмежених фінансових регулюючих ресурсів будуть такі:

- розширення цінового інструментарію економічного регулювання;
- фінансові та товарні інтервенції з метою стабілізації ринкових цін;
- посилення селективної функції ринку шляхом стимулювання приєднання збанкрутих підприємств до економічно міцних сільськогосподарських та переробних підприємств;
- посилення інтеграційних процесів шляхом стимулювання створення національних агропромис-

лово-торгівельних об'єднань у провідних продуктових секторах аграрного ринку.

Зокрема, крім мінімальних та заставних цін слід ввести цільові ціни на тваринницьку продукцію і в кінці року доплачувати виробникам різницю між цільовими та фактичними середніми ринковими цінами замість фінансових дотацій. Стимулювання переходу збанкрутих аграрних підприємств до сфери ефективного менеджменту слід стимулювати списанням частини їх кредиторської заборгованості та «податковими канікулами» на 3–4 роки.

Іншими словами, головна концептуальна ситуативна особливість державного регулювання аграрного сектору України зводиться до того, що безпосереднім об'єктом регулювання повинні виступати ринкові процеси, зокрема, формування ринкових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство, а не регулювання доходів виробників. Це означає, що мета регулювання буде досягатись за рахунок споживача-покупця товарів, а не за рахунок державного бюджету.

Варто також підкреслити, що найважливішою ланкою сучасних механізмів державного регулювання повинно стати посилення протекціоністської спрямованості мінімальних та заставних цін. На нашу думку, мінімальна гарантована ціна повинна бути дієвим економічним інструментом реалізації державної аграрної політики в частині регулювання аграрного ринку та підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників. Разом з іншими формами державної допомоги безпосередньо товаровиробникам мінімальна гарантована ціна повинна забезпечити для 60–70 % сільськогосподарської продукції, що вирощується у порівняно сприятливіших природних умовах, розширене відтворення родючості ґрунту, ресурсного потенціалу, робочої сили та належних умов існування аграрного соціуму.

При цьому розширене відтворення має забезпечуватись єдиними, співставними для всього народногосподарського комплексу економічними передумовами, а саме:

1) використання застосованого капіталу, включаючи і вартість землі або поточних витрат на одиницю продукції, в ролі прибуткоутворюючої бази при розрахунку мінімальної ціни;

2) використання середньої по народному господарству (без аграрного сектору) норми прибутку до капіталу або рівня рентабельності до витрат в ролі співставного мірила економічно доцільної та соці-

ально справедливої величини прибутку в мінімальній ціні одиниці продукції.

Методичні основи визначення такої мінімальної ціни доводяться до наступного. Ареали виробництва 60–70 % обсягу відповідної продукції визначаються окремо для кожного її виду одним із трьох способів:

— технологічним, тобто шляхом співставлення, з одного боку, вимог певного виду продукції до умов зовнішнього природного середовища (температура, опади, ґрунти і т.п.) та аналогічних агропромислових характеристик регіону;

— статистико-економічним, тобто кумулятивною (наростаючим підсумком) сукупністю районів, ранжованих за рівнем середньої за 3–5 років урожайності та продуктивності тварин;

— комбінованим, який використовує обидва попередні.

При цьому окремі культури зі специфічними вимогами до умов вирощування (льон, виноград тощо) можуть розглядатись як умовні ендеміки. З точки зору створення передумов одержання інформації для розрахунку застосованого капіталу та мінімальної ціни ареали виробництва 60–70 % відповідного виду продукції доцільно окреслювати як бажано компактно територію кількох областей.

Обсяг застосованого на 1 т окремого виду продукції капіталу (у грошовій формі) повинен включати:

— по оборотному капіталу — річну суму поточних виробничих витрат (без амортизації), включаючи і оплату праці з нарахуваннями, страхові платежі та відсотки за користування короткостроковими позиками;

— по основному капіталу — відновлювальну вартість основних засобів виробництва;

— по землі — вартість землі на рівні її оцінки (до формування ринку землі).

До складу поточних витрат на 1 т окремого виду продукції слід включати витрати оборотних засобів, амортизацію основних засобів у відновлювальній оцінці, відсотки за кредит та загальногосподарські витрати.

В економічному механізмі регулювання аграрного ринку та доходів сільськогосподарських товаровиробників мінімальна ціна може застосовуватись у трьох формах:

1) економічного індикатора для початку інтервенцій на аграрному ринку (фінансових — при падінні ринкових цін нижче 80 % від мінімальної та товарних при підвищенні ринкових цін понад 140 % до мінімальної);

2) гарантованої закупівельної ціни, за якою спеціальні урядові закупівельні підприємства та установи зобов'язані закупити всю або частину (квоту) виробленої сільгосптоваровиробником продукції для формування продовольчих, експортних, інтервенційних та інших ресурсів;

3) економічної основи заставної ціни (85–95 % від гарантованої).

Основний метод обґрунтування рівня мінімальних цін — прямі калькуляційні розрахунки застосованого капіталу та собівартості по кожному виду продукції на основі наявної бази ресурсних та економічних норм, а також фактичної за 3–5 років норми прибутку чи рівня рентабельності по національному комплексу (без аграрного сектору). Для виконання основного обсягу техніко-економічних розрахунків може бути використана традиційна методика планування витрат, що застосовуються у внутрішньогосподарському плануванні виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств та їх підрозділів.

Таким чином, мінімальна ціна на основі застосованого капіталу визначатиметься за формулою:

$$MC = Соб + 0,01 \times НП \times (ЗКоснЗ + ЗКобЗ + ВЗ), \quad (1)$$

де: Соб — собівартість одиниці продукції, грн/т; НП — норма прибутку по національному господарству (без аграрного сектору), %; ЗКоснЗ — застосований основний капітал на одиницю продукції, грн/т; ЗКобЗ — застосований оборотний капітал на одиницю продукції, грн/т; ВЗ — вартість землі на одиницю продукції, грн/т.

Для визначення застосованого капіталу на одиницю продукції рослинництва доцільно використати традиційний документ — макрозональну технологічну карту. Вона складається в розрахунку на 1000 (100 або 10) гектарів посівної площі культур та середньопрогресивні показники урожайності (або 70–80 % від генетичного потенціалу) використовуваних сортів та гібридів. Поопераційна технологія, що відображається в карті, повинна охоплювати повний перелік технологічних операцій від основного обробітку ґрунту до післязбиральної доробки та передпродажної підготовки основної продукції культури і відображати при цьому найбільш типові для відібраного ареалу (макрозони) технологію (перелік операцій та агротехнічні вимоги), технічні засоби виконання операцій, агротехнічно обґрунтовані розміри (дозы) застосування технологічних матеріалів (насіння, добрив, засобів захисту рослин, допоміжних матеріалів), реальний комплекс нормоутворюючих факторів та технічно обґрунтовані норми виробітку і витрачання пального, норми робіт та послуг, відстані перевезення технологічних матеріалів та продукції і т.п.

Щодо так званої побічної та сукупної продукції, то для неї доцільно складати окрему карту з відображенням в ній лише тих операцій, які стосуються безпосередньо соломи, сухих стебел кукурудзи на зерно, гички і т.п. Цей методичний прийом дає змогу, *по-перше*, скоротити перелік об'єктів визначення застосованого капіталу об'єднанням в одній карті кількох агротехнічно однорідних видів побічної продукції (солома озимих, солома ярих колосових і т.п.), а також уникнути розподілу загальної суми витрат по культурі між основною та побічною продукцією.

Безпосередньо в технологічній карті визначається загальна сума витрат на оплату праці з нара-

хуваннями, пально-мастильні матеріали, роботи та послуги. Допоміжними розрахунками за довільною формою визначають вартість технологічних матеріалів (насіння, добрив і т.д.), допоміжних матеріалів (соломи для укріття кагатів, в'язального шпагату і т.п.), страхових платежів, відсотків за кредит, інших витрат (спецодягу, миючих засобів та води для його прання, утримання тимчасових польових станів, харчування в сезон польових робіт, обслуговування польових робіт тощо).

Ця ж макрозональна технологічна карта використовується для розрахунків застосованого основного капіталу, уречевленого в будівлях та спорудах, технічних засобах виробництва. З цією метою спочатку калькулюється величина відповідної питомої вартості основного засобу з розрахунку на одну нормозміну, одну тонно-добу зберігання відповідного матеріалу чи одиницю робіт та послуг. Інформацією для таких розрахунків по техніці виступає ринкова вартість однієї машини, її нормативне річне навантаження в годинах змінного часу. Для будівель та споруд, представлених в основному сховищами для зберігання технологічних матеріалів та продукції, використовують їх сучасну (проектно-кошторисну) вартість та річний обсяг зберігання в тонно-днях чи тоннах. Потім поопераційно множенням цих питомих витрат на кількість нормозмін, обсягів зберігання або робіт та послуг визначають поопераційні величини застосованого капіталу. Підсумок по карті дає загальну вартість застосованого основного капіталу по культурі. Його діленням на валовий збір з розрахункової площі (1000, 100 або 10 га) одержують шукану величину вартості застосованого основного капіталу на одиницю продукції.

Для визначення витрат на поточний ремонт технічних засобів, а також будівель та споруд, також можна скористатись розрахованою за допомогою технологічної карти вартістю цих груп основних засобів, взявши її певну попередньо обґрунтовану чи погоджену частку як витрати на ремонт.

Вартість застосованого земельного капіталу на одиницю продукції визначається простим діленням оцінки 1 га ріллі на урожайність основної продукції. При потребі можна розділити оцінку 1 га ріллі між основною та побічною продукцією пропорційно відповідним технологічним витратам.

При необхідності слід враховувати технологічну різноманітність виробництва певного рослинницького продукту на тій чи іншій території: осушені, зрошувані землі і т.п.

Собівартість 1 т продукції рослинництва в поточних витратах визначається на основі тієї ж інформації, що використана для застосованого капіталу. Застосований оборотний капітал кількісно співпадає з витратами на її одиницю, тобто собівартістю. Величина застосованого основного капіталу перетворюється на витрати як частину собівартості за допомогою норм амортизації. Крім того, в поточних

витратах доцільно враховувати внесення мінеральних та органічних добрив у розмірах, які компенсують винесення поживних речовин з урожаєм та підтримання галузевого балансу. Отже, собівартість одиниці продукції рослинництва як основа для розрахунку мінімальної ціни повинна набувати нормативно-відтворювальної природи.

Методика визначення застосованого капіталу на 1 т продукції тваринництва обов'язково повинна враховувати чотири його кардинальних особливості: 1) неспівпадання тривалості виробничого циклу за окремими видами тварин; 2) характер надходження продукції протягом виробничого циклу; 3) строкатість технології та внутрішньогалузевих форм спеціалізації та кооперування виробництва; 4) особливості механізму формування постійної та змінної складової виробничих витрат та застосованого капіталу.

Розрахунки витрат застосованого капіталу на 1 т тваринницької продукції слід вести відповідно до методичної ідеології внутрішньогосподарського планування витрат на основі таких засад.

1. Розрахунки витрат ведуться на один виробничий цикл з наступним коригуванням їх суми та виходу продукції на один календарний рік. Коефіцієнт перерахунку показників одного циклу в річні величини обчислюється як відношення тривалості календарного року в днях до тривалості виробничого циклу в днях.

2. Для полегшення техніки розрахунків доцільно використати поглиблену функціональну структурування виробничих витрат тваринництва, виділяючи в їх складі незмінні, постійні, продуктивні та сервісні.

3. Основною розрахунків виступає або базове господарство, або 1000 структурних голів продуктивного поголів'я. Первинним об'єктом обчислення постійних та продуктивних витрат виступає технологічна група тварин як частина статеві-вікової групи зі своїми специфічними вимогами до умов утримання, догляду та годівлі.

4. Продуктивність поголів'я по відношенню до його генетичного потенціалу приймається на рівні 60–70 % у скотарстві та вівчарстві, 70–80 % у свинарстві та 80–90 % у птахівництві з відповідним забезпеченням кормами за загальною поживністю та структурою.

5. Корми власного виробництва оцінюються і відображаються у застосованому капіталі за собівартістю продукції рослинництва, покупні — за прогнозними ринковими цінами.

6. Вартість будівель та споруд враховується за відновлювальною вартістю, в ролі якої може виступати проектно-кошторисна з відповідними коригуваннями на цінову динаміку ринкового середовища. Такий же підхід застосовується для технічних засобів.

7. Земельний капітал включає земельні ділянки, на яких розміщено тваринницькі ферми, а також кормову площу. Для цього використовується інформація

про питому величину земельного капіталу на 1т продукції кормових культур, а також норми витрачання кормів на одиницю тваринницької продукції.

8. Загальновиробничі, загальногосподарські та збутові витрати також формують застосований капітал на одиницю продукції.

9. Вартість репродуктивного поголів'я визначається за ринковими цінами і враховується в складі застосованого основного капіталу.

Для визначення собівартості одиниці тваринницької продукції в поточних витратах використовується той же методичний підхід, що і для продукції рослинництва, а саме; *по-перше*, ідеологія нормативно-відтворювальної собівартості при визначенні витрат та, *по-друге*, спільна інформаційна основа для визначення застосованого капіталу та витрат на одиницю продукції.

Мінімальна гарантована ціна 1т чи іншої одиниці продукції з використанням її собівартості в поточних витратах визначається за формулою:

$$МГЦ = СПВ + 0,01 \times СРНГ \times СПВ, \quad (2)$$

де: МГЦ — мінімальна гарантована ціна, грн/т; СПВ — собівартість одиниці продукції в поточних витратах, грн; СРНГ — середній рівень рентабельності по національному господарству (без аграрного сектору), %.

Така увага до методичних аспектів визначення регулюючих інструментів впливу на аграрний ринок та доходи товаровиробників пояснюється двома обставинами. *По-перше*, несумісністю результативного дієвого державного регулювання аграрного ринку з ідеологією дискримінаційного ситуативно-рахункового вимірювання витрат по собівартості сільськогосподарської продукції. *По-друге*, після відміни Мінагрополітики свого наказу від 20 травня 2002 року № 135 щодо «Положення про визначення нормативних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції» на цій ділянці взагалі утворився певний вакуум, терпіти який далі не можна. Наступний документ такого призначення повинен базуватись на послідовно протекціоністській ідеології, що її відображає нормативно-відтворювальна собівартість сільськогосподарської продукції.

Справа в тому, що формально порядок вимірювання виробничих витрат та собівартості одиниці сільськогосподарської продукції нині визначається рекомендаціями, орієнтованими на ситуативно-рахункову собівартість, яка з економічної точки зору має ряд істотних вад.

По-перше, реальний рівень заробітків в основній масі сільськогосподарських підприємств не дає змоги оплаті праці виконувати повною мірою ні відтворювальної, ні стимулюючої функції. Тому нерідко трактористи-машиністи надають перевагу професії водія маршрутки. Об'єктивно необхідним рівнем оплати праці в сільському господарстві є щонайменше рівень промисловості і саме цей рівень слід відображати в собівартості.

По-друге, реальні розміри внесення мінеральних добрив не компенсують виносу поживних речовин з урожаєм рослинницької продукції, а органічних — не забезпечують підтримання гумусового балансу. Родючість ґрунту витрачається для одержання урожаю, але не відтворюється, ґрунт деградує. В собівартості слід відображати витрати добрив для підтримки запасів поживних речовин та балансу гумусу.

По-третє, нарахування амортизації до залишкової вартості основних засобів не дає можливості створити фонд їх відтворення в обсягах, достатніх хоча б для заміни зношених машин та обладнання, будівель та споруд. Амортизацію у витратах необхідно відображати до відновлювальної вартості.

По-четверте, сезонний характер сільськогосподарського виробництва, зумовлює об'єктивну необхідність залучення банківських кредитів, відсотки за користування якими слід відображати у виробничих витратах.

По-п'яте, аграрне виробництво, в тому числі і в сільськогосподарських підприємствах, перебуває під постійним впливом різноманітних ризиків і тому об'єктивно потребує потужного страхового захисту, витрати на який також необхідно відображати у витратах та собівартості одиниці продукції незалежно від наявності угод майнового страхування.

Висновок. Ситуативно-рахункова собівартість сільськогосподарської продукції обмежено придатна для ролі провідного економічного важеля регулювання дохідності, як основи потрібних темпів розширеного відтворення. Потрібна собівартість нормативно-відтворювальна. За таких обставин важливо з'ясувати ступінь вагомості відзначених недоліків ситуативно-рахункової собівартості з точки зору її використання в ролі прибуткоутворюючої бази на сільськогосподарську продукцію, тобто в механізмах аграрного ціноутворення. Розрахунки показали, що нормативно-відтворювальна собівартість озимої пшениці істотно перевищує ситуативно-рахункову. Тому її використання при визначенні економічних інструментів підтримки розширеного відтворення в аграрному секторі та сталого розвитку сільських територій слід розглядати як безальтернативне.

Використані джерела

1. Аналіз стану та концептуальні напрями розвитку аграрного ринку України (рекомендації) / [Коваленко Ю.С., Охріменко І.В., Зеліско І.М. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 122 с.
2. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / [под ред. Ю.А.Борко, О.В.Буториной]. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 472 с.
3. *Запорожець А.М.* Аграрне право зарубіжних країн / Запорожець А. М.. — Х.: Фірма «Кон-ум», 2005. — 230 с.
4. *Зінчук Т.О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Зінчук Т.О. — Ін-т економіки та прогнозування НАНУ. — Житомир: ДВНЗ «ДАУ», 2008. — 384 с.
5. Макроекономічний аналіз аграрного ринку України (науково-методичні рекомендації) / [Коваленко Ю.С., Охріменко І.В., Зеліско І.М. та ін.]. — К.: Логос, 2005. — 82 с.
6. *Онегіна В.М.* Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників / Онегіна В.М. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 590 с.

РИНОК М'ЯСА ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Висвітлено результати дослідження сучасного стану ринку м'яса в Подільському регіоні. Виявлено існуючі щіли в цій сфері проблеми й недоліки, запропоновано перспективи подальшого розвитку.

Сукупність природних, соціально-економічних, демографічних, історичних аспектів діяльності суб'єктів ринку вносить свої корективи у формування регіонального ринку продовольства та його функціонування. Відповідно мета державної регіональної політики зводиться до забезпечення ефективного розвитку регіону з врахуванням таких факторів, як раціональне використання різних економічних можливостей кожного з них, ефективної оптимальної інтеграції, територіального поділу праці і взаємної кооперації.

Подільський соціально-економічний регіон розташований в західно-центральної частині України та охоплює Тернопільську, Хмельницьку та Вінницьку області. Площа його становить 60,9 тис. км² або 10,1 % території держави. Географічне положення своєрідне і досить унікальне.

Розташований Подільський регіон в лісостеповій зоні України. Клімат регіону помірно-континентальний. Достатня кількість опадів, м'яка і порівняно недовготривала зима, тепле і вологе літо стали суттєвим фактором у вирощуванні сільськогосподарських культур (технічних і зернових). Регіон відноситься до вологої, помірно теплої агрокліматичної зони.

Природні умови та ресурси регіону сприятливі для розвитку сільського господарства. Територіально-господарський комплекс має складну галузеву і функціонально-компонентну будову, що складається з низки взаємозв'язаних міжгалузевих територіальних комплексів [1].

Однією з важливих галузей сільськогосподарського виробництва Подільського регіону є тваринництво, де переважає молочно-м'ясне скотарство, а також птахівництво. Для їх розвитку в регіоні є достатня кормова база — посіви кормових культур, продукція комбікормової промисловості, відходи цукрової, спиртової та плодоовочеконсервної промисловості. Найпоширенішими породами ВРХ є си-

ментальська, чорно-ряба, червоно-польська; основна порода свиней — велика біла. Виробництво м'яса у 2009 р. склало 7,2 %, молока — 16,2 %, яєць — 9,6 %, вовни — 0,7 % по відношенню до загального виробництва цієї продукції в Україні.

Метою статті є аналіз сучасного стану розвитку ринку м'яса Подільського регіону та обґрунтування його перспективи.

Процес економічних трансформацій в аграрній сфері Подільського регіону позначився на функціонуванні тваринництва. Так, за період 1990—2009 рр. різко зменшилось поголів'я худоби і птиці, виробництво й реалізація продукції, знизилась продуктивність та ефективність галузей, змінилося співвідношення між рослинництвом і тваринництвом.

Зауважимо, що найвищого рівня розвитку тваринництво Подільського регіону за кількістю поголів'я худоби, її продуктивністю та виробництвом продукції досягло у 80-ті роки. Зокрема, вирощування худоби і птиці на м'ясо в 1980—1990 рр. зросло від 523,1 до 606 тис. т у живій вазі, у тому числі м'яса ВРХ — від 272,0 до 358 тис. т, свинини — від 186,5 до 188,2 тис. т, овець та кіз — від 3,0 до 4,7 тис. т, птиці — від 47 до 47,3 тис. т. Найчисельнішим поголів'я ВРХ було у 1986 р. — 2630,7 тис. голів, свиней у 1983 р. — 2284,8 тис. голів, овець та кіз у 1988 р. — 626,1 тис. голів, а птиці у 1980 р. — 19597,6 тис. голів.

Сучасні тенденції свідчать про зворотне. За період 1990—2009 рр. поголів'я ВРХ в Подільському регіоні в цілому зменшилось від 2412,8 до 631,4 тис. голів, свиней — від 1972 до 740,7 тис. голів, овець та кіз — від 603,8 до 63,9 тис. голів, птиці — від 17121,2 до 12858,2 тис. голів.

Сільськогосподарські підприємства Подільського регіону, починаючи з 1991 р. постійно скорочують поголів'я худоби та птиці. На жаль, ця тенденція набула хронічного характеру. Так, на 1 січня 2010 р. поголів'я ВРХ у регіоні становило 197,7 тис. гол., або 6,4 % до 1991 р., свиней — 207,4 тис. гол. (15,4 %), овець та кіз — 11,4 тис. гол. (2,0 %), птиці — 3200,1 тис. голів, або 47 %. Основними причинами скорочення поголів'я є перевищення витрат виробництва над виручкою від реалізації

продукції, довготривалий період технологічного циклу виробництва продукції, уповільнений оборот капіталу, складність у формуванні кормової бази та ін. Внаслідок зменшення поголів'я вирощування худоби і птиці всіх видів в цілому в Подільському регіоні скоротилося від 606,5 тис. т у 1990 р. до 167,1 тис. т у 2009 р., в т. ч. в сільськогосподарських підприємствах — від 367,4 до 61,1 тис. т, а в господарствах населення — від 239,1 до 106 тис. т відповідно (табл. 1).

Викладене свідчить, що за період 1990—2009 рр. видова структура виробництва м'яса худоби і птиці значно змінилася. Сільськогосподарські підприємства, які мали чітко виражену спеціалізацію на виробництво м'яса ВРХ поступово змінюють її на користь птахівництва. Господарства населення поступово перейшли від основного напрямку спеціалізації — виробництва свинини до виробництва яловичини.

Отже, характерною рисою сучасного стану сільського господарства Подільського регіону є деформована структура виробництва, при якій стійке і поки що домінуюче положення щодо виробництва тваринницької продукції і, зокрема, м'яса займають особисті селянські господарства. Так, частка цієї категорії у виробництві м'яса худоби і птиці регіону становить 61 %, в т. ч. ВРХ — 64,1, свиней — 69,8, овець та кіз — 87,5, птиці — 39 %. Складається ситуація, при якій сільськогосподарські підприємства поступово змінюють галузеву орієнтацію в бік рослинництва, зокрема вирощування зернових та олійних культур. Що стосується особистих господарств населення, то основний тягар забезпечення жителів Подільського регіону та України продуктами тваринництва лягає на них. Проте тенденції щодо скорочення чисельності поголів'я худоби і птиці у цій категорії господарств останніми роками вказують на процеси щодо поступового зменшення кількості селян, які виявляють бажання займатися цим виробництвом. Здебільшого худобу та птицю тримають «для себе», не виходячи за рамки внутрішнього споживання. Із зменшенням виробництва продукції відповідно зменшились і обсяги її реалізації.

Щодо каналів реалізації м'яса, то вони різняться. Яловичину переважно закупають переробні підприємства, понад 43 % свинини реалізується підприємствам торгівлі та громадського харчування.

Щодо каналів реалізації м'яса, то вони різняться. Яловичину переважно закупають переробні підприємства, понад 43 % свинини реалізується підприємствам торгівлі та громадського харчування.

Таблиця 1

Вирощування худоби і птиці в Подільському регіоні, тис. т*

Показник	Рік						
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Всього худоби та птиці	606,5	245,7	152,2	167,6	247,4	156,6	167,1
в т.ч. у сільськогосподарських підприємствах	367,4	67,7	53,8	61,5	62	61,1	61,1
у господарствах населення	239,1	178	98,4	106,1	99,3	95,5	106
% господарств населення	39,4	72,4	64,7	63,3	40,1	61,0	63,4
ВРХ — всього	358	129,8	77	82,8	73,5	69,4	68,3
в т.ч. у сільськогосподарських підприємствах	253,4	49,4	34,4	31,9	28	24,9	24
у господарствах населення	104,6	80,4	42,6	50,9	45,5	44,5	44,3
% господарств населення	29,2	61,9	55,3	61,5	61,9	64,1	64,9
Свині — всього	188,2	91,7	47,1	49,6	50,2	44,7	48,5
в т.ч. у сільськогосподарських підприємствах	94,2	13,5	11,5	15,5	16,6	13,5	14,4
у господарствах населення	94	78,2	35,6	34,1	33,6	31,2	34,1
% господарств населення	49,9	85,3	75,6	68,8	66,9	69,8	70,3
Вівці і кози — всього	4,7	1,1	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8
в т.ч. у сільськогосподарських підприємствах	3,4	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
у господарствах населення	1,3	0,9	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7
% господарств населення	27,7	81,8	77,8	88,9	87,5	87,5	87,5
Птиця — всього	47,3	18	21,1	28,8	31,2	36,4	44,5
в т.ч. у сільськогосподарських підприємствах	14	3,4	7,1	13,5	16,8	22,2	22,4
у господарствах населення	33,3	14,6	14	15,3	14,4	14,2	22,1
% господарств населення	70,4	81,1	66,4	53,1	46,2	39,0	49,7

* Джерело: розраховано за даними Держкомстату України.

**Реалізовано худоби та птиці (в живій вазі) за різними каналами збуту
в Подільському регіоні, 2009 р.***

Показник	Худоба та птиця	ВРХ	Свині	Птиця	Вівці і кози	Коні	Інших видів худоби
Реалізовано, всього							
кількість, т	61198	28212	10763	21660	61	492	10
ціна, грн за т	10091,5	8963,4	14915,9	9236,4	11832,8	6737,0	7110,0
в т.ч. переробним підприємствам							
кількість, т	22652	19486	3137	0	5	24	0
ціна, грн за т	9432,2	8744,8	13724,7	0,0	9040,0	6520,9	0
населенню в рахунок оплати праці							
кількість, т	1432	693	626	25	7	77	4
ціна, грн за т	14316,9	8867,4	21498,6	9868,0	11514,3	6926,0	9500,0
пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток)							
кількість, т	185	132	43	0	0	10	0
ціна, грн за т	12612,5	8463,6	25960,5	0,0	0,0	9520,0	0
на ринку, через власні магазини, ларьки, палатки							
кількість, т	7222	2055	2274	2739	19	127	6
ціна, грн за т	10611,4	6954,9	15307,4	9654,1	11363,0	6465,3	5516,7
за іншими напрямками							
кількість, т	29709	5956	4683	18896	30	254	0
ціна, грн за т	10248,6	10824,0	14542,5	9174,9	12613,3	6716,9	0

* Джерело: розраховано за даними Держкомстат України.

Прогноз чисельності поголів'я худоби та птиці у Подільському регіоні*

Рік	Поголів'я тис. голів			
	ВРХ	Свині	Вівці і кози	Птиця
<i>Усі категорії господарств</i>				
2011	632,5	852,8	70,0	13471,2
2015	650,0	1165,3	81,0	15044,6
2020	679,8	1817,7	97,9	17326,9
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>				
2011	228,4	268,2	13,6	3395,7
2015	261,8	462,8	15,7	3836,1
2020	310,6	933,8	18,9	4495,4
<i>Господарства населення</i>				
2011	404,1	584,6	56,4	10075,5
2015	388,2	702,5	65,3	11208,5
2020	369,2	883,9	79,0	12831,5

* Тут і далі розрахунки автора.

вання всіх форм власності та господарювання, іншим підприємствам та організаціям, комерційним структурам, зарубіжним країнам, включаючи краї-

ни СНД, через біржі й аукціони тощо [2]. Майже все м'ясо птиці (87 %) реалізується за встановленими каналами збуту (табл. 2).

Прогноз обсягів виробництва м'яса по видах у Подільському регіоні

Рік	М'яса худоби та птиці, всього тис. т	у тому числі			
		яловичина та телятина	свинина	баранина і козятина	курятина
<i>Усі категорії господарств</i>					
2011	139,9	71,6	40,6	0,8	26,9
2015	159,5	73,3	55,1	0,9	30,2
2020	196,7	76,2	84,6	1,0	34,9
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>					
2011	47,9	23,9	11,3	0,1	12,6
2015	61,8	27,4	19,9	0,2	14,3
2020	89,7	32,5	40,2	0,2	16,8
<i>Господарства населення</i>					
2011	92	47,7	29,3	0,7	14,3
2015	97,7	45,9	35,2	0,7	15,9
2020	107	43,7	44,4	0,8	18,1

Використавши загальноприйняті методи прогнозування (екстраполяції, нормативно-розрахункових експертних оцінок) нами були розроблені прогнози чисельності поголів'я худоби та птиці і відповідно виробництва м'яса у досліджуваному регіоні на перспективу. Враховуючі сучасні тенденції приймалося, що нарощування здійснюватиметься в основному в сільськогосподарських підприємствах. Щодо господарств населення, то на період до 2020 р. виробництво тваринницької продукції, зокрема м'яса дещо уповільниться. Будуть даватися ознаки ручна праця, вік господарів, відсутність сучасних засобів праці та ін. (табл. 3; 4.).

Висновок. Досягнення наведених показників у Подільському регіоні повинно базуватися на таких концептуальних засадах. Розвиток м'ясних галузей на довгострокову перспективу має здійснюватись шляхом створення великих тваринницьких ферм,

обґрунтування раціональних параметрів концентрації і спеціалізації виробництва та його екологічних стандартів. Виникає необхідність стимулювання з боку держави нарощування поголів'я худоби і птиці з урахуванням регіональних факторів, в тому числі через механізм доплати за великогазову худобу. Потребує докорінної зміни структура годівлі худоби, зокрема виключення з раціону ВРХ соломи озимих культур, впровадження годівлі сіном сіяних бобових і злакових трав. Потребує удосконалення інфраструктура ринку, яка є визначальною при здійсненні товарообміну.

Використані джерела

1. Заставний Ф.Д. Географія України / Заставний Ф. Д. — Львів: Світ, 1994. — 476 с.
2. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2009 рік. — К.: ДКСУ. — 2010 р.

Шановні друзі!

Журнал «АгроІнКом» можна читати на сайті

www.iae.kiev.ua

ТЕНДЕНЦІЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Досліджено основні закономірності еволюції молочної промисловості. Виявлено невідповідності протягом 2002–2009 рр., які є результатом реалізації її внутрішнього потенціалу та зовнішнього впливу і визначають напрям подальшого розвитку.

Кожна система характеризується власними закономірностями та тенденціями розвитку, які й визначають вектор її еволюції. Розвиток будь-якої відкритої системи в синергетичній концепції дослідження економічних явищ та процесів розглядається як результат узгодження між власними тенденціями її еволюції та зовнішніми впливами. Однак в умовах значної відкритості системи, що зумовлює її залежність від зовнішнього середовища, вона змінює швидкість реалізації свого внутрішнього потенціалу, його повноту та масштаби.

Величина змін стану кожної системи та реалізації її внутрішнього потенціалу залежить від динаміки впливу факторів зовнішнього оточення. Визначені тенденції зовнішнього впливу пристосовують будь-яку систему до таких змін, змушуючи обрати адаптаційний тип свого розвитку, використовуючи як його переваги, так і розробляючи способи нейтралізації прогнозованих негативних наслідків. Однак практика господарювання останніх десятиріч довела значний вплив випадковостей на функціонування будь-якої системи.

За синергетичним підходом, будь-яка незначна випадковість, яка впливає на нерівноважну систему, може стати причиною значних змін її стану. В цій ситуації система змінює напрям свого розвитку, переходячи на нову траєкторію. Така зміна характеризується зміною поведінки самої системи, зміною системи взаємовідносин та ефективності її функціонування. Всі означені зміни є результатом самоорганізації системи, яка розглядається як процес когерентної взаємодії її підсистем.

Молочна галузь промисловості як система характеризується власними тенденціями розвитку, які є результатом реалізації власного потенціалу галузі (фінансового, інвестиційного, виробничого,

маркетингового, кадрового, інноваційного тощо) в залежності від характеру та напрямку впливу зовнішнього середовища (попиту, політики банківського кредитування, сировинного забезпечення, валютної, митної політики, зовнішньоторговельної політики тощо). Зміна динаміки впливу зовнішніх факторів можлива як результат реалізації внутрішніх закономірностей зовнішніх систем так і випадково (зміна зовнішньоторговельної політики країн контрагентів українських експортерів, скандали навколо українського експорту та інша інформація негативного характеру, падіння фондових індексів в результаті інформаційного впливу, рейдерські дії, стохастичні рішення власників підприємств тощо). Під впливом реалізації зовнішніх закономірностей та випадковостей зовнішнього впливу система змінює темпи свого розвитку, свою структуру, а в деяких випадках і напрям.

Основним завданням наукових досліджень будь-якої системи було прогнозування напрямів її розвитку на основі врахування динаміки змін факторів зовнішнього впливу та дослідження потенційної здатності такої системи самоорганізуватися під їх впливом. Останні дослідження проблем та закономірностей розвитку молочної галузі промисловості, що висвітлили у своїх наукових працях В.М. Бондаренко, О.В. Грищенко, О.В. Лакішик, Я.О. Тивончук, В.О. Цимбал, Н.В. Шкурак, стосуються питань стану молочної галузі та дослідженню факторного впливу на її розвиток.

Шлях подальшої самоорганізації галузі визначається внутрішніми тенденціями розвитку, які є результатом попереднього етапу еволюції та впливу зовнішнього середовища її функціонування. Попередній етап розвитку будь-якої системи визначив її потенціал, який, шляхом його реалізації на даному етапі еволюції, забезпечує ефективність функціонування системи. Для кожного етапу розвитку характерне прирощення (втрата) частки потенціалу, що поряд з зовнішнім впливом змінює тенденції такого розвитку системи.

Власний та функціонуючий капітал молочної промисловості*

Показник	Рік								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Власний капітал на кінець року, тис. грн	1643,8	1675,9	1840,4	1933,2	2093,2	2822,3	2962,3	2004,5	2960
Статутний капітал на кінець року, тис. грн	667,3	754,7	922,6	1108,8	1172,9	1476,4	1654,4	2157,8	3306
Необоротні активи на кінець року, тис. грн	3276,4	2300,9	2597,2	2923,9	3414,3	3892,2	4820,4	6031,2	6556,7
Оборотні активи на кінець року, тис. грн	1961,5	2104,5	2811,7	4077,9	6079,4	6808,9	9313,9	11585,4	13781,6
Відношення власного капіталу до суми оборотних та необоротних активів	31,38	38,04	34,03	27,61	22,05	26,37	20,96	11,38	14,55
Частка статутного капіталу у власному капіталі, %	40,59	45,03	50,13	57,36	56,03	52,31	55,85	107,65	111,69

*Тут і далі складено автором за даними Держкомстату.

Молочна галузь промисловості як система з власною поведінкою, сукупністю підсистем та взаємозв'язків має внутрішній потенціал, закономірні та випадкові тенденції свого розвитку, внутрішні невідповідності, які в умовах нерівноваги стають акумуляторами подальших її змін. За зовнішніми кількісними показниками зростання, молочна промисловість розвивається, адаптуючись до умов мінливого зовнішнього середовища, демонструючи сталу динаміку розвитку, і лише випадковості стають причиною відхилень її динаміки від обраної траєкторії руху. Детальне дослідження відповідностей між економічними показниками розвитку демонструє наявність внутрішніх суперечностей та неузгодженостей між підсистемами молочної галузі.

Внутрішні тенденції розвитку молочної галузі визначаються її технічним, виробничим, фінансовим, експортним потенціалом та потенціалом зовнішнього зростання. Дослідження технічної складової на основі узагальнення технічних можливостей розвитку виробництва дало можливість констатувати факт наявності достатнього технічного забезпечення для зростання виробництва в молочної промисловості країни. Потужності з переробки молока в Україні становлять нині понад 18,5 млн т, при їх використанні на рівні 26,5–30 %.

Щодо фінансового забезпечення розвитку галузі, то слід відзначити стійку тенденцію зменшення

обсягу власного капіталу в фінансуванні зростання необоротних та оборотних активів. Якщо в 2002 р. власний капітал покривав 38 % суми необоротних та оборотних активів, то в 2008 р. лише 11 % (табл. 1). Така тенденція є свідченням зростання частки боргового фінансування в структурі джерел фінансування галузі, а як наслідок і подальшого зменшення прибутковості її діяльності.

Період 2001–2009 рр. характеризується динамічним розвитком галузі, що проявляється в зростанні чистого доходу. Приріст чистого доходу в молочної промисловості слід розглядати як реакцію виробника на зміни економічної ситуації в країні. Зростання попиту, зниження величини кредитної ставки, зростання обсягів експорту спонукали до зростаючої динаміки чистого доходу в молочної галузі. Формування активного споживчого попиту зумовленого загальними темпами економічного росту та відповідним зростанням зайнятості і рівня доходів населення (рис. 1).

На основі графічної інтерпретації динаміки кількісних результатів діяльності молочної галузі в Україні в період 2001–2009 рр., можна виділити два короткі цикли галузевого розвитку: перший – 2002–2005 рр., другий – бере початок від 2005 р. 2006 рік в означеному групуванні є роком з показовим впливом випадковостей на тенденцію розвитку галузі. І до такої випадковості у встановленій тенденції слід

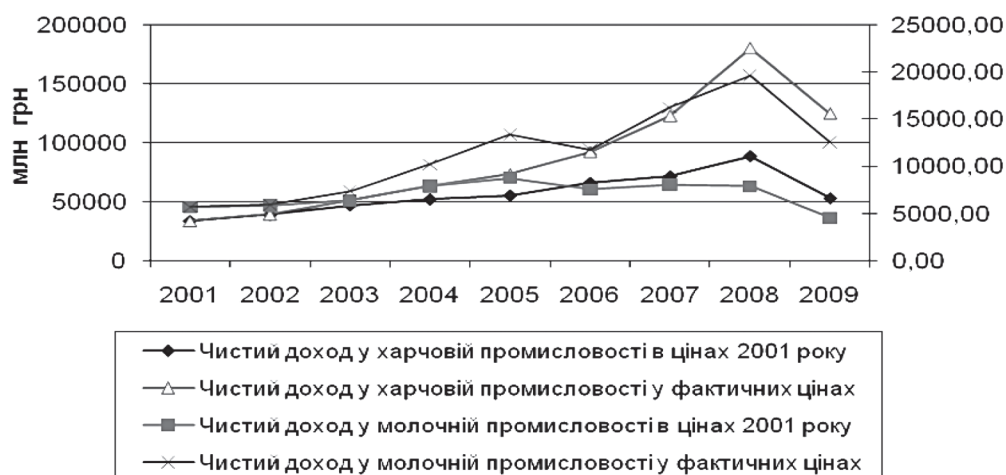

Рис. 1. Динаміка чистого доходу в молочної та харчовій промисловості

Експорт та імпорт молока та молочних продуктів

Показник	Рік								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Експорт до чистого доходу, %	25,2	13,1	18,1	23,3	21,2	14,6	19,4	18,5	30,0
Імпорт до чистого доходу, %	2,1	2,6	2,5	2,0	2,4	3,3	3,1	3,8	9,0

віднести зміни зовнішньоторговельної політики Росії щодо імпорту української молочної продукції.

В 2009 році економіка України змінює направленість тренду чистого доходу під впливом наслідків фінансової кризи, зниження обсягів якого у порівнянні з 2008 р. становило 36 %.

У синергетичній концепції дослідження економічних процесів випадковостям відводиться роль одного із збудників процесів самоорганізації в системі. Під впливом випадковості, яка викликає флуктуації в одній із підсистем, остання, когерентно взаємодіючи з іншими підсистемами, вводить систему в стан біфуркації, результатом якої є перехід системи в новий якісний стан.

Випадковості 2006 р. мали тимчасовий характер і зворотну дію, тому і не стали початком флуктуаційних коливань в молочної промисловості України.

Основною причиною змін динаміки темпів зростання чистого доходу у період 2001–2008 рр. були як внутрішні процеси консолідації на ринку виробників молочної продукції, так і сприятливі умови зовнішньої торгівлі.

Експорт в молочної галузі промисловості є напрямом реалізації, який формує від 13 до 25 % чистого доходу галузі (табл. 2) Імпорт за період 2001–2008 рр. поглинув до 4 % чистого доходу галузі. Якщо, починаючи з 2004 р. частка експорту має тенденцію до зменшення, то частка імпорту — до зростання.

Враховуючи, що в структурі українського експорту періоду до 2006 року найбільшу питому вагу займали сири, він відповідні найвищі темпи консолідації ринку мали виробників сиру. 2004 рік є початком придбання та консолідації активів з виробництва сиру в рамках ДП «Мілкленд-Україна», ВАТ «Клуб сиру», ТОВ «Моліс», Groupe laktalis. В результаті

таких консолідацій за 2004 рік вартість українського експорту молока та молочних продуктів зросла в 1,8 раз порівняно з 2003 роком. Таке зростання обсягу реалізації мало місце до 2006 року, року запровадження обмежень на імпорт української молочної продукції в Росію (рис.2).

З 2007 року після відновлення поставок молочної продукції до Росії експорт зростає, однак зовнішні негативні чинники обмежують можливості нарощування позитивної динаміки такого зростання.

Про значний вплив експортних можливостей галузі на процеси її самоорганізації свідчить співвідношення між значенням коефіцієнту покриття та приростом виручки від реалізації продукції в галузі. В цілому тенденції змін доходу та коефіцієнту покриття мали паралельну динаміку. Найвищий приріст доходу в галузі був досягнутий в 2004 р. (38,7 %) коли обсяги експорту в 11,8 раз перевищували обсяги імпорту.

Значний експортний потенціал галузі став одним із найпривабливіших факторів, який активізував процеси перерозподілу власності та сприяв залученню основних профільних іноземних інвесторів в молочну галузь.

Постійні процеси консолідації активів, які мали місце починаючи з 2000 р. активізували виробництво молочної продукції та сприяли постійним асортиментним змінам, що стало причиною зростання чистого доходу молочної промисловості.

В умовах зростання конкуренції між основними учасниками ринку виробників молочної продукції змінюються мотиви придбання підприємств молочної промисловості. Період 2000–2005 рр. можна охарактеризувати як період початку зовнішнього зростання корпорацій за рахунок кількісного збільшення підконтрольних підприємств. Така стратегія

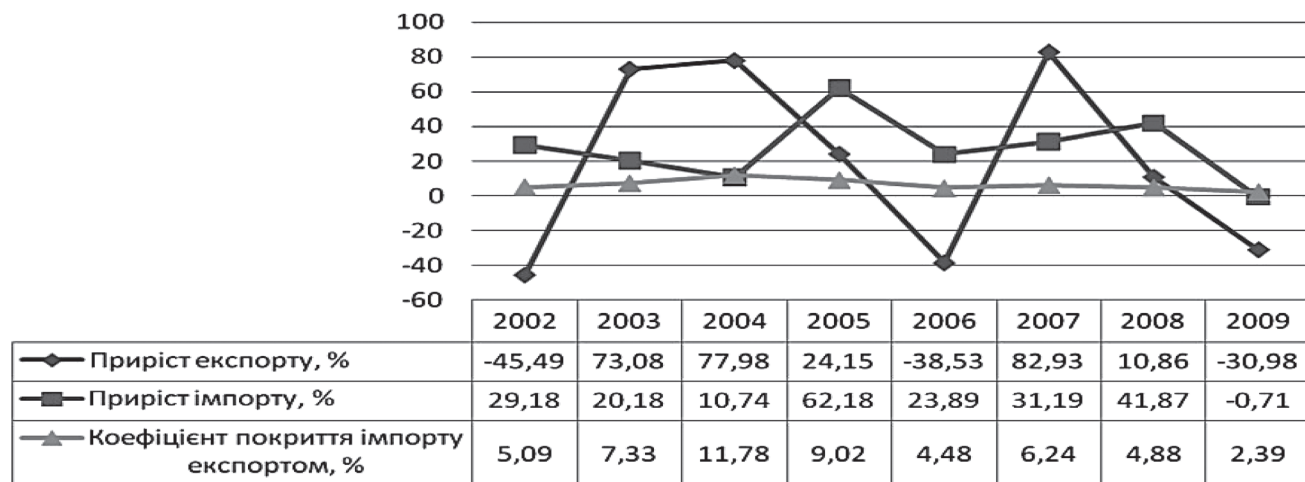

Рис. 2. Співвідношення приросту експорту та імпорту молока і молочної продукції за 2002–2009 рр.

Обсяги споживання продукції молочної промисловості на душу населення, кг

Рік	Перероблено молока, тис. т	Вироблено молока, тис. т	Виробництво молочної продукції на 1 особу підприємствами молочної промисловості, кг	Виробництво молока на 1 особу, кг	Коефіцієнт задоволення попиту	
					за обсягами переробленого молока	за обсягами виробленого молока
2001	3912,50	13444,2	79,97	274,80	0,21	0,72
2002	3912,50	14142,4	80,74	291,85	0,21	0,77
2003	4412,80	13661,4	91,93	284,59	0,24	0,75
2004	5178,50	13709,5	108,74	287,88	0,29	0,76
2005	5689,00	13714,4	120,32	290,06	0,32	0,76
2006	5607,00	13286,9	119,48	283,12	0,31	0,75
2007	5518,89	12262,1	118,31	262,88	0,31	0,69
2008	5397,00	11761,3	116,38	253,63	0,31	0,67
2009	4671,00	11609,6	101,23	251,60	0,27	0,66

зовнішнього зростання корпорацій давала змогу збільшити їх присутність на ринку, та, використовуючи всі переваги великих підприємств, впливати на формування цінової політики, визначати ціну закупівлі молока, оптимізувати виробництво, закупівлі та збут продукції між підконтрольними корпораціями тощо (рис. 3, рис. 4). Така тенденція консолідації ринку виробників молочної продукції призвела до виокремлення основних виробників молочної продукції, яким належали основні сегменти ринку.

Динамічний розвиток молочної галузі можливий в умовах зростання попиту, зумовленого зростанням рівня доходів населення, збільшенням чисельності населення або збільшенням задоволення існуючого попиту шляхом асортиментного наповнення ринку чи за рахунок асортиментних змін. За період 2000–2008 рр. середній темп зростання доходів населення становив 116,2 %, чисельність споживачів молочної продукції зменшилася на 4,4 % (табл. 3).

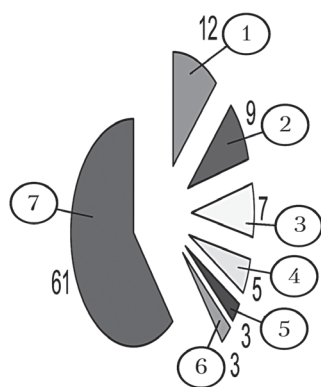
Щодо рівня задоволення попиту, то слід відзначити, що споживання молока і молочних про-

дуктів, попри всі показники вартісного зростання в галузі, залишається на низькому рівні. При нормі споживання молочної продукції в 380 кг на душу населення, середній рівень задоволення попиту складає 66–76 %. Додаткова потенційна ємність ринку молочної продукції може становити в середньому близько 34–24 %.

Виробництво молочної продукції при значних тенденціях вартісних зростань в кількісному виразі в перерахунку на молоко залишається практично незмінним.

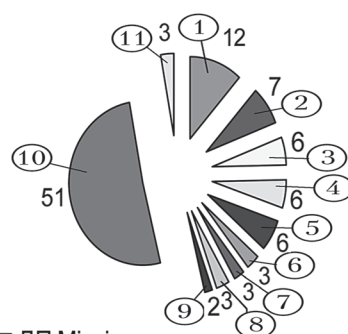
Отже, самоорганізація ринку виробництва молочної продукції за період 2000–2008 рр. відбувається за критерієм використання переваг для зростання вартісних показників галузі. Такими перевагами для молочної галузі стали: зростання попиту, експортні можливості та економічні наслідки процесів консолідації. Розвиток підприємств молочної промисловості здійснювався в напрямі максимального використання переваг економічної ситуації ринку.

Що ж до якісних змін пропозиції на ринку молока та молочної продукції, то слід відмітити дея-

- 1- ■ ВАТ «Західна молочна група»
- 2- ■ ВАТ «Юнімільк»
- 3- □ ЗАТ «Лакталіс Україна»
- 4- □ ВАТ «Вімм-Біль-Данн»
- 5- ■ ЗАТ "Білосвіт-Умань"
- 6- ■ ТОВ «Молочна фабрика «Рейнфорд»
- 7- ■ Інші

Рис. 3. Частка підприємств харчової промисловості в 2000 р.

- 1- ■ ДП Мілкланд
- 2- ■ ЗАТ «Молочний Альянс»
- 3- □ ТОВ «Альміра»
- 4- □ ВАТ «Клуб сиру»
- 5- ■ ВАТ «Західна молочна група»
- 6- ■ ВАТ «Юнімільк»
- 7- ■ ЗАТ «Лакталіс Україна»
- 8- □ ВАТ «Вімм-Біль-Данн»
- 9- ■ ТОВ «Молочна фабрика «Рейнфорд»
- 10- ■ Інші
- 11- □ ТОВ «Моліс»

Рис. 4. Частка підприємств харчової промисловості в 2007 р.

кі зміни асортиментних портфелів молочної продукції корпорацій молочної промисловості. Так, за 2000–2008 рр. спостерігається зміна в структурі асортиментних груп продукції молочної промисловості в бік значного зростання виробництва сиру та продукції з незбираного молока на фоні зменшення виробництва масла. Тільки за 2003–2008 рр. виробництво сиру жирного зросло на 44 %, а масла тваринного зменшилося на 39 %. За даними Держкомстату, в структурі продукції з незбираного молока виробництво молока обробленого рідкого збільшилося на 24 %, а кисломолочної продукції на 25 %.

На підставі дослідження стану задоволення попиту можна констатувати наступне:

- найвище значення коефіцієнту задоволення попиту мало місце в період 2002–2006 рр.;

- з 2005 року спостерігається тенденція зниження споживання молочної продукції;

- ринок злиття та поглинання в молочній промисловості України не змінює ступінь задоволення потреб населення, а лише впливає на структуру асортиментної пропозиції;

- розвиток молочної промисловості відбувається шляхом:

- а) зростання вартості готової молочної продукції (табл. 4);

Так, в 2008 р. чистий дохід на 1 т переробленого молока зріс в 4 рази порівняно з 2001 р.

- б) шляхом асортиментних змін у напрямі збільшення обсягів виробництва продукції зі значною часткою доданої вартості. Основна мета діяльності підприємства полягає в отриманні прибутку за рахунок задоволення суспільних потреб. Що ж до відповідності результатів діяльності підприємств молочної промисловості основній меті, то слід відмітити низьку їх прибутковість та відсутність прибутковості в окремі періоди розвитку (2002–2004, 2008 роки) (рис. 5).

Причинами, що зумовили зниження дохідності діяльності галузі, стало зниження обсягів експорту продукції. Слід визнати, що більшість експортних поставок здійснюються з рентабельністю наближеною до 0 %. В сумарному обсязі чистої виручки неприбуткова експортна операція зменшує обсяги прибутку до оподаткування та збільшує загальні

витрати, що стає підставою для зменшення обсягу нарахувань податку на прибуток та зниження рентабельності діяльності підприємства.

В існуючих технологіях стимулювання експортної діяльності підприємств, економічний інтерес останніх полягає не в отриманні прибутку від експорту, а отриманні бюджетного відшкодування податкового кредиту за операціями купівлі матеріальних цінностей для виробництва експортованого товару. Окрім того, в умовах нестабільності валютного ринку підприємства експортери мають можливості отримати додаткові доходи на різниці валютних курсів при продажу валюти в період девальвації валютного курсу гривні.

Повертаючись до питань реалізації основної мети діяльності підприємств молочної промисловості слід зробити декілька зауважень, щодо можливості оцінки відповідності фінансових результатів основній меті діяльності підприємств:

- основним показником відповідності результатів меті діяльності є показник операційного прибутку (табл. 5);

- наявність можливості віднесення на витрати виробництва тих, що визначені в ПСБО «Витрати» та відсутність обмежень на їх списання дає змогу власникам отримувати економічні вигоди у вигляді частки таких витрат (оплата праці, адміністративні витрати);

- збільшення витрат підприємства зменшує частку прибутку, що підлягає оподаткуванню;

- в умовах слабкості реальних гарантій захисту прав власності зростає загроза рейдерських атак на державні підприємства. З метою захисту від потенційної загрози рейдерства підприємства вдаються до подвійних стандартів звітності результатів діяльності, зменшуючи прибутковість своєї діяльності;

- власний економічний інтерес акціонера реалізується в момент продажу підприємства, тому для більшості власників критерієм ефективності діяльності є зростання ринкової вартості підприємства, яка забезпечується більшою мірою часткою ринку, а меншою – прибутковістю (про що свідчить невідповідності між зростанням ринкової вартості та прибутковістю);

Таблиця 4

Чистий дохід молочної промисловості України на 1 т молока за 2001–2009 рр.

Рік	Чистий дохід у молочної промисловості, млн грн	Виробництво молока всіх видів, тис. т	Чистий дохід на 1 т виробленого молока, грн	Перероблено молока, тис. т	Чистий дохід на 1 т переробленого молока, грн	Темп зростання чистого доходу на 1 т переробленого молока, %
2001	5666,30	13444,20	421,47	3912,50	1448,26	
2002	5893,10	14142,40	416,70	3912,50	1506,22	104,00
2003	7374,60	13661,40	539,81	4412,80	1671,18	110,95
2004	10189,80	13709,50	743,27	5178,50	1967,71	117,74
2005	13364,90	13714,40	974,52	5689,00	2349,25	119,39
2006	11783,10	13286,90	886,82	5607,00	2101,50	89,45
2007	16219,70	12262,10	1322,75	5518,89	2938,94	139,85
2008	19613,70	11761,30	1667,65	5397,00	3634,19	123,66
2009	12558,40	11609,60	1081,73	4671,00	2688,59	73,98

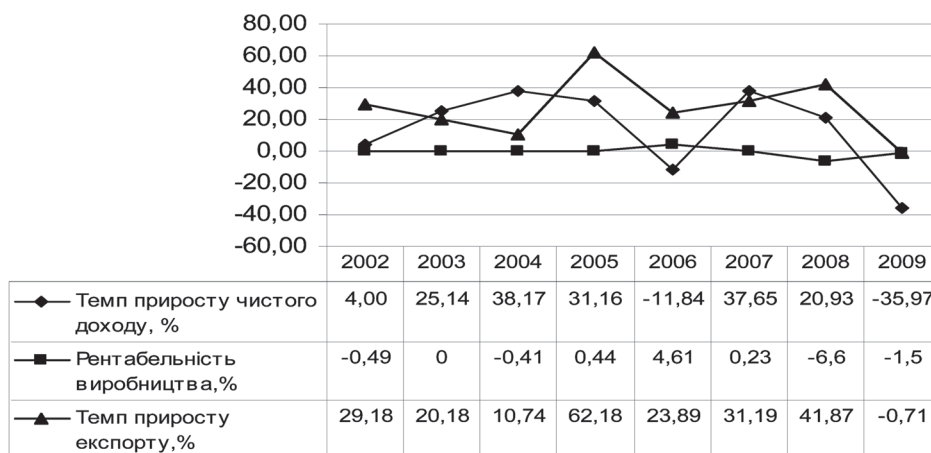

Рис. 5. Рентабельність, темпи приросту чистого доходу та експорту

Таблиця 5

Фінансовий результат молочної галузі промисловості до оподаткування та чистий прибуток

Показник	Рік									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Фінансовий результат до оподаткування	14,4	-29,3	0,07	-41,8	58,5	519,5	37,5	-1386,9	-197,8	
Чистий прибуток	-43,6	-79,9	-51,1	-98,9	-17,9	412,8	-94,4	-1639,1	-331,8	

— всі вище перераховані причини є підтвердженням тези про те, що прибуток підприємства в силу наявності суб'єктивних причин та об'єктивних можливостей не відображає ступінь досягнення підприємством основної мети його діяльності, а отже і не може виступати показником оцінки результатів самоорганізації в галузі.

Підтвердженням практичної реалізації перерахованих факторів є статистика підприємств, які отримали прибуток до оподаткування. За результатами діяльності 2007 р. кожне третє підприємство задекларувало збитки, в 2008 р. їх частка становила 40,8 %, а в 2009 році — 39,3 % до всієї кількості підприємств молочної промисловості.

Така ситуація є результатом внутрішніх тенденцій розвитку галузі та впливу факторів зовнішнього середовища.

Висновки.

Порівняння темпів зростання власного капіталу, активів, чистого доходу, фінансового результату до оподаткування підприємств харчової промисловості дає змогу виявити внутрішню тенденцію кількісного розвитку молочної галузі.

Критерієм галузевого розвитку в період 2002—2008 рр. було зростання доходу від реалізації продукції. Прибутковість діяльності не мала стійких тенденцій і не виявляла сталої динаміки.

Галузь розвивається за рахунок сприятливої динаміки факторів зовнішнього впливу. Можливості такого зростання були забезпечені динамічними тенденціями зростання попиту на національний експорт молочної продукції, зростанням рівня доходів населення та загальними тенденціями економічного поживлення.

Зростання вартісних показників ефективності діяльності молочної галузі відбувалося на фоні

низького ступеню задоволення попиту на молочну продукцію. Рівень споживання молочної продукції змінювався незначною мірою.

Період 2002—2008 рр. характеризується як період наростання невідповідностей в діяльності підприємств молочної галузі промисловості, до яких слід віднести:

- зростання виручки з одночасним зменшенням прибутковості діяльності;
- зростання прибутковості при зменшенні обсягів експорту продукції;
- зростання ціни сировини при зростанні обсягів експорту молочної продукції;
- зростання доходів в умовах сталої частки збиткових підприємств;
- зростання чистої виручки при зменшенні обсягів переробленого молока;
- зростання чистої виручки при зменшенні обсягів споживання молока на одну особу.

Використані джерела

- Бондаренко В.М. Розвиток ефективного виробництва молока та його промислової переробки / В. М. Бондаренко // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 61—64.
- Грищенко О.В. Сучасний стан і перспективи розвитку молокопродуктового підкомплексу України / О.В. Грищенко // АгроІнКом. — 2008. — № 7—10. — С. 32—33.
- Лакішик О.В. Стан і перспективи експорту молока та молокопродуктів / О. В. Лакішик // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 136—141.
- Тивончук Я.О. Формування та розвиток ринку молока і молокопродуктів в Україні / Я. О. Тивончук // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 131—136.
- Цимбал В.О. Шляхи подолання кризи у молочної галузі / В. О. Цимбал // АгроІнКом — 2010. — № 1—3. — С. 21—28.
- Шкурак Н.В. Ефективність функціонування молоко- і м'ясопереробних підприємств / Н. В. Шкурак // Економіка АПК. — 2008. — № 10. — С. 47—51.

А.Д. Діброва,
доктор екон. наук, доцент

О.С. Чан-хі,
аспірант

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ВИРОБНИКІВ МОЛОКА В УКРАЇНІ

Проаналізовано розвиток системи державної підтримки виробників молока в Україні та запропоновано основні напрями її удосконалення.

Молоко та молочні продукти мають велике значення у харчуванні людей, оскільки збагачують їх раціон тваринним білком. За останній час для більшості господарств населення в Україні виробництво молока стало чи не основним джерелом поповнення сімейного бюджету. Проте нині молочна галузь має багато невирішених проблем, насамперед це скорочення поголів'я дійного стада та зниження продуктивності корів, що безпосередньо впливає на зменшення загального обсягу надоїв молока, недостачу сировини на продовольчому ринку для переробних підприємств і споживачів.

Дефіцит молочної сировини і зміна кон'юнктури ринку молока та молокопродуктів в країні спричиняє підвищення цін, збільшення попиту на нього переробних підприємств, що працюють на внутрішній і зовнішній ринки, зменшення споживання молочної продукції на душу населення. Необхідно враховувати і той факт, що майже 82 % молока потрапляє на переробні підприємства від домашніх господарств. Таке молоко не завжди відповідає як міжнародним, так і вітчизняним стандартам якості цієї продукції.

До основних причин, що призвели до такого стану, слід віднести недосконалість управлінських рішень у сфері молочної виробництва, неефективність фінансово-кредитної політики щодо аграрного сектору в цілому, складність залучення дешевого фінансування, недостатня підтримка українського товаровиробника з боку держави, використання застарілих технологій та засобів у виробництві через нестачу коштів задля залучення сучасного техніко-технологічного переоснащення та впровадження інноваційних моделей розвитку галузі.

Тому удосконалення державної підтримки виробників молока нині є важливим та актуальним завданням.

Різні аспекти державного регулювання та підтримки аграрного сектору економіки, в тому числі і молочної галузі, висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, зокрема: В. Валентинова, А. Діброва, М. Ільчука, В. Замовця, М. Коржинського, О. Могильного, В. Назаренка,

Б. Пасхавера, П. Саблука, І. Алтухова, Ю. Баландина, М. Бакетта та ін.

Проте окремі питання потребують детальнішого опрацювання. Особливої актуальності набуває необхідність розроблення підходів щодо підвищення ефективності державного регулювання та підтримки молочної галузі, визначення основних напрямів подальшого її розвитку в нинішніх умовах.

Метою статті є дослідження розвитку системи державної підтримки виробників молока в Україні та її удосконалення в коротко- та довгостроковому періоді.

Протягом тривало часу вітчизняне молочне скотарство переживає глибоку системну кризу і зазнає значних руйнівних-деструктивних змін. Як приклад, за даними Держкомстату України в 2009 р. на території країни було зареєстровано 7738 різних категорій господарств, що спеціалізуються на виробництві молока, з яких 4619 — були збитковими. Цьому сприяло значне скорочення поголів'я худоби при повільному підвищенні продуктивності молочної стада, зменшення кількості діючих підприємств молочної промисловості та виробничих потужностей випуску усіх видів молочної продукції, зростаюча тенденція до зниження чисельності зайнятих у галузі.

Нині в Україні виробництво молока зосереджено в господарствах різних організаційно-правових формах власності. Основну пропозицію формують підприємства великотоварного і дрібнотоварного секторів, тобто крупні спеціалізовані промислово-переробні підприємства та дрібні приватні фірми, фермерські господарства і підсобні господарства населення.

За даними Державного комітету статистики України, у 2009 р. було вироблено 11,6 млн т молока, що на 1,3 % менше, ніж 2008 р. Протягом січня-листопада 2010 р. вироблено молочної сировини 10590,8 тис. т, що поки що на 3,2 % менше загального обсягу 2009 р. Основною причиною, що призвела до такого стримування виробництва молока є скорочення поголів'я корів, подорожчання кормів, випереджаючі темпи росту цін на пально-мастильні матеріали, порівняно із закупівельними цінами на молоко, та ін.

Станом на 1 грудня 2010 р. поголів'я корів становило 2750,8 тис. голів, що на 3,1 % менше попереднього року. На початок 2009 р. в усіх категоріях

господарств України лишилося 2,8 млн корів, що на 3,5 % менше проти показника 2008 р.[3].

Аналіз свідчить, що вітчизняними переробними підприємствами у 2009 р. було закуплено майже 4,67 млн т молока від усіх категорій господарств, що на 13,4 % менше ніж у 2008 р. Як свідчать дані табл. 1, значна його частина надійшла від господарств населення, де продуктивність корів залишається вищою, порівняно із сільськогосподарськими підприємствами, а якість молока значно нижчою, про що свідчать закупівельні ціни 2009 р.

При порівнянні зі світовими стандартами якості, молоко від сільськогосподарських підприємств в основному відповідає цим вимогам, проте молоко від господарств населення — набагато гіршої якості, хоча і формує основу сировинної бази молокопереробних підприємств. Це впливає на якість кінцевої продукції та обмежує її експорт на ринки розвинутих країн.

Як свідчать дані табл. 2 у грошовому еквіваленті експорт молочних продуктів за період 2010 р. збільшився на 39,2 %, а імпорт зменшився на 17,1 % порівняно з 2009 р.

До основних причин такого стану можна віднести незацікавленість виробників сирого молока в проведенні широкомасштабного поліпшення процесу виробництва та значні коливання закупівельних цін на молоко як в Україні (рис. 1), так і на світовому рівні (табл. 3) [3].

Окрім якісних характеристик, формування цін на молокопродукти значною мірою залежить від співвідношення попиту і пропозиції по періодах року та платоспроможності населення. Проте, цінова ситуація на ринку молока у 2010 р. дещо змінилася. Так, середня закупівельна ціна на молоко від населення 2009 р. коливалася у межах 1,3—1,7 грн/л, а в 2010 р.

вона становила — 2,5 грн. Така ж тенденція спостерігалася і у великотоварному виробництві. У 2009 році молоко в цьому секторі закуповували за ціною 3,4 грн, в 2010 р. — по 3,8—4 грн/л. [4].

Такі непередбачувані цінові коливання ускладнюють планування розвитку галузі, підвищують її ризикованість та негативно впливають на кінцеві результати діяльності.

На розбалансований розвиток молочного господарства впливає і недостатня ефективність фінансово-економічного механізму державної підтримки агросектору, зокрема, виробництва молока (рис. 2). Варто зазначити, що за останні кілька років найбільші виплати дотацій припадають саме на молочну галузь. У 2008 р. основні суми державної підтримки виробникам молока надходили відповідно до Закону України «Про податок на додану вартість» за рахунок сум ПДВ, що повинні сплачуватись до бюджету переробними підприємствами за реалізоване ними молоко. У 2008 р., відповідно до даного закону було виплачено 1709,3 млн грн дотацій на молоко, що в розрахунку на 1 тону становило 316,7 грн або 19,4 % у ціні закупівлі продукції. У 2009 р. було виплачено 1016,3 млн грн, що в розрахунку на 1 т складо 214,3 грн [5].

Однак, у 2010 р. уряд запропонував нову схему виплати дотацій виробникам молока та м'яса у розрахунку на 1 корову, наявну на 1.01.2010 р., але пізніше ухвалив рішення про перенесення цього механізму на 2011 р. і поновлення порядку дотування аграріїв через механізм акумулювання ПДВ при продажу ними молока та м'яса переробним підприємствам.

З метою сприяння розвитку молочної галузі була створена державна цільова програма розвитку молочного скотарства до 2020 р. На її реалізацію Мінагрополітики України оцінює фінансування галузі в

Таблиця 1

Надходження молока на переробні підприємства в розрізі категорій господарств*

Показник	Обсяги виробництва тис. т		Вартість, тис. грн		Ціна, грн за тону	
	2009 р.	у % до 2008 р.	2009 р.	у % до 2008 р.	2009 р.	у % до 2008 р.
Всі категорії господарств	4671,2	86,6	7694584,0	87,4	1647,2	101,0
у т.ч.						
сільськогосподарські підприємства	1867,1	108,6	3659320,4	101,1	1959,9	93,0
господарства населення	2550,3	76,4	3558484,1	77,9	1395,3	102,0
інші господарські структури	248,1	73,3	464871,6	75,6	1873,7	103,2

Джерело: Розраховано за даними «Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства» за 2008 р., 2009 р. — К.: Держкомстат України: Статистичний бюлетень.

Таблиця 2

**Обсяги експорту та імпорту молочної продукції України за 2009 рік
(тис. т. в перерахунку на молоко)***

Продукція	Експорт		Імпорт	
	тис. т	у % до 2008 р.	тис. т	у % до 2008 р.
Сири всіх видів	804,0	98,9	95,5	69,3
Молоко та вершки, згущені та сухі	79,7	40,4	9,1	У 18 разів більше
Маслянка, вершки, йогурт та кефіри	4,5	У 2,2 раза більше	10,5	29,5
Масло вершкове та інші жири	19,2	14,6	351,5	У 5,9 раза більше

* Джерело: Аграрний сектор України.

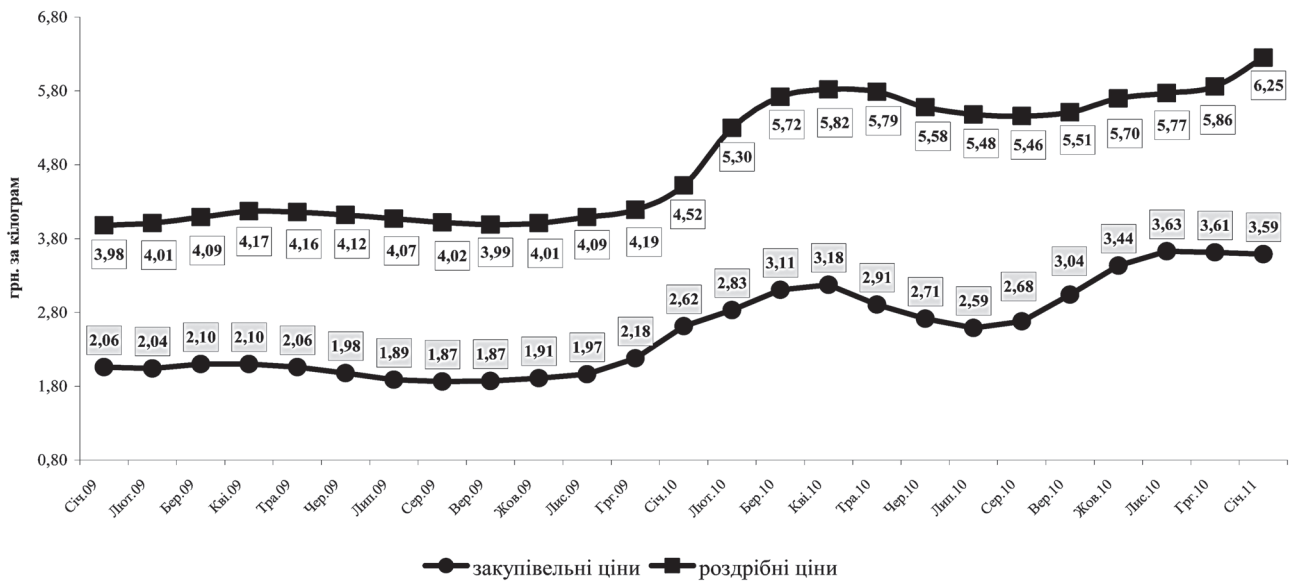

Рис. 1. Динаміка закупівельних та роздрібних цін на молоко в Україні (2009–2010 рр., грн/кг)

48,6 млрд грн відповідно до якої заплановано, що до 2020 р. виробництво молока в Україні становитиме 14,5 млн т, з них 9,2 млн т – високоякісного. Щоб досягти таких результатів у своєму розвитку галузь має орієнтуватися на великотоварне виробництво та здійснювати ефективні зміни на всіх рівнях господарювання, підвищуючи тим самим якість продукції у дрібнотоварних та кооперативних формуваннях.

Враховуючи низьку продуктивність корів у вітчизняних господарствах, що в середньому становить 4 тис. л на рік необхідно приділяти значну увагу селекції, раціону годівлі, генетиці, утриманню корів, модернізації старих ферм і будівництву нових. Експерти підраховали, що на одну корову потрібно інвестувати близько \$10 000. Якщо збільшити поголів'я корів у три рази, то на 2750,8 тис. голів виходить надзвичайно велика для наших господарів сума. Тому необхідно створити умови для залучення інвестицій.

Як приклад, в країнах ЄС, залежно від умов, компенсується до 70 % витрат, пов'язаних з будівництвом та модернізацією комплексів товаровиробниками. Для України здійснювати таку підтримку нині практично неможливо, але реально за умови створення відповідних умов на основі досвіду [8].

Молочне скотарство як вид аграрного бізнесу забезпечує робочими місцями населення сіл, підтримує життєздатність сільських територій, відтак має важливе соціальне значення. До того ж, це постійне надходження коштів упродовж всього року. Але створення лише молочнотоварних комплексів не забезпечить необхідну для села кількість робочих місць. Очевидно, тут неможливо обійтися без державної підтримки.

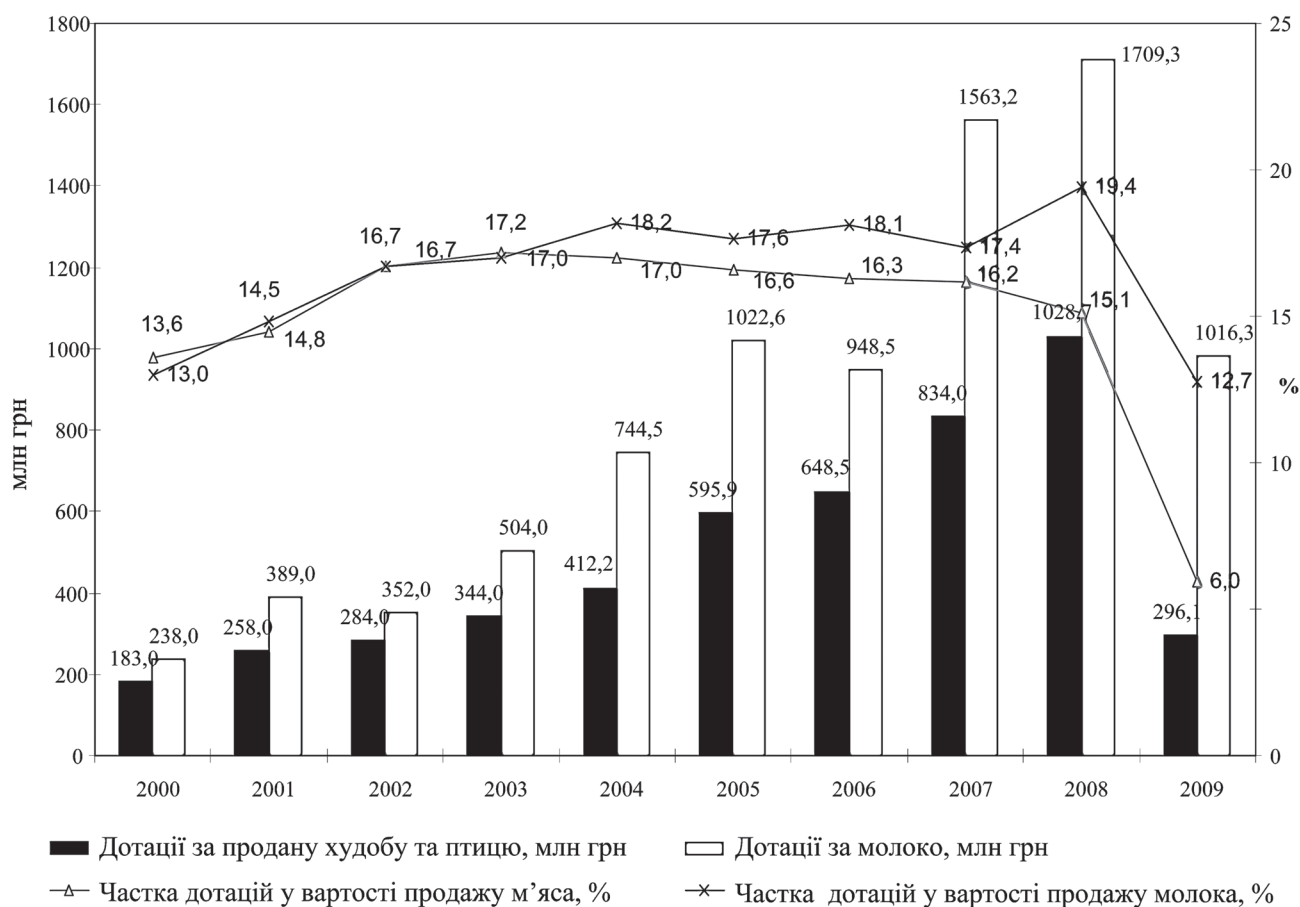
З метою вдосконалення інтеграційних процесів із приватними виробниками молока в Україні впроваджуються нові механізми взаємовідносин. В селах

Таблиця 3

Середні закупівельні ціни на молоко в країнах ЄС протягом 2009 р. (євро за 100 кг)*

Країна	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень
Італія	33,73	32,75	31,81	29,64	29,64	32,52	30,14	31,50	31,02
Фінляндія	46,91	46,81	37,42	37,37	37,01	37,69	37,17	38,11	39,59
Швеція	25,92	26,85	23,48	22,54	22,09	24,64	24,29	25,08	27,26
Португалія	32,50	32,50	31,70	29,30	28,71	28,00	27,70	27,94	27,40
Данія	28,84	28,66	24,53	24,52	24,52	24,52	24,53	24,49	24,50
Франція	32,50	34,86	32,03	24,27	26,74	25,52	28,79	29,95	30,42
Голландія	28,64	27,34	22,59	22,60	22,59	21,55	23,19	27,02	28,06
Німеччина	26,00	25,20	24,00	23,00	22,40	22,00	22,00	22,18	22,07
Іспанія	33,11	32,38	30,50	29,28	28,60	27,01	26,85	27,18	27,90
Австрія	33,16	32,15	31,76	29,44	28,08	25,60	25,27	25,32	26,14
Ірландія	27,60	26,15	22,45	22,34	22,53	21,83	22,04	22,04	25,02
Бельгія	24,99	23,21	21,95	21,60	20,91	20,78	21,11	21,59	23,48
Велика Британія	26,98	26,89	25,79	25,11	24,53	25,10	25,94	26,07	26,83
Греція	40,63	39,78	38,64	37,97	37,34	37,20	36,87	36,60	36,75

* Джерело: Аграрний сектор України.

Рис. 2. Дотації за продану худобу, птицю та молоко в Україні за рахунок спеціального режиму справляння ПДВ

створюються й обладнуються молокоприймальні пункти, поліпшується система взаєморозрахунків. За умови інвестування переробниками будівництва молокоприймальних пунктів, лабораторій, підготовки кадрів на засадах співвласності та засновництва виробничих кооперативів громадські формування села будуть зобов'язані виробляти сировину відповідно до показників якості і безпеки та постачати її конкретному молокопереробному підприємству.

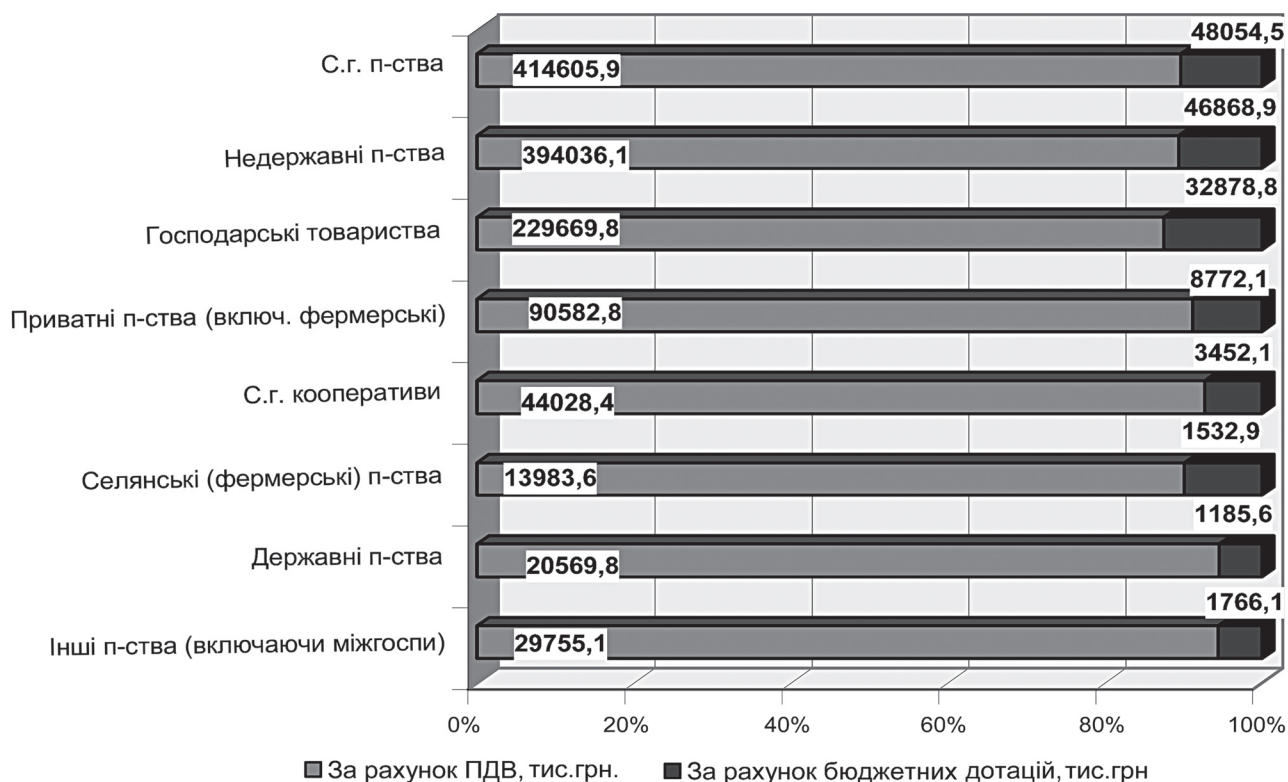
Максимальне наближення нашого законодавства до європейських стандартів в умовах членства України в СОТ сприятиме розв'язанню соціальних проблем села, підвищенню ефективності молочних господарств за сприяння кооперативів.

В Україні вже здійснюються перші кроки щодо створення таких кооперативів, щоправда ініціаторами таких груп є іноземні інвестори, а саме одна із найбільших у світі компаній *Danone* по виробництву молочної продукції, продажі якої в минулому році склали 15 млрд євро. Компанія вирішила створити в місті не просто пункт прийому молока, а сільськогосподарський кооператив, який налічує 30 місцевих власників корів. В обмін на безкоштовне обладнання і тренінги по веденню бізнесу члени кооперативу зобов'язуються протягом року поставляти французькому молочному гіганту як мінімум 60 т високоякісного молока в місяць. Приймати молоко

компанія зобов'язується за цінами набагато вищими ніж ринкові, та доплачуючи 5 % за належну якість. Крім того, родини які утримують більше 3-х корів отримують безкоштовні доїльні апарати, що суттєво скорочує час доїння і підвищує якість молока [8].

Незначне в цілому залучення комерційних інвестицій в молочне тваринництво зумовлене відсутністю чітких інвестиційних програм і будь-яких гарантій повернення вкладених засобів. Безумовно, капіталовкладення в галузь повинні мати віддачу. Чим коротший цей період, тим привабливіший бізнес. Проте вкладення у молочне скотарство мають тривалий термін окупності, а тому мають невелику зацікавленість з боку інвесторів. Щоб побудувати одну велику ферму на 2 тис. корів, необхідно 15 га землі та 20 млн грн. Знайти бажаних вкладати гроші в цей бізнес непросто, адже повна окупність його можлива як мінімум через 3–7 років, коли у свинарстві чи птахівництві – рік, при кредитування 20–25 % річних. Тому небагато сільгоспвиробників у нас тримають дійне стадо. Тож і ціна на їх молоко висока. Змінити ситуацію без допомоги держави вони не можуть. Зі вступом до СОТ Україна підписала угоду, в якій зобов'язується тримати ввільне мито на молоко в Україну на рівні 10 %. Водночас Туреччина, щоб захистити свій ринок і не купувати імпортоване молоко, ввела 140 % мито.

Рис. 3. Державна підтримка молочно сектору в розрізі категорій господарств за 2009 р.

За таких умов вітчизняний ринок буде перенасичений дешевою, низькоякісною імпортною продукцією. Проте інвестиції в галузь життєво необхідні, адже це не лише бізнес, а вкладення у розвиток сільських територій, а значить — у наше майбутнє.

Висновки. Молочна галузь нині має низку проблем, які необхідно розв'язувати для подолання продовольчої та економічної кризи. Цього можна досягти за допомогою впровадження дійових заходів спільними зусиллями як державних органів влади, так і ринкових (господарських) суб'єктів у короткостроковому та довгостроковому періодах розвитку та підтримки молочної галузі. До таких заходів, насамперед, слід віднести:

модернізацію виробництва на основі інноваційних підходів, спрямованих на зменшення витрат та одержання продукції високої якості;

застосування економічних важелів цінового регулювання ринку молока й молочної продукції, зокрема здійснення товарних та фінансових інтервенцій;

надання фінансової підтримки переважно способом пільгового кредитування та зменшення ставки відсотків комерційних банків;

запровадження принципово нових методів державного регулювання, які б гарантували становлення конкурентно-ринкового механізму молочної галузі, та забезпечували його ефективне функціонування;

розбудову інфраструктури ринку тваринницької продукції, в тому числі обслуговуючих кооперативів, оптових ринків та стаціонарних аукціонів живої худоби;

підтримку та укрупнення особистих господарств населення;

сприяння нарощенню поголів'я та зростанню продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах, оскільки саме вони отримують для цього певні преференції;

впровадження в сільськогосподарських підприємствах сучасних технологій організації та ведення молочного скотарства, що забезпечує отримання якісної продукції з мінімальними виробничими витратами на одиницю продукції.

Використані джерела

1. Баца В. Молочні ріки без киселевих берегів / В. Баца // Вільне життя плюс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.vilne.org.ua
2. Данон Україна: співробітництво з виробителями // Тваринництво сьогодні. — 2010. — № 4. — С. 22–25.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. Ринок молока — прихід іноземних гравців не очікується // Портал Агробізнес [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.agrobizness.com.ua.
5. Ситуація на ринку молока і молокопродуктів у 2009 році // Аграрний сектор України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.agro.ua.
6. Український ринок молочних продуктів // Група компаній агрополіс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.agropolisgroup.com.
7. Чагаровський В. У найближчі 5 років нам не потрібний європейський ринок молочних продуктів.../ В. Чагаровський // Українська аграрна конфедерація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.agroconf.org.
8. Щербина А. Операція молоко / А. Щербина // Кореспондент. — 2010. — № 36. — С. 28–30.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ НА СЕЛІ

Проаналізовано вплив різних факторів на розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні. Внесено пропозиції щодо локалізації негативних процесів в кооперативному русі та надання йому динамічного розвитку.

Поштовхом для розвитку обслуговуючої кооперації в аграрному секторі економіки України стало прийняття в 1997 р. Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [1]. Об'єктивно, це повинно було сприяти розбудові кооперативних структур, але кооперативні процеси так і не пустили глибоке коріння в систему економічних відносин на селі. Загальна чисельність кооперативів сільської місцевості залишається невеликою, і, до того ж, в останні роки намітилась стійка тенденція до згорання їх діяльності.

Якщо в найбільш успішному 2005 р. в Україні функціонувало 1127 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів — то на початок 2010 р. — 936, або в середньому по два кооперативи на один сільський район. За нашою оцінкою, нині такою формою корпоративних відносин охоплено близько 0,3 % сільського населення.

Порівнюючи тенденції розвитку кооперативного руху в Україні із країнами, які мають добре розвинений кооперативний сектор економіки, можна зазначити, що історично, за рідкісним випадком, кооперативи в переважній частині регіонів українського села так і не змогли вирости із зародкового стану і сформувати свої життєздатні структури. На нашу думку, головну причину такого становища слід шукати в нестабільності політичних та соціально-економічних умов, в яких постійно перебувало українське селянство, неадекватному ставленні органів влади до розвитку цієї форми економічної самоорганізації сільських власників. В дореволюційній Росії розвиток української кооперації гальмував імперський фактор, короткий період незалежності молодій українській державі 1918—1920 рр. XIX ст. — громадянська війна і міжвладдя, а в період непу кооперативну ідею було поховано шляхом одержавлення і перетворення справжніх кооперативних структур у надумані (лжекооперативи).

Практикою доведено, що організаційною основою обслуговуючого кооперативу може бути тільки приватний товаровиробник або організовані ним структури. Нині становлення сільських власників відбувається стихійно, держава слабо контролює процеси

в молодому ринковому середовищі, учасники якого переймаються правилами гри, характерними для першої стадії капіталізму (накопичення капіталу), і в умовах недостатньо контрольованого стихійного (дикого) ринку схильні застосовувати будь-які засоби заради досягнення своєї мети.

Раптовий перехід країни від соціалістичної до капіталістичної формації не міг водночас вирішити питання формування цивілізованого власника, тому що людям, вихованим у суспільстві, яке мало зовсім інші соціально-економічні й соціально-культурні ціннісні орієнтири, для їх адаптації в інших умовах потрібен тривалий час. Покинуті державою напризволяще, більшість власників майнових і земельних паїв, залишившись на одинці зі своїми проблемами, не зуміли розпорядитися своєю власністю й не відчували себе господарями.

При створенні перших кооперативів не враховувалася на перший погляд не помітна психологічна деталь, що його членом може бути тільки той товаровиробник, який під тиском життєвих обставин прийшов до виваженого висновку — об'єднати своє зусилля з такими самими як він суб'єктами ринку й захищати свої інтереси через кооператив, який дасть змогу значно поліпшити його економічне становище. Тобто, в кооператив об'єднуються не заради об'єднання, а заради отримання певної вигоди.

Проведені нами дослідження показують, що на це питання важко дати однозначну відповідь під впливом ряду зовнішніх і внутрішніх чинників, що виштовхують на поверхню проблему, яка практично є визначальною — відсутність критичної маси ефективних власників як головної кооперативоутворюючої структурної одиниці.

В даному випадку, під поняттям *ефективний власник* ми розуміємо підприємця, який обрав своїм способом життя сільськогосподарську діяльність, має до неї певний хист, знання, професійні навички, є власником засобів виробництва, здатний успішно вести своє господарство в умовах ринкової економіки. Подібну категорію власників може породити тільки тривала трудова індивідуальна діяльність, вміння критично засвоювати переданий поколіннями життєвий досвід, мати вроджений хист стійко переносити своєрідні негоди сільського способу життя, вміти постійно підтримувати специфічний діалог з природою і людським середовищем.

Тому добровільний «запис» в кооператив, викликаний не визрілою внутрішньою потребою його учасників, а скоріше емоційним відгуком на роз-

рекламовану пропозицію, не може гарантувати, що організована таким чином структура успішно функціонуватиме, оскільки люди не об'єднані однією ідеєю. Намагання об'єднати їх навколо кооперативної ідеї значною мірою натикалося на морально-психологічну невідповідність.

Як показала практика, сформувати організаційно окремішній прошарок людей, які б мали інший життєвий настрій та цінності, в наш час проблематично із за відсутності «критичної маси» таких.

Ще наприкінці XVIII ст. один із фундаторів кооперативного руху в Україні М. Балін писав, що кооперативна ідея вимагає «...високого морального розвитку людей... ґрунтовної освіти» [2]. Як зазначав відомий український кооператор М.В. Левитський, в загальній масі селяни Східної України завжди віддавали перевагу індивідуальній трудовій діяльності перед кооперативною. Приватновласницькі тенденції превалювали над кооперативною ідеєю і через можливість одержати позику вони віддавали перевагу кредитній кооперації [3, с. 35].

В більш європеїзованій частині української людності — Західній Україні, не зважаючи на менш складні соціально-економічні та політичні умови, за свідченням історії розвитку української кооперації, кооперативні процеси набули широкого розвитку. Напередодні встановлення радянської влади на Галичині діяла чисельна мережа молочарських кооперативів. У 1938 р. працювало 136 районних молочарень, що налічували близько 1600 збірних пунктів, організованих у кооперативне об'єднання «Маслосоюз», який виробив понад 3250 т масла. «Маслосоюз» охоплював майже 200 тис. селянських дворів. Спираючись на власні сили в умовах жорсткої конкурентної боротьби, постійного тиску з боку польської влади він успішно витримував конкуренцію з іншими кооперативами Польщі. Його торговий оборот з 1924 по 1938 р. зріс від 200 тис. до 15 млн злотих, значна частина продукції йшла на експорт [4]. За свідченням виконавчого директора «Маслосоюзу» Андрія Палія, свою діяльність кооператив будував на засадах загальноприйнятих кооперативних принципів.

Із відомих причин в нашій країні не залишилося навіть свідків, які могли б передати досвід вітчизняних кооператорів і застерегти сучасних ініціаторів кооперативного руху від помилок. Тому перші сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в незалежній Україні були започатковані завдяки іноземним проектам. Організація діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів здійснювалась на основі Міжнародних кооперативних принципів.

Першим осередком кооперативного руху в Україні можна вважати заснований у 1993 р. багатofункціональний кооператив «Ратай» в Тернопільській області, а також організовані свого часу під егідою західних грантів переробний — «Західний» (Рівненська область), постачальницький — «Південний союз» (Херсонська область) та інші кооперативи, що

успішно функціонують і є флагманами кооперативного руху в Україні.

Чинники впливу на розвиток кооперативного руху на селі умовно можна розділити на зовнішні і внутрішні, що взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного.

За результатами проведених нами досліджень у 2003 і 2008 рр. серед опитаних голів фермерських господарств, які хотіли б взяти участь у створенні обслуговуючого кооперативу, і членів вже діючих кооперативів, 30,9 і 21,8 % респондентів на перше місце поставили проблему відсутності стартового капіталу для формування матеріально-технічної бази кооперативу, 24,3 і 18,5 % — недосконалість чинного законодавства, 14,0 і 20,1 % — незрозуміння суті обслуговуючої кооперації, 13,0 і 14,0 % — відсутність підтримки з боку органів влади. З інших причин, вказується на невпевненість, що справа може вдатися — (7,5 і 8,9 %), слабку інформованість населення — (6,5 і 8,9 %), відсутність ідейних лідерів — (6,5 і 8,9 %) та ін. [5].

Отже, з 2003 по 2008 р. значно зросла кількість респондентів, які на перше місце ставлять проблеми незрозуміння населенням суті обслуговуючої кооперації та слабку інформованість, відсутність ідейних лідерів, зростання песимістичних настроїв, невпевненість в успіху справи. Залишаючись провідними, послабили ступінь значимості проблеми фінансування кооперативів та удосконалення кооперативного законодавства. Тобто відбулося певне переосмислення об'єктивного підходу в поглядах на проблему.

Дослідження науковцями Західноукраїнського регіонального центру фермерства впливу різних факторів на розвиток кооперативних процесів в Україні за системою SWOT, що передбачає визначення зовнішніх і внутрішніх сильних та слабких сторін, на прикладі кооперативу «Ратай» показали, що вони майже однотипні й характерні для більшості кооперативних організацій України (табл.) [6]. Такі сильні внутрішні фактори діяльності кооперативу, як наявність однодумців, сформованість матеріально-технічної бази, освоєння моделі інноваційного підприємництва та професіоналізм в управлінні організацією можуть бути зразком для інших кооперативних структур.

Підсилюють позитивну сторону діяльності кооперативу ефективні комунікативні зв'язки з іншими кооперативними структурами, особливо в питаннях збуту продукції, системі інформаційно-консультаційного забезпечення та створення мережі філій в селах регіону, вирішення проблеми сезонності виробництва.

Особлива увага приділяється аналізу зовнішніх і внутрішніх загроз на діяльність організації, які можуть за певних обставин започаткувати кризові явища в кооперативі. Вони однотипні й характерні для більшості кооперативних організацій України, а саме: складність кооперативного управління; пасивність частини членів кооперативу, їх небажання і невміння працювати в самоврядних організаці-

Аналіз впливу різних факторів на діяльність сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Ратай» Тернопільської області

Внутрішні сильні сторони	Внутрішні слабкі сторони
<p>Відпрацьована методика управління кооперативом; Наявність матеріально-технічної бази; Сформоване монолітне ядро членів, які є основою стабільності розвитку; Набуто досвіду використання моделі інноваційного підприємництва; Високий професійний рівень працівників кооперативу</p>	<p>Складність кооперативного менеджменту; Низька активність частини членів кооперативу, їх небажання працювати в самоврядних організаціях на громадських засадах; Недовіра один до одного, загострене відчуття ризику вкладу коштів в пайові фонди; Випадки порушень правил внутрішньо кооперативних відносин; Часткова втрата членів кооперативу через припинення зайнятості сільськогосподарським виробництвом; Переважає бажання придбати обладнання для індивідуальної діяльності; Не зрозумілий процес ціноутворення; Спокуса перейти від кооперативного сервісу до комерційного бізнесу</p>
Зовнішні сильні сторони	Зовнішні слабкі сторони
<p>Тарифи на послуги кооперативу на 35–40 % нижчі ніж на аналогічні в приватних підприємствах; Налагоджені канали збуту продукції; Зручність географічного розміщення кооперативу; Рациональні економічні відносини зі споживчими товариствами і кредитними спілками; Стабільна інформаційно-методична підтримка кооперативу з боку Західноукраїнського регіонального центру фермерства; Багатовекторна діяльність кооперативу дає змогу забезпечувати працівників роботою повний рік; Створення філій кооперативу в селах</p>	<p>Клієнти роблять замовлення на послуги, але не хочуть вступати в члени кооперативу; Нерозуміння сільгоспвиробниками суті кооперативу, його місії; Негативний вплив посередників, їх монополізм на ринку послуг; Немає доступу до пільгових кредитів Труднощі з отриманням неприбуткового статусу кооперативу; Недостатня підтримка з боку місцевих державних органів влади; Відсутність структур вертикальної кооперації, кооперативних оптових баз і т.д.; Попит на ринку на інші види послуг</p>

ях на громадських засадах; підозрілість і недовіра один до одного; загострене почуття ризику вкладу коштів у пайові фонди; випадки порушень правил внутрішньо-кооперативних відносин; не завжди зрозумілий процес ціноутворення; відсутність вертикальних кооперативних організаційних структур; негативний вплив посередників та інших монополістів на ринку; недосконалість кооперативного законодавства та ін. Проте найбільш руйнівним для кооперативу є бажання окремих членів «використати» кооператив, щоб придбати обладнання для індивідуальної діяльності та перейти від кооперативного сервісу до комерційного бізнесу.

Аналізуючи за системою SWOT діяльність обслуговуючих кооперативів «Глобинський пул» Полтавської області, «Макарівський сільський сервісний центр» — Київської області та ін., слід відмітити, що часто віднесені до сильних сторін фактори впливу на практиці виявилися найслабкішою ланкою в їх діяльності, яка призвели до руйнації кооперативної структури.

Висновки. Після реорганізації сільськогосподарської галузі в Україні переважна більшість власників майнових і земельних паїв так і не стали повноцінними господарями. Більшість створених ними кооперативних структур не змогли протистояти посередницькому бізнесу і великим монопольним структурам, а тому й не стали дієвими гравцями в ринковому середовищі.

Проблема розвитку кооперації в аграрному секторі економіки України полягає в тому, що це процес вторинний. Первинним є становлення самодостат-

ніх сільських товаровиробників. Важелі розв'язання цієї проблеми, знаходяться в руках держави. Саме під егідою владних структур повинні розроблятися і впроваджуватися комплексні програми, направлені на формування середнього класу на селі. Це дасть змогу створити критичну масу ефективних товаровиробників, які через сформовані ними кооперативні структури вироблять правила гри в ринковому середовищі, що відповідатимуть інтересам переважної більшості селян і поставлять заслін поширенню експансії посередницького бізнесу та великих монопольних сільськогосподарських структур.

Використані джерела

1. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97—ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. *Балин Н.* Первая памятная книжка русских потребительских обществ / Балин Н. — М.: Общественная польза, 1870. — 49 с.
3. *Марочко В. І.* Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861—1929) / Марочко В. І. — К.: УСКР, 1995. — 135 с.
4. *Матейко Р.* Андрій Палій — будівничий та керманіч «Маслосоюзу»/ Матейко Р. — Терн.: Економічна думка, 2001. — 294 с.
5. *Цимбал В. О.* Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в аграрному секторі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.04 «Економка та управління підприємствами» / В. О. Цимбал — К.: ННЦ ІАЕ, 2010 — 20 с.
6. Інформаційний звіт Західноукраїнського центру фермерства, 2008 р.— 46 с.

ЗАЙНЯТІСТЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ РЕГІОНУ

Робочі місця у сільськогосподарському виробництві забезпечуються сільгоспугіддями та насиченістю тваринництва. Зміни в структурі виробництва сільгоспідприємств призвели до скорочення зайнятих. Доведено, що зростання кількості робочих місць можливе за умови підвищення інтенсивності праці.

Соціально-економічна криза, що поширилася в Україні з 90-х років у зв'язку з переходом до ринкових відносин, вкрай негативно позначились на сільськогосподарському виробництві, ускладнила ситуацію із зайнятістю сільського населення. Різне зниження обсягів виробництва, зменшення площі сільськогосподарських угідь в обробітку, занепад матеріально-технічної бази, реструктуризація господарств тощо зумовили скорочення прикладання праці у сільському господарстві.

В результаті занепаду виробництва, руйнування багатьох господарств, скорочення штатів, низької і нерегулярної виплати заробітної плати значно скоротилася чисельність зайнятих у сільськогосподарських підприємствах і водночас зросло прикладання праці в господарствах населення, а відповідно й обсягів виробництва продукції. Така трансформація спричинила негативні наслідки для економіки країни — різкий спад суспільної ефективності праці. Зайнятість в особистому господарстві виявилась вигіднішою для селян — дохід на одиницю праці там нині приблизно вдвічі вищий при вдвічі нижчій продуктивності праці, пояснення цьому — тіньовий характер виробництва в та розбалансованість економічного механізму в підприємствах. Все ж втрата постійної роботи в офіційному виробництві обертається соціальними втратами для працівника, а дохід від особистого господарства не може вважатися задовільним — він значно менший порівняно із заробітками в інших галузях економіки.

Дослідженню проблеми формування зайнятості та ефективного використання трудових ресурсів аграрного сектору економіки присвятили свої наукові праці такі вчені-економісти, як С.І. Бандур, О.А. Бугуцький, В.В. Вітвіцький, І.Ф. Гнибіденко, О.А. Грішнова, В.С. Дієсперов, Г.І. Купалова, М.Й. Малік, В.В. Онікієнко, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин та ін. Разом з тим залишаються недостатньо вивченими і потребують поглибленого дослідження пи-

тання раціонального трудовозабезпечення сільськогосподарських підприємств.

Метою статті є висвітлення надзвичайної актуальності і практичної значимості питань формування зайнятості у сільськогосподарських підприємствах та визначення тенденцій розвитку цих процесів.

Економічна ситуація на селі значною мірою залежить від подолання деформації в структурі виробництва та раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Структурні зміни у землекористуванні та виробництві, які відбулися внаслідок реформування АПК, призвели до того, що в Чернівецькій області особисті господарства населення використовують 78 % сільськогосподарських угідь і є основними виробниками сільськогосподарської продукції, частка яких в обсягах валової продукції сільського господарства за останні роки становить близько 85 %.

Для сільськогосподарської зайнятості робочі місця забезпечуються сільгоспугіддями. У результаті розпаювання земель в Україні з'явилося близько 6,4 млн індивідуальних землевласників із середнім розміром паю 4 га. Частина землі новими власниками не обробляється. Земля для них являє цінність тим, що дає змогу одержувати додаткові доходи нетрудового характеру [1, с. 41]. Сільгоспідприємства змушені працювати на «чужій землі», сплачуючи оренду і не маючи ніяких гарантій, що від них не відберуть основний засіб виробничої діяльності.

Значні проблеми відчувають також новостворені сільськогосподарські підприємства. Головна з них полягає у тому, що агроформування виявилися нездатними створити достатню кількість робочих місць, забезпечити належну зайнятість та гідну заробітну плату селянам. Засновники підприємств мають одну головну мету — забезпечити якомога більший прибуток від своєї діяльності. Взявши в оренду земельні та майнові паї селян, вони несуть перед ними, як правило, лише одну відповідальність — гарантувати орендну плату. До того ж власники землі передають її в оренду на короткий термін.

За даними Держкомзему України, майже 88 % селян передають землю в оренду на строк до 5 років, що не зацікавляє товаровиробника вкладати капітал для збереження та підвищення родючості землі, який намагається за цей період отримати най-

більший зиск від її використання. Зобов'язань щодо надання робочих місць, забезпечення гідних доходів, вирішення питань соціальної інфраструктури села вони на себе не беруть.

Орендуючи землю, керівники агропідприємств не несуть відповідальності за стан та напрями її використання. Не вагаючись, підприємства скорочують обсяги трудомісткої та низькорентабельної сільськогосподарської продукції (тваринництво, овочівництво, садівництво), оскільки виробляти її не вигідно, тому, що це призводить до зменшення прибутків, збільшення зарплатомісткості продукції, необхідності додаткових відрахувань до фондів соціального страхування, а отже, зростання собівартості продукції [2, с. 54].

Землемісткість робочого місця — головна характеристика аграрної зайнятості. Останніми роками вона інтенсивно зростає. Зміни в землемісткості робочого місця можна оцінювати по різному. З одного боку, її зростання супроводжується підвищенням продуктивності праці, а з іншого — спричиняє зменшення сільськогосподарської зайнятості, що має небажані соціальні наслідки. Насичення виробництва тваринництвом, інтенсивними трудомісткими культурами спричиняє зменшення площі з розрахунку на працівника. Інтенсивний розвиток вимагає значно вищих витрат праці на гектар, що зумовлюватиме скорочення оброблюваних площ працівником, а разом з цим і зниження землемісткості робочого місця.

На постійного працівника сільськогосподарського підприємства України у 2006 р. припадало 22,2 га, в 2007 р. — 27,19, в 2008 р. — 30,8, а в 2009 р. — 34,1 га. Цей показник у 2009 р. в регіональному розрізі коливався від 15,12 га в Закарпатті до 48,6 у Запорізькій області. У Чернівецькій області, що відноситься до лісостепової зони (західної лісостепової підзони), землемісткість становила 26,2 га угідь на сільськогосподарського працівника. На матеріалах звітності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області (форма № 50 с-г) розглянемо як змінювалася зайнятість протягом 2006–2009 рр. та показники, які впливають на її структуру (табл.).

Розрахунки наведені в табл. показують, що кількість сільськогосподарських підприємств та чисельність працівників постійно скорочується. Водночас збільшились площа використовуваних угідь, що призвело до укрупнення господарств, розміри яких зросли на 80,9 %. Площа сільськогосподарських угідь аграрних підприємств в цілому по Україні у 2009 р. становила 1970 га, тоді як у 2006 р. — 2017 га. Розміри господарств зменшуються при збільшенні їх кількості.

Збільшення використовуваних площ області пояснюється тим, що в останні роки реалізується такий напрямок розвитку АПК — як створення агропромислових корпорацій (інтегрованих структур) на базі індустріальних переробних та великотоварних підприємств. Впроваджуються найсучасніші техно-

Таблиця

Результати роботи сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

Показник	Рік			
	2006	2007	2008	2009
Кількість підприємств	171	107	110	104
Площа сільськогосподарських угідь, всього га	107828	86739	105280	118766
Чисельність зайнятих працівників, осіб	9401	6612	5403	4531
Площа сільгоспугідь на господарство, га	630,5	810,6	957,1	1141
Працівників у аграрному підприємстві, осіб	55	62	49	44
Сільгоспугідь на працівника, га	11,5	13,1	19,5	26,2
Частка в с.-г. угіддях ріллі, %	91,9	91,0	94,4	94,2
Площа зернових до с.-г. угідь, %	32,6	37,8	39,0	37,6
Площа основних технічних культур до зернових, %	44,5	51,0	62,7	82,6
Частка с.-г. продукції у виручці від реалізації, %	84,69	95,2	94,7	98,0
Площа картоплі, овочів, баштанних до зернових, %	0,6	0,5	0,2	0,1
Оплата послуг інших організацій до оплати праці на підприємстві, %	51,3	75,4	103,3	171,1
Співвідношення рослинництва до тваринництва у:				
зайнятих	1,37	1,02	1,08	1,10
витратах	0,93	0,63	0,88	1,11
виручці	0,63	0,59	0,64	1,14
Рентабельність продукції:				
рослинництва	-5	+29,0	+23,1	+0,5
тваринництва	-12,3	-4,4	+15,7	-2,9
по підприємству	-7,8	+5,8	+16,9	-1,0
Відшкодування витрат виручкою, %	102,2	114,3	88,3	97,6
Оплата праці, грн/год.	3,31	4,03	9,30	10,47
Виробництво продукції на зайнятого, тис. грн	182,3	362,7	692,2	965,5
Валовий дохід на зайнятого, тис. грн	4,6	10,4	-15,9	7,4

логії, використовується високопродуктивна техніка, новітні сорти рослин і породи тварин, передові форми організації виробництва.

Нині таким шляхом розвивається свинарство, птахівництво, бурякоцукрова галузь, садівництво. У 2008 р. відбулося укладання договорів на оренду землі та викуп майнових паїв, де між собою конкурували інтегровані структури «Сварог», «АМ Груп», «Югро», «Українські аграрні інвестиції». Це дало змогу об'єднати землевласників в крупні сільськогосподарські підприємства та значно підвищити ефективність використання землі.

Інвестори ведуть активну роботу з укладання угод на довгострокову оренду земельних паїв, насамперед тих, які не обробляються, що сприяло залученню в обробіток майже 24,5 тис. га сільськогосподарських угідь. Водночас такі економічно міцні господарства області як ПП «Мамаївське», СТОВ «Валявське», СВК «Агрофірма Оршівська» розширюють своє виробництво, орендуючи великі площі — землі колишніх слабких господарств. 2009 р. ними додатково залучено до обробітку 22 тис. га угідь, які використовувалися неефективно.

Діяльність агрохолдингів на території області та їхній вплив на зайнятість важко однозначно оцінити, оскільки вона є дуже суперечливою. З одного боку, завдяки їх присутності в аграрному секторі зростають вимоги до кваліфікації працівників та дотримання технологічної дисципліни; поліпшуються умови праці та підвищується рівень заробітної плати; на порядок зростає продуктивність праці завдяки новій техніці та технології.

З другого боку, позитивні процеси при досягненні певної критичної межі переростають у небажані явища, особливо в короткостроковому періоді: зменшується потреба в робочій силі; ліквідуються неконкурентоспроможні галузі сільськогосподарського виробництва і підприємства; занепадає сільська поселенська мережа. Спеціалізація на високодохідних культурах (зернові, соняшник, рапс) не лише грубо порушує обгрунтовані сівозміни, а також формує викривлений попит на робочу силу. Зокрема, небажання займатися галуззю тваринництва ще більше поглиблює сезонність у використанні трудових ресурсів. Негативне ставлення до основного національного багатства — сільськогосподарських угідь згодом неминуче позначиться на інвестиційній привабливості галузі; конкурентоспроможності сільських територій [3, с. 37].

Сільськогосподарські підприємства Чернівецької області збільшують площі вигідних зернових та технічних культур, зменшують частку трудомістких овочів та картоплі. Переорієнтація підприємств на вирощування економічно вигідних та малотрудомістких культур (зернові, соя, ріпак) вплинула на збільшення виручки, яка підвищила дохідність праці.

У виробництві продукції сільськогосподарських підприємств зростає участь інших організацій, використання послуг яких збільшилось у 3 рази. Дана обставина зумовлює ліквідацію робочих місць для жителів села.

Вища зайнятість забезпечується переважно розвинутим тваринництвом. У сільськогосподарських підприємствах області за досліджуваний період поголів'я корів зменшилось на 43,3 %, молдняку великої рогатої худоби — на 44,5 %, овець — на 51,6 %, проте поголів'я свиней і птиці зросло на 9,14 та 49,6 % відповідно. Зміни в галузевій структурі сільгоспідприємств мали наслідком обмеження трудової активності, оскільки праця в рослинництві стала переважаючою. Зменшення частки тваринництва спричинює посилення сезонності та звуження сфери прикладання праці.

Майбутнє сільського господарства визначатиметься розвитком виробництва сільгоспідприємств, де можна узгоджено розв'язувати проблеми продуктивності праці та зайнятості. Тільки збільшення обсягів виробництва за умови прискореного зростання продуктивності праці гарантуватиме стабільну ситуацію з робочими місцями.

Висновки. Структурні зміни у виробництві, які відбулися внаслідок реформування АПК, призвели до того, що в Чернівецькій області основними виробниками сільськогосподарської продукції стали особисті господарства населення. Офіційний сектор характеризується постійним зменшенням чисельності працівників, підвищенням землемісткості робочого місця та зниженням інтенсивності виробництва. З появою на території області агрохолдингів збільшились посіви високодохідних зернових та технічних культур, які не потребують високих затрат праці. Занепад тваринництва, особливо скотарства призводить до звуження прикладання праці та підвищує сезонність виробництва.

Використані джерела

1. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: моногр. / Дієсперов В.С. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 340 с.
2. Дослідження стану і динаміки ринку праці на селі та розробка пропозицій щодо усунення дисбалансу між попитом та пропозицією робочої сили на підприємствах у сільській місцевості: заключний звіт про НДР. — К.: НДІ праці і зайнятості населення, 2008. — 147 с.
3. Вітвіцький В.В. Сільський ринок праці — нові ризики та шляхи їх подолання // В.В. Вітвіцький, О.М. Могильний // Продуктивність агропромислового виробництва: наук.-практ. зб. № 13 / НДІ «Укראгропромпродуктивність». — К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2009. — С. 32—40.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ОРЕНДНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті розглянуто основні законодавчі акти, що становлять правову базу орендних земельних відносин. Розкрито особливості сучасного стану розвитку, необхідність та ключові проблеми функціонування оренди землі в Україні.

Протягом досить тривалого часу, фактично з моменту здобуття незалежності Україною, здійснювалась земельна реформа, яка триває й донині. Попри значні проблеми і перешкоди, що виникають на шляху її впровадження, певні, на наш погляд, позитивні результати ми вже маємо. Насамперед — втрата монопольного права держави на землю. Це є досить логічним кроком, адже ні про яку ринкову економіку, до якої прагне наша країна, не може йти мова без приватної власності, зокрема на землю, як засобу виробництва.

Внаслідок приватизації понад дві третини площ сільськогосподарських угідь перебуває у приватній власності громадян і юридичних осіб, тобто 27,2 млн га (91 %) земель розпайовано серед членів недержавних сільськогосподарських підприємств та пенсіонерів [1]. Крім того, 14,5 млн громадян України мають право на приватизацію земельних ділянок, з яких 7,3 млн осіб станом на 1.01. 2010 р. замінили сертифікати на державні акти на право власності на землю.

Таким чином, у результаті проведення земельної реформи на селі створено агроформування ринкового типу, землекористування яких базується на основі оренди у громадян земельних ділянок і земельних часток (паїв), отриманих при паюванні земель колективної власності. Тому однією з основних тенденцій розвитку сільського господарства в сучасних умовах є його функціонування на засадах орендних земельних відносин. Наразі, орендні земельні відносини врегульовано законодавством, дану тематику досліджували такі відомі вчені економісти-аграрники, як В.Г. Андрійчук, Л.І. Антипова, О.Ю. Єрмаков, А.Л. Кравченко, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, М.М. Федоров, та ін.

Метою статті є аналіз законодавства, що становить сучасну правову базу орендних земельних відносин, носить багатоструктурний характер і включає такі складові:

1) загальне законодавство, на основі якого здійснюється функціонування і розвиток усіх правових інститутів;

2) галузеве (зокрема, земельне, аграрне, цивільне та ін.) законодавство, що закріплює певні однорідні суспільні відносини та має на меті їх врегулювання, а також визначає основні засади земельних орендних відносин;

3) спеціальне земельне законодавство про оренду земель.

Так, Конституція України гарантує право власності на землю, яке набувалося та реалізовувалося громадянами, юридичними особами та державою відповідно до закону [2]. Право власності на землю та користування нею, в тому числі на умовах оренди, врегульовано і Земельним кодексом України [3].

Зокрема, в статті 3 Земельного кодексу зазначено, що «Земельні відносини регулюються Конституцією України, цим Кодексом, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.», а в статті 4 прописано — завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Активне здійснення земельної реформи в Україні сприяло активізації створення аграрних підприємств з новими організаційно-правовими формами господарювання (сільськогосподарські ТОВ, приватні аграрні підприємства, фермерські господарства, акціонерні товариства), які обробляли землі на умовах користувача. Це викликало серйозну потребу правового регулювання орендних земельних відносин. З метою вирішення цих питань був прийнятий Закон України «Про оренду землі», що чітко визначив права та обов'язки орендарів та орендодавців, види ставок, форми та типи орендної плати, зазначив необхідність укладання договору оренди землі, як основного документу, що посвідчує право користування земельною ділянкою на умовах оренди [4].

В статті 1 цього Закону України визначено, що «Оренда землі — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності».

Ключовим документом, що регулює відносини між орендодавцем земельної ділянки і орендарем, є договір оренди земельної ділянки. З огляду на специфіку орендних відносин та особливості об'єкта цих відносин договори відіграють провідну роль у врегулюванні земельних орендних відносин. За допомогою договору оренди сторони цих відносин можуть чітко визначити і закріпити саме ті умови, що будуть взаємовигідні для всіх.

В статті 13 Закону України «Про оренду землі» визначено, що «Договір оренди землі — це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користу-

вання на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства».

Договір оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. Типова форма договору оренди землі затверджується Кабінетом Міністрів України [5]. Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років.

Терміни дії укладених договорів оренди в Україні різні, проте переважаючою є короткострокова оренда терміном до 5 років, що є надзвичайно негативним явищем. Так, у 2010 р. за терміном дії укладено: 404,4 тис. договорів (8,8 %) — на 1–3 роки; 2157,7 тис. (47,2 %) — на 4–5 років; 1523,9 тис. (32,8 %) — на 6–10 років; 517, тис. договорів (11,2 %) на строк понад 10 років [6].

Варто зазначити, що за період з 2002 по 2010 рік відбулися певні позитивні тенденції — скоротилася частка договорів оренди на термін від 1 до 5 років (від 86,1 до 59 %) та зросла частка орендних договорів на 10 років і більше (від 2,2 до 10,4 %). Такі зміни є передумовою дбайливішого ставлення до земель, недопущення їх виснаження у короткотерміновому періоді.

Для порівняння, мінімальний термін дії договору оренди землі в Іспанії, Нідерландах та Люксембурзі становить 6 років, в Бельгії та Франції — 9 років, в Португалії — 10 років, а в Італії — взагалі аж 15 років. Це вказує на довготерміновий характер орендних земельних відносин в більшості високорозвинених країн. Зрозуміло, уряди цих країн зацікавлені в раціональному, екологічному та продуктивному використанні земель з постійною підтримкою їх родючості. Цього можна досягти лише при значних строках оренди землі.

Нині в сільському господарстві України орендні відносини є домінуючими. Більшість селян реалізує своє право на землю за допомогою орендних відносин з аграрними підприємствами, фермерськими господарствами та іншими суб'єктами господарювання, з якими вони станом на 1 січня 2010 р. уклали 4,6 млн договорів оренди земельної частки (паю). Орендодавцями здебільшого виступають селяни-пенсіонери, які уклали 2 млн 441,7 тис. договорів (52,9 %) [7].

За останні роки в Україні відбулися зміни в обсягах оренди сільськогосподарських земель та структурі укладених договорів оренди. *По-перше*, за 2002–2010 рр. скоротилася площа земель, що орендується, від 22 до 17 млн га. Відповідно, за цей період зменшилася кількість орендних договорів з 5,5 до 4,6 млн. *По-друге*, істотно зменшилася частка договорів оренди з господарствами, із земель яких виділено земельний пай, або їх правонаступниками — від 64,3 % у 2002 р. до 40,3 % у 2010 р. *По-третє*, збільшилася частка договорів оренди з фермерськими господарствами — від 9,4 % у 2002 р. до 14,3 % у 2010 р. *По-четверте*, збільшилася частка договорів оренди з іншими суб'єктами господарювання — від 26,3 % у 2002 р. до 45,4 % у 2010 р. Така динаміка свідчить про зростання значення фермерських господарств, особистого селянського господарства та інших господарюючих суб'єктів в аграрному секторі національної економіки (рис. 1).

Водночас багато фермерів ведуть господарство на власній і орендованій землі. Це дає змогу досягти раціональних розмірів землекористування, оскільки для започаткування власної справи потрібен менший стартовий капітал.

Власники земельних паїв, відповідно до угод оренди, щорічно повинні отримувати орендну плату в обумовленому обсязі. Чи всі орендодавці отримують її? Відповідь на це питання дають показники, представлені на рис. 2, де: Захід — (Львівська, Чернівецька, Тернопільська, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська та Закарпатська області), Схід — (Харківська, Донецька та Луганська області), Південь — (Запорізька, Херсонська, Одеська та Миколаївська області), Північ — (Житомирська, Чернігівська та Сумська області), Центр — (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська та Черкаська області).

Дані рис. 2, вказують на те, що орендна плата отримується у переважній більшості випадків. Певні недоліки є, але вони не мають поширення, що можна вважати успіхом в організації землекористування.

При цьому, орендарі неохоче платять за користування земельними ділянками грошима. Найпопулярнішим розрахунком залишається натуральна

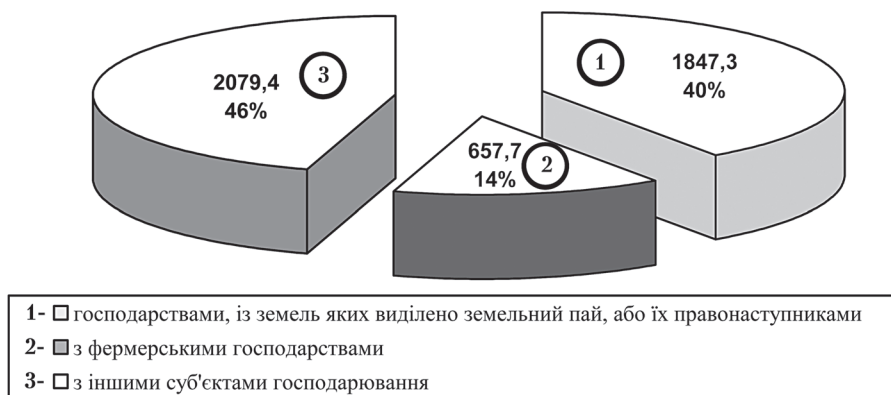

Рис. 1. Структура укладених селянами договорів оренди земельних ділянок та земельних часток (паїв) станом на 1.07.2010 р., тис. шт.

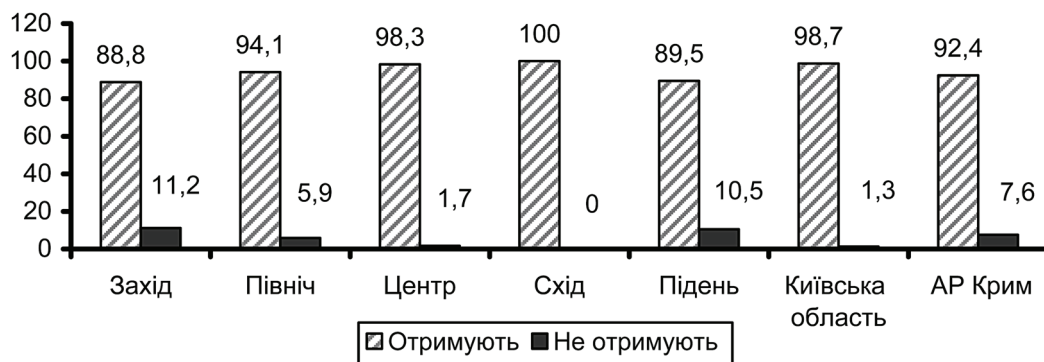

Рис. 2. Регіональний розподіл орендної плати за земельний пай (ділянку), % [8]

форма оплати — 70,5 %. Це дає простір для необмежених зловживань, адже у розрахунках з селянами ціни на продукцію встановлюють самі керівники підприємств. Як засвідчила практика, вони вищі за ринкові.

У Держкомземі наголошують, що багато орендарів не переуклали договори оренди на користь її збільшення до 3 %, як того вимагав Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян — власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [9]. За визначенням юристів, такі нормативні приписи — не більше, ніж побажання, тому встановлена в угоді орендна ставка може бути і більшою, і меншою.

Взагалі можна використовувати три форми оплати: грошова, натуральна і відробіткова, тобто надання послуг. Є також договори із змішаними типами. Зауважимо, що в розвинених країнах виплата орендної плати здійснюється виключно в грошовій формі.

Середній розмір орендної плати за 2010 рік становить 292,5 грн за 1 га, за 2009 р. — 219,3 грн за 1 га, за 2008 р. — 184,2 грн за 1 га (для порівняння: орендна плата за один гектар ріллі в Японії становить 1685,7 дол. США, Нідерландах — 310 дол. США, Німеччині — 260 дол. США).

Найбільший розмір орендної плати в Полтавській, Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській та Херсонській областях. Водночас дотримання вимог нормативно-правових актів стосовно розміру орендної плати не виконується майже ніде. До того ж лише в 5 областях України не укладено жодного договору оренди землі з орендною платою, нижчою за 1,5 %. При цьому, із загальної кількості договорів частка таких, за якими орендна плата становить менше 1,5 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки — 6,5 %; орендна плата від 1,5 до 3 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки — 49 %; орендна плата понад 3 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки — 44,5 %.

Висновки. Орендні земельні відносини мають надзвичайно важливе значення для соціально-економічної сфери України. Це пояснюється насамперед тим, що наша держава є аграрною країною, а тому цей сектор економіки потребує особливої уваги. Щодо селян, то для них оренда є додатковим, а подекуди основним джерелом доходу, від якого в су-

часних умовах відмовитись просто нереально. В кінцевому підсумку, дані відносини цікаві та необхідні також орендарям, адже більшість підприємств мають у власності невеликі площі сільськогосподарських угідь, тому є підстави для висновку, що без орендування землі вони не могли б функціонувати взагалі.

Разом з цим, існує низка проблем в розвитку орендних земельних відносин в Україні. Зокрема, переважає короткострокова оренда, яка не сприяє збереженню земель; домінування натуральної форми оплати за оренду землі, що надзвичайно пригнічує інтереси селян; низький розмір орендної плати; тотальне не дотримання вимог нормативно-правових актів стосовно розміру орендної плати та ін.

Це дає змогу дійти висновку, що без належного державного регулювання неможливий подальший повноцінний та конкурентний розвиток орендних земельних відносин в Україні.

Використані джерела

- Музика П. Моніторинг трансформації земельних відносин і організація землекористування на регіональному рівні / П. Музика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.
- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 № 220 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dkzr.gov.ua>.
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mylanl.org.ua>.
- Оцінювання проведення земельної реформи в Україні: Результати соціологічного дослідження. — К.: ДП «Центр соціального експертизи» Інституту соціології НАН України. — 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish/>.
- Про не відкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 19.08.2008 № 725/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ РОЗРОБКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ У РОЗВИТОК БІОЕТАНОЛОВОЇ ГАЛУЗІ НА БАЗІ ПРОДУКЦІЇ ЦУКРОВОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Здійснено обґрунтування необхідності розробки інвестиційних проєктів розвитку біоетанолової галузі на базі продукції цукровобурякового виробництва. Розраховано енергетичну ефективність виробництва біоетанолу із зерна кукурудзи й меляси. Наведено показники розвитку біоетанолової галузі в розвинених країнах Європи.

Функціонування цукровобурякового виробництва в Україні зумовлено наявністю сприятливих природно-кліматичних умов для його розвитку та національним значенням вихідної продукції. Рівень ефективності галузі визначається впровадженням у виробництво сучасних технологій вирощування цукрових буряків, глибокої переробки основної та супутньої продукції галузі: цукрових буряків, цукру, меляси, жому з метою розширення асортименту цукристих продовольчих товарів та сприяння виготовленню нових видів продукції, у тому числі й технічного призначення. Завдяки фотосинтезу рослина накопичує енергію. Тому цукрові буряки як коренеплід є не тільки сировиною для виробництва цукру. Продукція, що отримується в процесі переробки, може слугувати джерелом для виготовлення поновлюваних видів енергетичних продуктів – біоетанолу, газу, та ін., виробництва й використання яких стимулюється у всіх розвинених країнах світу.

Результати досліджень проблематики виробництва біоетанолу, у т. ч. на базі продукції цукровобурякового виробництва висвітлено у наукових працях В. Бондаря, М. Гументика, Н. Губенка, Г. Калетніка, Г. Шматкової, М. Ярчука та інших вчених, наукові напрацювання яких містять пропозиції щодо розвитку біоетанолової галузі в Україні, що визначається не тільки високою залежністю країни від імпорту енергоресурсів, а й необхідністю мати резервні потужності для переробки надлишку виробленої продукції, зважаючи на циклічний і ризиковий характер сільськогосподарського виробництва. Україна споживає більше, ніж виробляє, зокрема, у 2009 р. нафти сирі в 2,8 раза, газу натурального – в 2,3, дизельного пального – в 1,3, бензину моторного – в 1,4 раза (табл. 1). При цьому необхідно зважати на зростаючі ціни на енергоресурси, що зумовлено моторизацією господарювання та потенційно високим попитом на біоетанол, особливо у зв'язку з вимогами Кіотського протоколу, та необхідністю раціонального використання надлишку виробничих потужностей цукрових та спиртових заводів.

Підвищення цін на енергетичні ресурси та зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію харчової, комбікормової та енергетичної промисловості визначатимуть рівень цін на такі енергетичні

Таблиця 1

Виробництво і споживання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти*

Показник	2006 р.			2007 р.			2008 р.			2009 р.		
	виробництво	споживання	% споживання	виробництво	споживання	% споживання	виробництво	споживання	% споживання	виробництво	споживання	% споживання
Електроенергія, млрд квт год.	193,4	159,1	82,3	196,3	164,1	83,6	192,6	163,5	84,9	173,6	148,8	85,8
Вугілля, млн т	61,7	70,6	114,4	58,9	71,0	120,6	59,5	70,4	118,3	55,0	63,0	114,5
Торф, млн т	0,5	0,46	92,0	0,4	0,33	82,5	0,4	0,3	75,0	0,4	0,37	92,5
Нафта сира, млн т	4,5	15,4	342,2	4,5	14,8	328,9	4,3	10,8	251,2	4,0	11,3	282,5
Газ природний, млрд м ³	21,1	71,0	336,5	21,1	68,0	322,3	21,4	63,5	296,7	21,5	50,1	233,1
Бензин моторний, млн т	3,3	4,4	133,4	4,2	4,822	114,8	3,2	5,1	159,4	3,3	4,7	142,5
Дизельне пальне, млн т	4,3	5,468	127,2	4,1	6,050	147,6	3,7	6,2	167,5	3,9	5,3	135,9

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2009 р. – С. 96,115,116; 2008 р. – С. 100; 2007 р. – С. 98; 2006 р. – С. 94.

Експорт-імпорт енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти*

Показник	2006 р.						2007 р.						2008 р.														
	експорт			імпорт			сальдо			експорт			імпорт			сальдо			експорт			імпорт			сальдо		
	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	кіль- кість, тис. т	сума, млн дол. США	
Нафта або нафтопро-дукти сирі	160,2	61,9	10650,2	4403,6	10490	-4341,7	4,3	2,4	9809,6	4553,5	-9805,3	-4551,1	9,28	7,625	6583,3	4513,7	-6574,02	-4506,1									
Нафта та нафтопро-дукти, одержані з бітумних матеріалів	4673,7	1666,8	4197,5	2439,7	476,2	-772,9	4175,3	1560	4952,7	3026,7	-777,4	-1466,7	3890,5	2461,7	6853,4	5951,99	-2962,9	-3490,29									
Бензин автомо-більний	274,2	166,3	1097,6	685,2	-823,4	-518,9	133,8	85,5	1201,5	825,5	-1067,7	-740	239,1	219,8	2322,5	1969,6	6,9	-1749,8									
Дизельне пальне (газойлі)	578,0	323,9	1871,5	1040,4	-1293,5	-716,5	633,5	362,9	2159,4	1245,5	-1525,9	-882,6	716,3	706,9	3271,2	2875,3	-2554,9	-2168,4									
Мааут	3396,9	932,6	506,4	195	2890,5	737,6	3061,9	900,7	837,5	337,5	2224,4	562,8	2698,3	1305,8	958,5	590,7	1739,8	715,1									
Масла дизельні	248,6	150,2	234,0	234,8	14,6	-84,6	251,1	160,4	314,1	336,4	-63	-176	10,1	18,7	129,7	240,4	-119,6	-221,7									
Газ природний, млрд. м ³	0,004	0,9	50,2	4769,4	-50,2	-4768,5	0,004	1,0	50,1	6511,4	-50,01	-6510,4	0,005	2,08	52,8	9438,8	-52,795	-9436,7									
Всього			3302,6	13768,1		-10465,5		3072,9		16836,9		-13764,0		4722,6		25580,5		-20857,9									

* Джерело: Держкомстат України, 2008. Зовнішня торгівля України товарами та послугами. — К., 2008. — Т. 1. — С. 61, р. 2.13.

Експорт-імпорт окремих видів товарів. — К.: Держкомстат України, 2009. Зовнішня торгівля України товарами та послугами. — К., 2009. — Т. 1, р. 2.13. Експорт-імпорт окремих видів товарів.

продукти як зерно, насіння олійних культур і продукцію їх переробки — олію, шрот, лузгу; цукрові буряки й продукцію їх переробки — цукор, мелясу, жом. Але зарубіжні експерти не радять Україні виробляти біоетанол.

Так, Інститут економічних досліджень та Політичних консультацій (*Bundesministerium Für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz*) [1, с. 11] не рекомендує виробляти біоетанол з цукрових буряків, зважаючи на те, що їх виробництво дороге, в результаті вартість виробництва біоетанолу з цукрових буряків буде високою. Для прикладу наведена розрахована собівартість виробництва біоетанолу з цукрових буряків в Україні — 428 дол. США за м³, і зроблено висновки про не вигідність його виробництва, порівняно з викопним паливом. Але ж ціна імпорту тонни бензину автомобільного в Україну у 2007 р. становила 687,1, у 2008 р. — 848,1 дол. США, тобто його ціна була вищою відповідно за роками в 1,6 і 2 рази від розрахованої собівартості виробництва етанолу (табл. 2). До того ж викопне паливо не відновлюється, тоді як цукрові буряки вирощують щорічно.

Є й інші розрахунки, відповідно до яких собівартість виготовлення «альтернативного» бензину в середньому на 30–50 % нижча за собівартість бензину, виготовленого з нафти, а вартість біодизеля на 20–40 % нижча від дизельного пального [2]. При цьому треба враховувати, що з розвитком науково-технічного прогресу ціни, технології й установи швидко змінюються, в результаті чого собівартість виробництва одиниці біоетанолу з цукрових буряків буде динамічною і визначатиметься рівнем інтенсифікації й продуктивності галузі буряківництва (урожайністю і технологічною якістю цукрових буряків) та технологією їх переробки.

Наводяться й інші аргументи на користь виробництва біоетанолу [3, с. 14,15]. Крім собівартості діє й чинник інвестицій, оскільки не лише великі автомобілебудівні концерни вкладають кошти у розвиток технологій, а й уряди багатьох європейських держав приймають відповідні програми підтримки транспортних засобів, що використовують альтернативні види пального [4]. Підвищення рівня моторизації економіки країн спонукає до пошуку альтернативних та відновлюваних джерел енергії.

Ідея виробництва альтернативних видів пального не нова. Генрі Форд пропонував своїм покупцям автомобіль *Ford T* з двигуном, що буде працювати на етанолі, бензині або їх суміші. Фордівський етанол вироблявся з бобових культур, сої, кукурудзи або льону. Рудольф Дизель створив у 1890 р. дизельний мотор, який працював на біодизелі — арахісовій олії.

Освоєння нових конкурентоспроможних видів продукції, в т. ч. і паливного етанолу (біоетанолу) передбачено програмою розвитку спиртової галузі України на 2007–2011 рр. Базуючись на Указі Президента України «Про стан виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки» від 02.08.2007 р. № 678/2007, основний наголос в Програмі зроблено, насамперед,

на розробку і впровадження інноваційних енергозберігаючих технологій та технологій з виробництва альтернативних джерел палива.

В останні роки в Національному університеті харчових технологій та УкрНДІспиртбіогаз із залученням науково-технологічного потенціалу передових підприємств спиртової галузі розроблені інноваційні енергоощадні технології, що передбачають утилізацію спиртовмісних відходів ректифікації й максимальне вилучення з них етилового спирту та комплексну переробку сировини з виробництвом додаткової товарної продукції (пресованих хлібопекарських дріжджів, скрапленого CO₂, бетаїну) [5, с. 6].

Згідно Закону України «Про альтернативні види рідкого та газового палива» від 14.01.2000 р. № 1391-XIV визначено три види біопалива: біоетанол, біодизель та біогаз.

В законопроекті, що підготовлений на розгляд Верховної Ради України «Про внесення змін до ЗУ «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» пропонується доповнити статтею, яка б встановлювала для всіх виробників моторних бензинів в Україні норми обов'язкового використання біоетанолу в загальному виробництві бензинів. У 2007 р. частка біоетанолу в загальному виробництві бензинів мала становити не менше 2 відсотків, у 2008 р. — не менше 3 відсотків, 2009 р. — не менше 4, у 2010 р. — не менше 5,75 відсотку (6, с. 8–10). Вважається, що паливний етанол з поновлюваної рослинної сировини є найперспективнішим альтернативним видом пального. Згідно з директивою ЄС всі бензини, що споживаються в ЄС, повинні мати до 2010 року не менше ніж 5,75 % біоетанолу.

В Україні, починаючи з 1997 р. виробництво високооктанової кисневмісної добавки до бензину (ВКД) було у полі зору всіх урядів і міністрів аграрно-промислової політики. У 1998 р. було організовано виробництво високооктанової кисневмісної добавки до бензину (ВКД), використання якої у суміші з бензином забезпечує випуск екологічно чистого пального [7, с. 5–6].

Понад 200 Екологічних директив запропоновано до виконання в Україні, яка має намір інтегрувати-

ся в ЄС. В основу цих директив покладено вимогу збільшення відсотків альтернативних джерел енергії в загальній масі пального [8, с. 20–21].

Добре розвинуте в Україні сільськогосподарське виробництво, особливо зерновиробництво та буряківництво є універсальною базою для виготовлення біоетанолу. Найбільший вихід етанолу з одиниці площі за відповідного рівня урожайності можна одержати з цукрових буряків (табл. 3).

Водночас біоконверсія меляси — супутньої продукції цукробурякового виробництва (рис. 1) дає можливість отримувати не лише два енергетичні продукти: високооктанову кисневмісну добавку до бензинів (ВКД) і біогаз (табл. 4), які одержують, відповідно, спиртовою ферментацією мелясного сусла і метановою ферментацією відходів виробництва ВКД — барди, а й бетаїн, що використовується на збагачення харчового раціону птиці, але наразі в Україні не виробляється, а імпортується.

Порівняння питомих витрат тепло-, енергоресурсів та енергетичного балансу виробництва етанолу з кукурудзи і меляси свідчить на користь меляси (табл. 5; 6).

В Україні мелясу експортують. Для її накопичення й зберігання в Миколаєві збудовано потужний термінал. Західні компанії розпочинають будівництво таких пунктів в Одесі та Іллічівську. Але ці компанії розглядають Україну тільки як сировинну базу. Розвиток в країні біоетанолової галузі потребує інвестицій для будівництва заводів з виробництва етанолу або цільового перепрофілювання спиртових і цукрових заводів, що використовуються не за призначенням.

Біоетанол — спирт етиловий, зневоднений, виготовлений з біологічно відновлюваної сировини, як пальне може використовуватись у звичайних двигунах у вигляді 15 % суміші з бензином без зміни їх конструкції. Додавання етанолу до бензину підвищує октанове число останнього. Встановлено, що кожні 3 %, що додаються до бензину, збільшують його октанове число на 1–1,5 одиниці. В Україні біоетанол виробляється в основному державними спиртовими заводами за наявності у них ліцензій, переліки яких визначаються Кабінетом Міністрів України.

Таблиця 3

Розрахунок виходу біоетанолу з різних видів біосировини*

Біосировина	Вуглевод, його хімічна формула	Вміст вуглеводів, %	Вихід очищеного біоетанолу з 1 т продукції, т	Вихід етанолу у розрахунку на 1 га залежно від урожайності культури, т	
				урожайність	вихід етанолу
Жито	Крохмаль (C ₆ H ₁₀ O ₅) _n	62	0,32–0,34	3,0	0,96–1,02
Пшениця	Крохмаль (C ₆ H ₁₀ O ₅) _n	58	0,3–0,4	6,0	1,8–2,4
Картопля	Крохмаль (C ₆ H ₁₀ O ₅) _n	18	0,098–0,12	20	1,96–2,40
Кукурудза	Крохмаль (C ₆ H ₁₀ O ₅) _n	60	0,29–0,41	6,0	1,74–2,46
Цукрові буряки	Цукроза (C ₁₂ H ₂₂ O ₁₁) _n	16	0,073–0,10	40,0	2,92–4,0
				50,0	3,65–5,0
				60,0	4,38–6,0
Деревина	Целюлоза [C ₆ H ₇ O ₂ (OH) ₃]	50	0,34		

* Розрахунок автора за даними табл. 5.17 (Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні моногр. / Калетнік Г. М. — К.: Аграр. наука. — 2008. — С. 355).

Рис. 1. Біоконверсія меляси цукрових буряків

Спрямування вільних потужностей спиртових заводів на виробництво біоетанолу-сирцю з подальшою переробкою в біоетанол на великих заводах із зерновою сировиною дасть змогу значною мірою вирішити їх сировинну та екологічну проблему, зберегти робочі місця, зняти соціальне напруження в місцях розташування цих заводів, забезпечити надходження податків до місцевих бюджетів та раціонально використати післяспиртову барду на відгодівлю худоби.

Потужності спиртових заводів нині завантажені на 40 %. На межі закриття тридцять заводів, в результаті чого можуть позбутися роботи 10,0 тис. працівників. Введення в дію програми з виробництва ВКД дало б змогу завантажити спиртове виробництво на 95 відсотків. Спиртозаводи мають змогу випускати близько 60,0 тис. тонн ВКД на рік. За наявності зростання попиту вони змогли б наростити потужності до 100 тис., а через два роки — до 280 тис. тонн.

Споживачі етанолу — автомобільні двигуни. Відповідно до Урядової програми «Етанол» (затверджено Постановою КМУ від 4 липня 2000 р. за № 1044),

вміст ВКД в автомобільному бензині мав би становити на рівні 5 % від тієї кількості моторного бензину, що споживається автотранспортом країни.

В країнах Західної Європи етанол вже давно використовують як добавку до бензину. Екологічна та енергетична кризи спричинили у світі активізацію виробництва біоетанолу. За даними Міжнародного Енергетичного Агентства «*International Energy Agency*» в світі більше половини виробленого етанолу використовується як біопаливо. За різними джерелами в останні двадцять років виробництво етанолу у світі збільшилось у 8 разів — від 32 до 50 млрд літрів, з них близько 4 млрд — харчового, 8 млрд — для хімічної промисловості та пального. В найближчі роки його виробництво зросте до 60 млрд л щорічно [7, с. 70–71].

Світовим лідером у виробництві і застосуванні пального на основі спирту є Бразилія. Етанол, маючи високе октанове число і енергетичну цінність, є високоякісним паливом для двигунів. Зокрема, Бразилія з 1970 р. заміщає етанолом щороку 250,0 тис. барелів імпортованої нафти. У 90-х роках в Бразилії

Таблиця 4

Енергетичний баланс біоконверсії однієї тонни меляси *

Показник	ВКД	Біогаз
Вихід продуктів	240 кг	120 м ³
Теплоутворююча здатність, МДж	6399,6	2568
Витрати енергії на виробництво, МДж	4757,66	2,88
Енергетичний ефект, МДж	1641,94	2565,12

* Розрахунок автора з використанням показників табл. 3.2.5 (Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: моногр. / Калетнік Г.М. — К.: Аграр. наука, 2008. — С. 227).

Таблиця 5

Питомі витрати теплоенергоресурсів на виробництво 1 т біоетанолу*

Назва показника, тип сировини	Кукурудза	Меляса
Витрати:		
сировина, т	2,9	4,23
гріюча пара, м ³	4,26	3,52
електроенергія, кВт/час	175	160
артезіанська вода з температурою 15°C, м ³	6,45	7,5
охолоджуюча (зворотна) вода з температурою 25°C, м ³	167	144

Розрахунок енергетичного балансу виробництва біоетанолу, %*

Показник	Тип сировини	
	Кукурудза	Меляса
1. Витрати антропогенної енергії при виробництві сировини для біоетанолу за типовими технологіями, МДж/га	50,591 = 15,566 (при урожайності кукурудзи 32,5 ц/га)	4,5
2. Витрати енергії за сировиною на 1 т біоетанолу, МДж/т	15,566 × 2,9 = 45,141	4,5 × 4,23 = 19
3. Витрати енергії за виробництва біоетанолу, МДж/т	11424	9440
4. Всього енергії на виробництво 1 т біоетанолу, МДж/т (п. 2 — п. 3)	11469,1	9459
5. Кількість енергії, отриманої при використанні 1 т біоетанолу, МДж/т (п.5 — п.4)	30000	30000
6. Енергетичний вихід від виробництва 1 т біоетанолу, МДж/т	18530,9	20541
7. Енергетична ефективність виробництва 1 т біоетанолу (п. 6 — п. 4)	161,6 %	217,2 %
Собівартість біоетанолу	4685 грн/т = 0,5 €/л	3215 грн/т = 0,35 €/л
Співвідношення входу-виходу енергії (п. 5 — п. 4)	1: 2,62	1: 3,17

* Розрахунок автора з використанням показників табл. 3.2.5 (Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: моногр. / Калетнік Г.М. — К.: Аграр. наука, 2008. — С. 227).

чистий етанол як моторне пальне використовували понад 7 млн автомашин, ще 9 млн машин — його суміш з бензином. У цій країні створена заправна мережа з 25 тис. етанолових заправок.

З етанолу Бразилія робить біодизель, змішує з оліями — соєвою, рициновою, соняшниковою, пальмовою. Уряд вкладає інвестиції у будівництво 10 біодизельних заводів вартістю 3,3 млрд євро. Тут реалізовано дві державні програми: Проалко-1 і Проалко-2, відповідно до яких 40 % автотранспорту переведено на двигуни з використанням спирту. Решта авто працює на бензинах із додаванням біоетанолу. У 2005 р. у Бразилії було вироблено 8,2 млн т біоетанолу, на 51 % більше, ніж у 2000 р. В останні роки його виробляється 12,5–15,0 млн т.

Другим світовим лідером за масштабами виготовлення етанолу для потреб автотранспорту є США, де автомобілі споживають бензин з 6-ти, а подекуди й 10-ти відсотковим вмістом етанолу. Тут уже в 1994 р. вироблялось понад 5,3 млрд л етанолу, а також будувались нові підприємства для виробництва 900 млн л пального в рік. Етанол — етанол-бензинова суміш становить 10 % паливного ринку США. Розвиток альтернативних видів палива тут передбачено такими законами: «Про альтернативне моторне паливо», «Про чисте повітря», «Про енергетичну безпеку», на основі яких міністерство енергетики США розробило нові програми з прискорення широкомасштабного застосування альтернативних видів пального. В США у 1990 р. американський сенат прийняв поправки до «Акта про чисте повітря», в яких вимагається використовувати збагачене киснем пальне в мегаполісах. У серпні 2007 року президент Дж. Буш підписав так званий «Енергетичний Білл», яким передбачено виробництво 8 млрд галонів етанолу щорічно із зерна та 1 млрд — з целюлози. В США виробництвом етанолу займаються 104 заводи, ще 48 знаходяться у стані будівництва (Інформація радіо).

Національні програми переходу автотранспорту, насамперед міського, на альтернативне пальне

успішно функціонують в Канаді, Новій Зеландії, Аргентині, Італії, Голландії, Франції та інших країнах світу.

В країнах Західної Європи етанол вже давно використовують як добавку до бензину. За нормами Євросоюзу вміст етанолу в бензині постійно зростає і нині має становити щонайменше 7 відсотків. Слід зазначити, що розвинені країни виробляють етанол з імпортованої сировини. Вони свято оберігають технологію виробництва, сівозміну і не змінюють акценти у вирощуванні сільськогосподарських культур.

Біоетанол як пальне для існуючих в Україні типів двигунів може бути використаний в суміші з мінеральним пальним (бензином) в кількості до 6 об'ємних відсотків (8, с. 9). Обсяги споживання бензину моторного в Україні становили у 2009 р. 4,7 млн т, в тому числі в сільському господарстві, лісовому господарстві та мисливстві — до 0,22 млн тонн, обсяги споживання газойлі відповідно 5,3 і 0,1 млн т. За нашими розрахунками потреба у ВКД для економіки України має становити 0,4 млн т, у тому числі для сільського господарства, лісового господарства і мисливства — 35,7 тис. т (табл. 7).

В умовах невизначеності вітчизняного ринку цукру й цукристих продовольчих товарів на міжнародному рівні цукор, який виробляється понад потребу внутрішнього ринку доцільно виробляти у вигляді сиропу, що служить сировиною для подальшого виробництва біологічних видів пального, зокрема паливного етанолу, як добавки до бензинів.

Оскільки цукрові заводи в регіонах розміщені як правило, поблизу невеликих міст та селищ, то їх перепрофілювання на виробництво біоетанолу збереже робочі місця та розв'яже низку соціально-економічних проблем. Для цього потрібні системні інвестиції у перепрофілювання цукрових заводів та у відродження розвитку буряківництва. Водночас має бути сформована виважена політика держави з підтримання розвитку як біоетанолової галузі, так і буряківництва та опрацьовані необхідні мотиваційні заходи щодо організації інтегрованих формувань,

**Споживання енергетичних ресурсів та розрахунок потреби у ВКД
для автомобільних двигунів в Україні***

Вид палива	Рік	Спожито			Потреба ВКД	
		всього	сільське господарство		всього	в т.ч. для сільського господарства
			у % до всього	кількість		
Бензин моторний, тис. т	2006	4404,8	7,2	317,1	264,3	19,0
	2007	4821,8	6,2	299,0	289,3	17,9
	2008	5061,1	5,7	288,5	303,7	17,3
	2009	4696,1	4,6	216,0	281,8	13,0
Газойлі (дизельне пальне), тис. т	2006	5468,3	21,1	115,4	109,4	23,1
	2007	6050,5	19,4	117,4	121,0	23,5
	2008	6195,7	19,9	123,3	123,9	24,8
	2009	5289,6	21,5	113,7	105,8	22,7
Всього	2006	×	×	×	373,7	42,1
	2007	×	×	×	410,3	41,4
	2008	×	×	×	427,6	42,1
	2009	×	×	×	387,6	35,7

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2009 р. — С. 96; 2008 р. — С. 102, 2007 р. — С. 98, 2006 р. — С. 94 (за умови доправки ВКД до бензинів 6 %, газойлі — 2 %).

функціонування яких базуватиметься на спільному економічному інтересі й відповідальності за результативність розвитку галузі буряківництва й функціонування цукровобурякового виробництва в цілому.

Варто звернути увагу на виробництво в країні спирту, що є також джерелом виготовлення етанолу. До того ж, за інформацією Н.Ю. Губенка та Г.К. Шматкової за період 1990–2000 рр. в Україні внаслідок кризових явищ та організації тіньового сектора звузились внутрішні та зовнішні ринки збуту спирту. Якщо в 1990 р. було вироблено 53,9 млн дал, то в 2000 р. — 28,4 млн дал, тобто стільки, скільки раніше його експортувалося [5, с. 6].

Завдяки впровадженню заходів прийнятої в Україні у 2000 р. програми «Етанол» спад виробництва спирту дещо призупинився, збільшився випуск технічного спирту, що використовується для виробництва нових видів продукції. Випуск технічного спирту освоєно на 47 спиртових заводах, що дало змогу виробити його понад 13 млн дал.

Висновки. Налагодження функціонування біоетанолової галузі дасть змогу вирішити низку завдань стратегічного спрямування: організувати виробництво альтернативного джерела енергії для громадських і особистих потреб і, що важливо, — екологічно чистого, що зменшить шкідливі викиди в атмосферу та збереже від забруднення навколишнє середовище; утилізувати надлишки виробленої сільськогосподарської продукції та побічну (проміжну) продукцію аграрно-промислового виробництва; створити нові робочі місця й вирішити важливі соціально-економічні проблеми жителів села; збільшити прибутки сільськогосподарських підприємств та забезпечити додаткові надходження до бюджету; здешевити сумішевий бензин; зменшити залежність країни від імпорту енергоносіїв; забезпечити стабільне замовлення на продукцію аграрного сектору і переробної промисловості; освоїти нові ринки збуту

для нового виду продукції цукровобурякового виробництва.

Розвиток промислових потужностей з переробки енергетичних видів сільськогосподарської продукції сприятиме створенню нових робочих місць, зниженню соціальної напруги на селі, активізації розвитку аграрнопродовольчого ринку; забезпеченню утилізації надлишків сільськогосподарської продукції та супутніх (побічних) продуктів промислової переробки сільськогосподарської продукції, упереджуючи ризики перевиробництва сільськогосподарської продукції; розширенню асортименту аграрнопродовольчих товарів та виробництву нових видів біоенергетичних продуктів; забезпеченню енергетичної незалежності країни; створенню умов для екологічності природного середовища.

Використані джерела

1. Інститут Економічних Досліджень та Політичних консультацій. Німецько-український діалог. Консультативна робота № 11 // Виробництво біоенергії в Україні: конкурентоспроможність сільськогосподарських культур та іншої сільськогосподарської та лісогосподарської сировини. — С. 11.
2. Майбутнє альтернативі бензину є, але в перспективі // Аналітика. — 2007. — № 12.01.
3. Міхненко Є. Високооктанова кисневмісна добавка до бензинів / Є. Міхненко // Харчова і переробна промисловість. — 2002. — № 6. — С. 14–15.
4. Квітка Г. Техніку переведуть на екологічне пальне / Г. Квітка // Пропозиція. — 2007. — № 1. — С. 8–10.
5. Губенко Н.Ю. Меласа цукрових заводів — важлива сировина для виробництва етанолу / Н. Ю. Губенко, Г. К. Шматкова // Цукор України. — 2003. — № 6. — С. 5–6.
6. Гуменник М.Я. Цукроносні культури як сировина для виробництва етанолу / М. Я. Гуменник, В. С. Бондар // Цукрові буряки. — 2006. — № 6. — С. 20–21.
7. Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: моногр. / Калетнік Г. М. — К.: Аграр. наука, 2008 — 427 с.
8. Гуменюк В. Стимулювання виробництва і споживання біоетанолу / В. Гуменюк // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 165. — 11 вер. — С. 9

М.М. Кулаєць,
канд. екон. наук, доцент,

В.М. Просянік,
канд. екон. наук,

М.Ф. Бабієнко,
канд. екон. наук, професор,

О.Д. Витвицька,
канд. екон. наук, доцент,

Є.А. Бузовський,
канд. екон. наук., професор,

В.А. Скрипниченко,
канд. екон. наук, доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ВИРОБНИЦТВА ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Обґрунтовано інноваційне сприяння стабілізації й поліпшенні продовольчої безпеки в Україні та світі. Розкрито місце і значення картоплі у продовольчих ресурсах. Висвітлено проблеми виробництва органічної продукції в Україні.

Наукова стаття присвячена інноваційному сприянню стабілізації і поліпшенні продовольчої безпеки в умовах загострення продовольчої кризи.

У проведених дослідженнях, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, значною мірою не враховано нові умови господарювання, пов'язані зі становленням ринкових економічних відносин в агропромисловому комплексі та входженням України до СОТ, що й зумовило актуальність досліджень. Розв'язанням цієї проблеми займаються В.І. Бойко, О.Д. Витвицька, В.М. Геєць, М.В. Зубець, М.І. Кисіль, М.Ф. Кропивко, М.М. Кулаєць, Д.О. Мельничук, В.Я. Месель-Веселяк, П.М. Музика, М.Г. Лобас, П.Т. Саблук, В.Ф. Сайко, О.Г. Шпикуляк, а серед зарубіжних вчених-економістів – Б. Санто, Б. Твісе, Р. Фостер, Й. Шумпетер та ін.

Для підвищення продуктивності аграрного виробництва та його конкурентоспроможності надзвичайно важливого значення набуває активізація інноваційної діяльності, оскільки без цього неможливе здійснення прогресивних структурних зрушень, технічне й технологічне оновлення, забезпечення сталого розвитку галузі в цілому. Саме інноваційна спрямованість нині відіграє домінуючу, навіть ви-

рішальну роль у визначенні кола учасників конкуренції в майбутньому, формуванні та забезпеченні стратегічних напрямів розвитку галузей економіки. Здатність ефективно використовувати інновації стає найдієвішим інструментом досягнення продовольчої безпеки, захисту навколишнього природного середовища, підвищення продуктивності праці, залучення іноземних інвестицій, а також ключем до постійного поліпшення рівня і якості життя громадян. Нині у розвинених країнах більша частина ресурсів спрямовується у сферу знань, а не в нарощування традиційного капіталу. Про це свідчать, зокрема, зусилля провідних країн світу в «збиранні умів», спрямовані на зростання кількості вчених та інженерів, що працюють у науково-технічній сфері.

В аграрних підприємствах формування і розвиток інноваційних процесів зумовлюється рядом специфічних факторів.

Можна стверджувати, що продовольча проблема у вигляді великої нестачі продуктів харчування для населення багатьох країн світу залишається невирішеною і перейшла в нову фазу кризового стану. Прогнози того, що можливості нашої планети вже в найближчому майбутньому прогнати понад 25 мільярдів людей, можуть себе не виправдати. Немає сумніву в тому, що ця проблема великою мірою буде розв'язуватися й шляхом різкого зростання цін на продовольство. На нас чекає епоха катастрофічного зростання цін на продукти харчування, а світ

поки-що не готовим до такого виклику. Населення як всього світу, так і України не готове платити за продукти харчування стільки, щоб забезпечити нормальний розвиток галузі, яка їх виробляє [1].

Ситуація вимагає з боку світового суспільства і кожної країни зокрема здійснення необхідних заходів у відповідності до природних умов та наявних ресурсів для нарощування аграрного виробництва. Нині перед аграрним сектором поставлено завдання, щоб Україна до 2020 р. увійшла до двадцятки найрозвиненіших країн світу. Проте, сучасний агропромисловий комплекс поки що не використовує сповна свій потенціал [2]. По окремих видах продукції не досягнуто обсягів виробництва, які б забезпечили фізіологічні норми харчування населення (табл. 1.).

Так, споживання овочів становить 85 % до норми, плодів, ягід і винограду – 51 %, молока та молочних продуктів – 44 %, м'яса та м'ясопродуктів – 62 %. Щодо виробництва молока, м'яса і плодово-ягідної продукції, то Україна стоїть на межі продовольчої небезпеки.

До числа першочергових завдань і стратегічних цілей України відноситься нарощування виробництва картоплі за умови стабілізації і збереження родючості ґрунту, водних ресурсів, рослинного і тваринного потенціалу, а також широкомасштабного застосування інновацій та екологічних технологій.

Виходячи з контексту досліджуваної проблеми, серед експертів і професіоналів аграрного профілю існують різні погляди на потенційні можливості України на ринку картоплі. Проведений аналіз динамічних коливань валових зборів та зібраних площ картоплі за майже 70 років, дає підстави стверджувати, що до цього часу так і не розв'язано проблему стабілізації виробництва високоякісної продовольчої картоплі. А це, як відомо, негативно позначається на рівні дохідності аграрних підприємств, знижує

рівень привабливості аграрного бізнесу для потенційних інвесторів.

Отже, сільське господарство потребує зміцнення матеріально-технічної бази, удосконалення земельних та інших майнових відносин, розбудови ринкової інфраструктури тощо.

На високу якість і безпеку харчування великою мірою впливає наш «другий хліб» – картопля. Картопля – високоякісний, надзвичайно цінний і незамінний продукт харчування. Вуглеводи картоплі є істотним джерелом енергії людського організму. В ній міститься близько 26 % сухих речовин, з яких 80–85 % – це крохмаль і майже 9 % білкової речовини. Білок за своїми якостями еквівалентний білку молока, яєць та яловичини і перевищує якість його в хлібних злаках, сої та бобах. Картопля – своєрідний регулятор травлення, що поліпшує засвоєння та підвищує біологічну цінність інших продуктів харчування, її також широко використовують у дієтичному харчуванні. З картоплі виробляють крохмаль, спирт, сировину, з якої одержують вітаміни, молочну кислоту, оцет і багато інших продуктів. Калорійність її дуже висока. В 1 кг. бульби міститься близько 840 калорій і вона є джерелом аскорбінової кислоти (10–25 мг на 100 г бульби).

Поживність 1 кг картоплі – 0,3 корм. од., 16 г – перетравленого протеїну. Здавна в Україні були відомі цілющі властивості картоплі. За кількістю поживних речовин картопля посідає одне з перших місць серед інших культур, зібраних з одиниці площі. Альтернативи цій культурі практично немає.

Тривалий час таємниця смаку та аромату картоплі залишалася прихованою від людей. Тепер уже відомо про важливу роль в становленні смаку кількості і співвідношення амінокислот, що і є врешті-решт сортовою ознакою. Споживачів, як правило, цікавить білом'якушна картопля. Серед таких сортів

Таблиця 1

Споживання продуктів харчування населенням України*

Показник	Рівень споживання на 1 людину на рік, кг			% до нормативу
	норматив МОЗ	факт, 2009 р.	+/- до нормативу	
Хліб і хлібопродукти	101,0	114,0	+13	112,9
М'ясо та м'ясопродукти	80,0	49,7	-30,0	62,1
Молоко та молочні продукти	380,0	212,4	-167,6	44,1
Риба та рибні продукти	20,0	16,0	-4,0	80
Картопля	124,0	133,0	+9,0	107,3
Овочі та баштанні культури	161,0	137,0	-23,9	85,2
Плоди, ягоди та виноград	90,0	45,6	-44,4	50,7
Олія	13,0	15,4	+2,4	118,5
Цукор	38,0	38,5	+0,5	101,3

*Населення України на 01.03.2010 р. становить 45,9 млн осіб.

вирізняються особливим смаком українські Мавка і Обрій. І все-таки, набагато більше смачних сортів серед висококаротинної (жовтом'якушної) картоплі. Понад 20 років на городах господарі вирощують славнозвісний німецький сорт Адретта, який став еталоном смаку. Крім Адретти, чільне місце посідають голландські сорти Симфонія, Санте; білоруський – Темп; українські – Світанок Київський, Горлиця, Кобза, Ольвія, Довіра та багато інших. Традиційно ми любимо розсипчасту картоплю, тобто з великим вмістом крохмалю. Вона має високу калорійність. Оптимальна крохмалистість знаходиться в межах 15–18 %. Тим хто вирощує картоплю, слід знати, щоб збалансувати живлення, крім перегною (а не свіжого гною), у ґрунт обов'язково слід вносити попіл до трьох відер на сотку або 1/3 склянки в лунку. За збалансованого живлення картопля швидше дозріває, досягає крохмалистості і за смаком перевершує вирощену на самому гної без попелу. Смак картоплі у великій мірі залежить і від приготування страв з неї.

Вона росте в Україні в усіх зонах від Полісся до Степу практично на всіх ґрунтах. Батьківщиною культурної картоплі є Південна Америка. В Україні картопля з'явилася вперше у 1780 році в маєтку графа Потоцького. Стабілізації виробництва в галузі було досягнуто у 1955–1960 рр. В ті роки площі під картоплею становили в середньому 2259,5 тис. га, в тому числі в індивідуальному секторі – 1298,04 тис.

га, або 57,4 %, у колгоспах – 895,54 тис. га (39,6 %), у радгоспах та інших господарствах – 65,9 тис. га. Валове виробництво картоплі перевищило рівень довоєнного 1940 р. (20,6 млн т) при середній врожайності 93,4 ц/га. Але починаючи з 1966 по 1990 рік площі під картоплею зменшилися на 680,3 тис. га, у тому числі в суспільному секторі – на 388,8 тис. га, в індивідуальних господарствах – на 299,5 тис. га. Як розвивалася ця життєво необхідна галузь з 1940 р. наочно свідчать дані табл. 2.

Внаслідок скорочення площ порівняно з ростом урожайності відбулося поступове зниження обсягів виробництва з 20–20,4 млн. т. у 1966–1980 роках до 18 млн. т. у 1986–1990 роках. У цілому за 1986–1990 роки в Україні лише 14–18 % господарств мали рентабельність понад 45 %, що давало їм можливість розширювати і зміцнювати економіку галузі. Як доводить наука і практика, розширене відтворення картоплярства досягається за врожайності не менше 180 ц/га з деякими коливаннями між Поліссям, Лісостепом і Степом.

Через велику різницю в ґрунтово-кліматичних умовах розміщення картоплі і валових зборів у суспільному секторі коливається по зонах (табл. 3).

В Україні протягом тривалого часу наукові дослідження з картоплярства проводилися роздільно і як другорядні входили до землеробських програм. У створеному в 70-х роках Інституті картоплярства, головного в Україні, координація

Таблиця 2

Виробництво картоплі в Україні

Рік	Усього			у т.ч. населення		
	Площа, тис. га	Валовий збір, млн. т.	Урожайність, ц/га	Площа, тис. га	Валовий збір, млн. т.	Урожайність, ц/га
1940	2060,8	20,6	100,3	1462,8	15,2	104,6
1945	1833,5	13,7	75,1	1254,5	11,2	89,4
1946–1950	1802,8	17,9	99,4	1246,9	14,7	118,6
1951–1955	2040,8	16,0	78,7	1182,6	11,1	94,1
1956–1960	2259,5	21,1	93,4	1298,0	13,6	104,9
1961–1965	2078,6	18,5	89,3	1276,4	12,4	97,3
1966–1970	2033,3	20,3	99,8	1305,5	14,0	107,6
1971–1975	1881,9	20,2	107,7	1214,1	13,1	107,9
1976–1980	1695,0	20,4	120,9	1090,8	13,7	126,2
1981–1985	1628,5	19,9	122,8	1079,6	14,0	130,4
1986–1990	1472,9	17,9	122,0	996,2	10,9	109,4
1991	1532,8	14,5	94,9	1161,8	11,3	97,4
2000	1631,0	19,8	122	1605,6	19,6	122
2003	1586,9	18,4	116,0	1567,1	18,2	116
2004	1552,4	20,7	133,0	1533,7	20,4	133
2005	1514	19,5	128,0	—	19,2	—
2006	1464	19,5	133,0	—	19,1	—
2007	1453	19,1	131,0	—	18,7	—
2008	1413	19,5	139,0	—	19,1	—

та виконання наукових досліджень систематизовані на плановій організаційно-методичній основі, здійснюються за єдиними науково-технічними програмами у 20 науково-дослідних установах. Найвища питома вага площ під картоплею, як вже згадувалось, — на Поліссі. Ця зона в Україні займає 11231,3 тис. га, або 18,6 % всієї території нашої держави. Історично склалося так, що Полісся стало основним виробником цього цінного продукту харчування в Україні. Теплий помірний клімат і достатня кількість опадів у період вегетації у цій зоні дають можливість вирощувати на легких ґрунтах в основному картоплю.

Урожайність картоплі в 2010 році становила 12,8 тонн з га, хоча вітчизняні технології можуть забезпечити урожай 40,0 і більше тонн на кожному гектарі посадки.

Дійсно, 2010 рік був надто складним для вирощування картоплі. Спекотне літо та брак дощів на більшості площ майже на всій території призвели до того, що картопля просто попеклася у ґрунті. Але якщо подивитися на проблему у динаміці то впадає в око, що тривожна тенденція до підвищення собівартості, а отже, і ціни на «другий хліб», виникла давно. Затрати на гектар картоплі за останні 8–10 років збільшилися майже втричі. Неприятливі погодні умови охопили багато країн, та не скрізь ціни на картоплю так різко підскочили. Наприклад, у Голландії кілограм бульб у перерахунку на українську валюту коштує 1 гривню, а в нас 4 і більше гривні.

На нашу думку, великим недоліком є те, що 98 % картоплярства зосереджено на присадибних ділянках. До того ж галузь перестала плануватись. Занепали плодоовочеві комбінати, які закладали бульбу на зберігання у великій кількості. Важливо й те, що до 1990 р. сільськогосподарські підприємства вирощували картоплю на 500 тис. га, а нині площа під нею у 20 разів менша. Лише на Чернігівщині площі культивування картоплі порівняно з радянськими часами, скоротилися у 2,5 раза.

Варто звернути увагу й на те, що Україна посідає п'яте місце у світі за валовим виробництвом бульб.

Та, не зважаючи на це, майже не експортує їх. Зате, імпорт картоплі зростає і в минулому році він збільшився втричі і становив понад 15 тис. тонн на суму 7 млн дол. США. Тим часом Білорусь за цей період вдвічі збільшила свій експорт. З нашою картоплею не вдається вийти на європейські ринки тому, що вона програє зарубіжній не лише якістю, а й ціною.

Причини цього комплексні. Одна з головних — низька врожайність через неефективне використання сортового потенціалу. Адже з 144 зареєстрованих в країні сортів можна скористатися лише двадцятьма. Хоча низка наших сортів за врожайністю та іншими показниками переважає зарубіжні, проте наукові установи не можуть забезпечити їх виробництво та поширення через брак коштів. Тож обсяги виробництва посадкового матеріалу у 3–4 рази менші від потреби, що не дає змоги забезпечити сортооновлення у науково обґрунтовані строки.

На нашу думку, неможливо запроваджувати нові технології, контролювати сортову політику, збирання, зберігання та заготівлю картоплі за умов, коли не вироблено механізму співпраці із тисячами приватників. Тож ми вирощуємо картоплю так, як в далекому минулому. І не випадково Україна займає 13-те місце серед 17 найбільших світових виробників картоплі за врожайністю. В минулому році вона дала, як вже згадувалося, лише 12,8 т з кожного гектара посадки. Не менш важливий і такий фактор. Якщо в 1990 р. на гектар картопляного поля було внесено 63 т органіки, то у 2009 р. — лише 6,3 т, або в 10 разів менше.

У зв'язку з цим, в пригоді мають стати посіви сидеральних культур на добрива. Це прекрасна органічна маса під картоплю. На такий стан у картоплярстві негативно впливає ряд інших чинників.

Для того, щоб вирішити цю проблему вкрай необхідно повернутися до промислового виробництва, відновити систему державних закупівель, побудувати картоплесховища, фасувальні і пакувальні лінії, запустити заводи з виробництва картопленпродуктів, відновити продаж посадкового матеріалу високих репродукцій, надати картоплярам пільгові кредити

Таблиця 3

Розміщення виробництва картоплі в суспільному секторі, 1986–1990 рр.

Зона	Посівна площа		Валовий збір		Урожайність ц/га
	тис. га	%	млн. т.	%	
Полісся і західні регіони	386,8	77,3	6,0	83,7	155
Лісостеп	81,9	16,4	0,9	12,7	111
Степ	31,8	6,3	0,2	3,6	80,3
Україна	500,5	100	7,1	100	144

і багато чого іншого. Надзвичайно болюче питання — це захист картоплі від хвороб та шкідників. Мільйони власників селянських господарств та присадибних ділянок позбавлені змоги придбати доброякісні вітчизняні препарати для біологічного захисту рослин. Тоді як в економічно розвинених країнах саме цьому методу приділяють велику увагу. Так, департамент землеробства США затвердив положення про те, що сучасний біологічний захист рослин має стати пріоритетною формою в довгострокових програмах боротьби зі шкідливими організмами і має замінити хімічний.

Картопля, без перебільшення, є одним із наріжних каменів нашої економічної та продовольчої безпеки. І, якби сьогодні жив древній римський філософ Сенека, то сказав би, що істина в картоплі. Однак, цей чудодійний продукт не пошановано в нашому суспільстві. Не вшановують і виробників цього продукту. До речі, Генеральна Асамблея ООН оголосила 2008-й Міжнародним роком картоплі. Але в нас про це мало хто чув. До 1990 р. загальні площі картопляних плантацій займали 1,5 млн га. Валовий збір становив на Україні в 90-х роках близько 20 млн т. До речі, валовий збір з деякими відхиленнями і зараз становить 18–20 млн т. За цим показником Україна посідає 5 місце у світі після Китаї (72 млн т), Росії (36 млн т), Індії (26,3 млн т), США (20 млн т). Тому всі, хто вирощує цей незамінний продукт можуть пишатися тим, що беруть активну участь у світовому економічному процесі, роблячи вагомий внесок у вирішення продовольчої безпеки. Однак, врожайність свідчить, що картоплярство, як не прикро, ведеться у нас екстенсивно. Якщо у Новій Зеландії врожайність становить 50,2 т/га, у США— 44,6, у Білорусії — 21,2, то в Україні не перевищує 14,0 т/га.

Чи можемо ми догнати і перегнати за врожайністю цієї культури названі країни? Безумовно можемо. Адже маємо для цього чудові вітчизняні сорти з генетичним потенціалом 40–50 т/га, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, сучасні технології і, головне — всенародну любов до картоплі. Варто зупинитися на таких сортах, як Ведрузка та Партнер. Зелений гай прижився у всіх зонах, Вернісаж, Чернігівський сувенір — у Поліссі і Лісостепу. Варті уваги і такі сорти, як Скарбниця, Оберіг, Поліське джерело та Левада.

Картопля завжди була і ще довго буде в нас «другим хлібом», а для значної кількості населення України і «першим хлібом». Споживання бульб на душу населення вже багато років становить 150 кг на рік

при нормі 120, що в 2,5 раза вище, ніж, наприклад, у США. Причому, порівняно з 1990 р. воно в нас збільшилося на 25–30 %. Це пояснюється низькою купівельною спроможністю людей, для яких картопля великою мірою замінює дорогу тваринницьку й плодоовочеву продукцію. Однак, за цими цифрами криється багато негараздів. У світі все більше споживають не просто бульби, а продукти їх переробки — чіпси, картоплю фрі, заморожену, розфасоване пюре та інше, що значно підвищує рентабельність галузі, сприяє її розвитку. Україна у цьому відношенні значно відстає.

Якщо, скажімо, у США переробляється половина всіх вирощених бульб, то в Україні — близько двох відсотків. З них виготовляється лише 25–30 тис. т продуктів за потреби понад 100 тис. т. Не використовує українське картоплярство й інший перспективний напрям — виробництво екологічно чистої продукції, яка набуває великої популярності і коштує дорого.

Великі перспективи має картоплярство як сировина галузь для виготовлення біоетанолу. Саме з урахуванням цих факторів у світі врожайність і обсяги виробництва бульб зростають. Україна ж, маючи третю у світі за величиною площу, збирає чи не найнижчі урожаї (в межах 14,0 т/га). І це при великому потенціалі українських сортів та галузі загалом, на яку працюють Інститут картоплярства НААН України, дослідна станція, майже 20 установ виконавців, 19 опорних пунктів та 5 дослідних господарств. Генофонд картоплі профільного інституту нараховує 2876 сортозразків, у тому числі 1230 сортів різних груп стиглості, що дає змогу створювати власні високопродуктивні сорти та запобігти експансії іноземних. У Держреєстрі України 60 відсотків — вітчизняні сорти, які за врожайністю часто не поступаються голландським. Їх із задоволенням використовує і зарубіжжя. Чому ж тоді така низька їх віддача в Україні? Підстави, як кажуть, наяву. За роки незалежності зруйновано основу основ картоплярства — насінництво. Раніше вирощували щонайменше 40 тис. т елітного садивного матеріалу, а протягом 2005–2008 рр. лише близько 10 тис. т за потреби 25–30 тис. т.

Навіть на Чернігівщині, яку називають картопляним Донбасом, вдвічі менше насінневих господарств, ніж потрібно. Така потужна область, як Вінницька, забезпечена посадковим матеріалом для сортооновлення і сортозаміни на 8–10 %. Не вистачає біотехнологічних лабораторій для вироб-

ництва вихідного матеріалу, а існуючі устатковані застарілим обладнанням.

Не вирішується проблема забезпечення населення посадковим матеріалом. Та головна біда — знищено великотоварне виробництво картоплі. Як вже згадувалось, 98 % її загнано на присадиби, де у великій кількості використовують сорти невідомого походження, які часто не підходять для тієї чи іншої кліматичної зони й ґрунту. І взагалі, дрібнотоварним виробникам дуже важко виживати в умовах жорстокої конкуренції з розвиненим картоплярством Західної Європи.

Варто зупинитися ще і на такому. Лихом картоплі останніми роками є не стільки колорадський жук, скільки фітофтороз, який наприкінці літа уражає і стебла, і бульби. З фітофторозом треба боротися так само старанно, як із колорадським жуком. Ці процеси можна поєднати з позакореневим підживленням.

Значною мірою на врожайність і якість картоплі впливає карантинний бур'ян — амброзія полинолиста. Це яра рослина. За зовнішнім виглядом дуже нагадує полин звичайний, тому й має таку назву. Якщо 10–12 років тому, цей злісний карантинний бур'ян мав обмежене поширення в окремих областях Степу, то нині його розповсюдження набрало надзвичайно загрозливих масштабів. На полях, засмічених амброзією, погіршується якість польових робіт, особливо під час оранки та збирання врожаю.

Внаслідок надмірного висушування ґрунту амброзією врожайність сільгоспкультур значно знижується, а при великій забур'яненості культурні рослини взагалі гинуть.

Цей карантинний бур'ян завдає школи не тільки культурним рослинам, а й здоров'ю людини. Квітковий пилок цієї рослини викликає велике алергійне захворювання — амброзійний поліноз. Алергію викликають білки — антигени, які знаходяться в пилку амброзії. Потрапляючи в очі, ніс, бронхи, він викликає слизотечу, погіршує зір. Лікування тривале і не завжди результативне.

Окремо варто зупинитись на органічному землеробстві. Для вирощування і виробництва екологічно чистої продукції і, зокрема, картоплі першочергову роль має відігравати органічне землеробство. Нині у світі усе більшої популярності набувають органічні продукти, тобто без ГМО, хімії, антибіотиків, стимуляторів росту та інших штучних компонентів, якими насичені сучасні традиційні продукти харчування. За останні 20 років у світі ринок такої продукції зріс майже у 10 разів. У ряді країн частка органічних про-

дуктів харчування сягнула 40 % загальної кількості. На належному рівні їх виробництво у Швейцарії, Німеччині, Австрії. В Чехії вже 10 % сільськогосподарських угідь обробляються за екотехнологіями.

В Україні ж ринок органічної продукції становить поки що близько 10 млн грн. Це свідчення того, що справу зрушено з мертвої точки. Нині маємо понад 121 сертифіковане органічне господарство загальною площею 270 тисяч гектарів. З'явилися і перші переробні підприємства та магазини, які торгують органічною продукцією. Ці новини прозвучали в 2010 р. на фестивалі карпатської кухні «Смачний Спас», що відбувся в селі Спас Коломийського району на Івано-Франківщині за підтримки Швейцарського Дослідного інституту органічного сільського господарства FiBL і став першою своєрідною виставкою скромних досягнень органічного виробництва в Україні.

Село Спас недаремно було обрано місцем проведення фестивалю. Адже воно поки що єдине в нашій державі отримало статус зони органічного виробництва. Процедура сертифікації однією з перших в Україні пройшли товари асоціації «Чиста флора», яку створив і очолює мешканець села Спас Михайло Стовпюк. Зокрема, він вважає, що «органічність» продуктів починається з чистоти території, на якій вони виробляються. В нього діє цех із виробництва 80 органічних дикоростучих лікарських рослин та грибів. Їх заготівля відбувається відповідно до європейських стандартів органічної продукції. Готова продукція продається не лише в Україні, а й експортується у Литву, Латвію, Естонію, Молдову, Росію, Канаду та США, Асоціація «Чиста флора» добивається сертифікації усього регіону як зони органічного виробництва. Адже тоді можна буде відправляти свою продукцію на експорт, отримуючи більше коштів, оскільки збут в Україні досі залишається найбільшою проблемою органічного виробництва, і це стримує його розвиток.

Заслугують на увагу здобутки родини Виноградових із Городенківського району Івано-Франківщини. Їхнє сімейне господарство виробляє сертифіковану органічну картоплю, моркву, цибулю, буряки, гарбузи, кавуни, томати, кабачки, часник, петрушку, яру пшеницю, а також м'ясо птиці. «Попит на все це великий» — каже господар Дмитро Виноградов.

Великий попит і на органічну молочну продукцію сільськогосподарського товариства «Жива земля — Потутори», що у Бережанському районі на Тернопільщині. Молоко, яке відповідає європейським

стандартам, охоче купують дитячий санаторій, протитуберкульозний диспансер, відвідувачі місцевих ринків. Інший приклад — компанія «Круп'яний дім», яка виробляє органічні крупи і дає селянам за «органічність» зерна 30-відсоткову націнку. На жаль, таких покупців в Україні поки що обмаль, тож органічне зерно з Потуторів доводиться часто згодовувати худобі. Бар'єрів у цій надзвичайно важливій справі більше ніж досталь.

Щоб подолати перепони, на нашу думку, виробникам органічної продукції варто об'єднатися під однією торговою маркою, створити структуру, яка б надавала доступні за ціною маркетингові послуги. І безумовно, вкрай необхідна державна підтримка. Адже недопустимо, що до цього часу немає закону «Про органічне землеробство», який би дав змогу розробити вітчизняні нормативи і стандарти органічної продукції. Мають бути дотації вітчизняним органічним сільгоспвиробникам, без яких неможливий розвиток такої вкрай необхідної високозатратної галузі. Євросоюз, де найрозвиненіше органічне виробництво, щороку виділяє мільйони євро на його підтримку.

Варте уваги і таке. За останні роки погіршується екологічна безпека продуктів харчування, зокрема й картоплі. Для вжиття заходів у цьому плані держава має стимулювати виробництво високоякісної конкурентоспроможної продукції з використанням ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій. Не кажучи про кількісний і якісний бік харчування, сьогодні понад 1 млрд жителів світу голодують, а це кожний сьомий від загальної кількості населення. Майже 1,3 млрд осіб не мають доступу навіть до якісної питної води, майже 2,5 млрд осіб живуть у жахливих санітарних умовах і, як наслідок, понад 6 тис. дітей вмирає щоденно від хвороб, пов'язаних з неякісною питною водою та незадовільними санітарними умовами.

Проблема високоякісного харчування у світі і, зокрема, в нашій державі набуває дедалі більшого значення з ряду причин. *По-перше*, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва призвела до використання різноманітних агрохімікатів при вирощуванні сільськогосподарських культур і зберіганні продукції. Наукою стверджується, що головним джерелом шкідливих речовин, які надходять у сировину, є навколишнє середовище. Проблема якісного (здорового) харчування має стати першочерговим завданням будь-якої держави. Реалізація Національної політики якісної продукції має прово-

дитись з урахуванням стану розвитку вітчизняного ринку. Висока якість вітчизняної продукції сприятиме формуванню міжнародного іміджу України.

Висновок. Значне зростання виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції і, зокрема, картоплі можливе за таких обставин, якщо:

- протягом найближчих кількох років сформува-ти ефективну систему підтримки українського аграрного виробника відповідно до вимог СОТ і ЄС;
- гармонізувати національні стандарти сільськогосподарської продукції зі стандартами найрозвиненіших країн світу;
- розробити і впровадити спеціальну національну програму кредитування та іншу державну підтримку високоякісної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування тощо.

Як ніколи на порядок денний має стати організація навчання з проблем продовольчої безпеки і якості сільськогосподарської продукції і продуктів харчування на всіх рівнях державного управління та керівників і спеціалістів підприємств різних форм власності. Постала невідкладна потреба провести всеобуч із цих важливих проблем із тими, хто безпосередньо працює на землі, хто вирощує хліб і картоплю, і виробляє тваринницьку та іншу продукцію, хто забезпечує всіма видами продуктів харчування населення України.

Використані джерела

1. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): моногр. / [Бойко В.І., Лебідь Є.М., Рибка В.С. та ін.]; за ред. В.І. Бойка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 400 с.
2. *Зубець М.В.* Доповідь на Загальних зборах Національної академії аграрних наук України 24 листопада 2010 року / М. В. Зубець // АгроІнКом. — 2010. — № 10—12. — С. 3—14.
3. *Саблук П.Т.* Агропромислове виробництво України: уроки 2008 р. і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / П. Т. Саблук, Ю. Ф. Мельник // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 3—7.
4. *Росоха В.В.* Розвиток відносин власності в сільськогосподарських підприємствах: моногр. / В. В. Россоха, Л. М. Пронько. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 254 с.
5. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку: моногр. / Шпикуляк О. Г. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009 р. — 456 с.
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України. стат. зб. — к.: Держкомстат України, 2009. — 146 с.
7. Інноваційна діяльність в агропромисловому виробництві України / М. М. Кулаєць, М. Ф. Бобієнко, П. А. Лайко [та ін.]. — Економіка АПК. — 2010. — № 6. — С. 113—119.
8. Інноваційне забезпечення підвищення родючості земель і продовольчої безпеки / С. І. Мельник, М. М. Кулаєць, М. Ф. Бабієнко [та ін.]. — Наука і методика. — 2010. — № 20—21. — С. 32—43.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА АПК ТА ЇЇ МЕХАНІЗМ У ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРОБНИЦТВА

Висвітлено сучасний стан розвитку інвестиційної політики агропромислового сектору економіки у процесі формування економічного механізму, що сприяє відновленню основних засобів виробництва в ринкових умовах господарювання.

Радикальні соціально-економічні перетворення в аграрному секторі економіки, формування нової системи виробничих відношень, введення механізму ринкового ціноутворення, зростання дефіциту бюджетного асигнування, призвели до значного погіршення у використанні наявних потужностей сільськогосподарських підприємств, зростання фізичного і морального зносу активної частини основних засобів виробництва.

Неспроможність вітчизняних товаровиробників до збільшення обсягів виробництва продукції і підвищення ефективності галузі — результат аграрних реформ із оснащення сільського господарства основними засобами. Як наслідок, товаровиробники не володіють достатніми розмірами власних джерел у відновленні і поповненні основних засобів, а використання залучених — недосяжно для господарств.

Для стабілізації господарської діяльності, техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва з нарощуванням його обсягу та поліпшення якості виробленої продукції аграрним підприємствам необхідні інвестиції. Залучення інвестицій у сільськогосподарське виробництво повинно здійснюватись на економічній основі з урахуванням чинника швидкої їх окупності, який можливий за умови збільшення виробленої товарної продукції з одночасним зниженням її собівартості, ефективного використання вкладених інвестиційних ресурсів у відновлення основних засобів виробництва.

Становлення ринкових відносин потребує інвестиційної активності в аграрному секторі економіки із вливанням необхідних грошових коштів у створення бази для відтворення основних засобів виробництва та подальшого стійкого розвитку галузей на цій основі.

В сучасних умовах господарювання питання відновлювального процесу основних засобів праці, особливо активної їх частини, набувають все більшої актуальності для агропромислових підприємств. Це пов'язано з труднощами у використанні внутрішнього інвестиційного механізму (нестачі коштів), недо-

статністю державного регулювання інвестиційного клімату, що потребує дослідження із відпрацюванням шляхів у подоланні зазначеної проблеми.

Нинішній стан сільськогосподарських підприємств не готовий до ефективного освоєння ринку інвестицій. Неготовність проявляється й у потенційних інвесторів із-за високих ризиків, пов'язаних з незахищеністю прав власності та великою ймовірністю неповернення авансованих коштів. Вагомість значення відтворювальних процесів основних засобів аграрного виробництва зумовлює переосмислення форм і методів державного та господарського механізму залучення інвестиційних ресурсів.

Дослідженню проблеми інвестиційного механізму у забезпеченні процесів відновлення основних засобів аграрного виробництва України, присвячено ряд наукових робіт вчених-економістів, зокрема: Я.К. Білоуська, О.А. Бондаренка, С.О. Гуткевич, М.Я. Дем'яненко, М.І. Кисіля, В.В. Ковальова, М.Ю. Коденської, Г.П. Лайко, Г.М. Підлісецького, А.В. Чупіса, В.С. Шебаніна та ін.

Високо оцінюючи їх внесок у вирішення даної проблеми і не заперечуючи отриманих результатів необхідно відмітити, що при розробці цілісного не протиріччя методологічної стабілізації і недопущення кризових явищ в АПК, особливе місце займає осмислення процесів відновлення основних засобів із урахуванням новітніх умов господарювання. Окреслене коло питань недостатньо вивчене і потребує подальших наукових досліджень.

Мета статті полягає у теоретичному визначенні відновлювального процесу основних засобів сільськогосподарського виробництва із залученням інвестиційного ресурсу та ефекту в його впровадженні.

Залучення високоінтенсивних технологій, раціональне використання діючих засобів праці у зміцнення матеріально-технічної бази галузі неможливе без додаткових капіталовкладень, спрямованих на розширення виробничого потенціалу сільськогосподарського товаровиробника.

Розвиток сільськогосподарського виробництва в умовах ринкових відносин потребує інвестиційної активності — отримання необхідних грошових і матеріальних ресурсів. Традиційно інвестиції являють собою довгострокові вкладення у придбання засобів праці для забезпечення виробничого циклу

господарської діяльності. При цьому довгострокові вкладення виправдані коли отримана економічна користь. Є очевидним, що для збільшення темпів нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва основні засоби потребують свого постійного техніко-технологічного відновлення.

Економічний механізм інвестування аграрної сфери необхідно розглядати як систему організаційно-економічних і правових дій впливу на порядок протікання інвестиційних процесів з очікуваним виробничим ефектом, при якому інвестиційні потоки спрямовуються на заміну зношених засобів праці, впровадження нових технологій, розширення і розвитку виробництва.

Аналіз надходження інвестицій за останні роки показує, що за 2008 р. в основний капітал АПК залучено близько 30,0 млрд грн інвестицій, із яких 13,1 млрд грн — у харчову і переробну промисловість і 16,7 млрд грн — у сільське господарство. Це підкреслює зміну інвестиційних пріоритетів, де основні вливання були здійсненні у сільське господарство [1].

Інвестиційний клімат сільського господарства формується із врахуванням швидкості повернення вкладених коштів. А це можливо лише за умови збільшення виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції і повної віддачі засобів праці. Внаслідок цього відбувається процес становлення сільського господарства пріоритетною галуззю інвестування. Про це свідчать обсяги інвестицій, які зросли порівняно з 2000 р. у 7,5 раза — проти 2,6 раза у харчовій промисловості. Загальний обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства за 2008 р. проти 2007 р. зріс у порівнянних цінах на 43,2 %, тоді як у харчову промисловість за весь період лише на 90,4 %. Якщо порівнювати залучення інвестицій в національну економіку України, то протягом 2008 р. їх було залучено на 2,6 % менше ніж у 2007 р. Необхідно також наголосити на зниженні темпів залучення інвестицій в Україні за перший квартал 2009 р., де вони становили 60,5 %, у т.ч. у сільське господарство — 58,7 %, харчову промисловість — 48,3 % проти відповідного періоду минулого року [1].

Сфера агропромислового виробництва заохочує іноземних інвесторів, оскільки існує потенційно висока привабливість харчової і переробної промисловості, стабільний ринок збуту, що надає швидку окупність вкладень та неабияку зацікавленість органів влади у розвитку галузей виробництва. Крім того, в умовах дефіциту власних капіталовкладень та вирішення проблем інтеграції ринкової національної економіки до світової, важливого значенням набуває залучення зовнішніх джерел капіталовкладення — іноземних інвестицій.

Дані Державного комітету статистики України свідчать, що за період 2000—2008 р., агропромислове виробництво України отримало 6,9 % із загального обсягу іноземних інвестицій що становить

2454,4 млн дол. США, з яких 4,7 % (1655,5 млн дол. США) вкладено у 812 підприємств харчової і переробної промисловості та 2,2 % (798,9 млн дол. США) у сільськогосподарське виробництво. Приріст іноземного капіталу за 2008 р. становив 340,4 млн дол. США, що на 104,5 млн дол. США менше 2007 р. При цьому інвестування харчової промисловості становило 94,3 млн дол. США, сільського господарства — 246,1 млн дол. США. Помітна тенденція до зниження приросту іноземного капіталу за перший квартал 2009 р. у 6,2 раза (33,9 млн дол. США) у порівнянні з аналогічним періодом минулого року (харчова промисловість 20,6 млн дол. США, сільське господарство 13,3 млн дол. США) [1].

Економічна природа інвестицій прямо пов'язана з отриманням прибутку при скороченні терміну окупності вкладень. Чим менший термін окупності, тим більше стимулів до інвестицій, і навпаки, при тривалому поверненні інвестованих коштів — відбувається їх знецінення.

На інвестиційний «грунт» в сільському господарстві впливає ряд чинників. На одні з них товаровиробник може впливати (І група). Інші зумовлені зовнішніми умовами і не залежать від нього (ІІ група). До чинників залежних від товаровиробника, відносять:

- урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність худоби;
- вибір об'єкта першочергових інвестицій;
- спеціалізація і концентрація виробництва;
- технологія виробництва основних видів сільськогосподарської продукції;
- характер інвестицій (довгострокові, короткострокові);
- рівень продуктивності праці і собівартість виробництва.

На дані чинники товаровиробник може впливати протягом виробничого процесу або планувати виробництво продукції із врахуванням інвестиційної направленості у найближчій перспективі.

Чинники не залежні від товаровиробника: ціни на товарну сільськогосподарську продукцію і продукцію промислового виробництва; відсоткові кредитні ставки; система оподаткування; інфляційні процеси; сезонність виробництва сільськогосподарської продукції; попит на продукцію із врахуванням співвідношення ринкових цін та квотування виробництва.

На нашу думку, чинники І групи мають загальну, матеріально-технічну основу, що проявляється у їх виробничо-технологічному забезпеченні щодо поживлення сільськогосподарської галузі. А це потребує значних обсягів інвестицій.

За підрахунками експертів лише на оновлення машинно-тракторного парку необхідно близько 15 млрд грн. Крім того, простежується негативна тенденція різкого зниження вартості основних засобів агропромислового виробництва, скорочення фондозабезпечення та технічного їх оснащення [2]. Технічна оснащеність сільського господарства зни-

зилася до 45–65 % від рівня нормативної їх потреби, зношеність наявної техніки становить близько 90 % [3, с. 5]. Наявна також негативна динаміка старіння активної частини основних засобів сільськогосподарського виробництва, що призводить до зменшення їх кількості (табл.).

Необхідно зазначити, що в складі машинно-тракторного парку збільшується частка більш потужних та продуктивних машин, переважно імпортних, але таке заміщення відбувається повільно внаслідок їх високої вартості та відсутності коштів сільськогосподарських товаровиробників.

Для відтворення технічного потенціалу аграрного виробництва до рівня технологічної потреби в найближчі 10 років необхідно щороку інвестувати на придбання технічних засобів від 22 до 28 млрд грн [5, с. 38].

Нестабільність і суперечливість вітчизняного законодавства в плані нормативного регулювання інвестиційних процесів та недостатня розвиненість інфраструктурної мережі інвестиційної діяльності не сприяють зростанню інвестиційної та ділової активності інвесторів. Це спонукає сільськогосподарських товаровиробників до спрощення технологій виробництва, негативно впливає на нестійкість фінансових і виробничих параметрів діяльності, посилює залежність від сезонного фактору. Незалежність такої проблеми від товаровиробника (II група інвестиційних чинників) потребує свого вирішення за умов ціленаправлення багаторічних інвестицій в АПК, першочергово у сільськогосподарське машинобудування з метою становлення і розвитку матеріально-технічної бази — фундаменту аграрного виробництва.

Запровадження державного впливу з подальшим регулюванням інвестиційної політики аграрної сфери економіки надасть можливість стимулюючого ефекту відновлення основних засобів праці.

Основною умовою нарощування виробничих потужностей, подолання спаду виробництва в сільськогосподарстві, досягнення фінансової стабільності і підйому його економіки, є поживлення інвестиційної діяльності. Обов'язковими елементами такої інвестиційної діяльності в ринкових умовах, на нашу думку, є такі:

- 1) вибір конкурентоздатних проектів;
- 2) орієнтація на швидку віддачу витрат;

3) економічне обґрунтування інвестицій із врахуванням ринку збуту продукції і підвищення її якості;

4) визначення виробничих можливостей конкурентів.

Особливістю інвестиційних вкладень в основні засоби виробництва є те, що ефект від них проявляється не відразу, а після їх освоєння. Окупність інвестицій в сільському господарстві дуже низька, і тому для прийняття рішення із залучення інвестицій, необхідно оцінити основні засоби в площині економічної ефективності їх використання.

Основна ціль у проведенні оцінки ефективності використання основних засобів сільськогосподарського виробництва — виявити показники (коефіцієнти) відтворення (технічний стан) основних засобів. Використання коефіцієнтів (відновлення, вибуття, інтенсифікації відновлення, зносу) надасть змогу оцінити наявний технічний стан основних засобів, визначити інтенсивність їх оновлення під впливом вкладеного інвестиційного ресурсу [6, с. 215].

Коефіцієнт відновлення ($K_{відн.}$) характеризує частку введених протягом звітного періоду основних засобів у їх загальній кількості на кінець періоду:

$$K_{відн.} = \frac{OЗ_{введ.}}{OЗ_{к.п.}}, \quad (1)$$

де: $OЗ_{введ.}$ — вартість введених основних засобів у звітному періоді; $OЗ_{к.п.}$ — вартість основних засобів на кінець звітного періоду.

Коефіцієнт вибуття ($K_{виб.}$) характеризує частку виведених протягом звітного періоду основних засобів за їх вартістю на початок періоду:

$$K_{виб.} = \frac{OЗ_{виб.}}{OЗ_{н.п.}}, \quad (2)$$

де: $OЗ_{виб.}$ — вартість вибулих основних засобів у звітному періоді; $OЗ_{н.п.}$ — вартість основних засобів на початок звітного періоду.

Розрахунок показників відновлення й вибуття основних засобів, їх вартості на кінець і на початок періоду, не дає можливості повною мірою порівнювати ці показники та робити висновки.

З метою усунення цього недоліку пропонується застосування їх в комплексі з показником інтенсивності відновлення основних засобів $K_{інт.від.}^{OЗ}$:

$$K_{інт.від.}^{OЗ} = \frac{OЗ_{виб.}}{OЗ_{введ.}}, \quad (3)$$

Таблиця

Наявність машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств в Україні, тис. шт.*

Показник	Рік		
	2007	2008	2009
Трактори	186,8	177,4	168,5
Зернозбиральні комбайни	41,0	39,1	36,8
Кукуруддозбиральні комбайни	3,6	3,2	2,9
Бурякозбиральні комбайни	6,6	5,8	5,1
Картоплезбиральні	1,5	1,4	1,3
Льонозбиральні	0,8	0,7	0,6

* Джерело: [4].

Якщо значення показника рівня відтворення менше одиниці, це свідчить про інтенсивне оновлення господарством своїх виробничих засобів.

Показник зносу ($K_{\text{зносу}}$) основних засобів:

$$K_{\text{зносу}} = \frac{O\Phi_{\text{с.з.}}}{OЗ_{\text{н.в.}}}, \quad (4)$$

де: $O\Phi_{\text{с.з.}}$ — накопичена сума зносу основних засобів у звітному періоді; $O\Phi_{\text{н.в.}}$ — первісна (балансова) вартість основних засобів звітного періоду.

Показник зносу характеризує рівень зношеності основних засобів, а його аналіз у динаміці надає змогу спостерігати ефективність їх відтворення. Тенденція до зменшення показника свідчить про оновлення основних засобів виробництва.

Таким чином, проведена аналітична оцінка ефективності використання основних засобів надає змогу простежувати майбутні інвестиційні джерела відтворювальних процесів за рахунок своєчасного їх відновлення при зносі і вибутті.

Згідно з висновками науковців, у будь-якій національній економіці стали відтворювальні процеси є можливими, коли забезпечується належний випереджаючий (порівняно із зростанням ВВП) рівень інвестування основного капіталу [7, с. 45]. Саме тому ролі реальних інвестицій відводиться головне джерело розширеного відновлення основних засобів виробництва із векторною спрямованістю до високотехнологічного розвитку виробничих процесів.

Ознакою ефективного використання основних засобів праці сільськогосподарського товаровиробника на основі впровадженого інвестиційного механізму у їх відновлення є збільшення обсягів виробництва продукції. Це, *по-перше*, забезпечує наявну незмінність участі засобів праці у виробництві продукції з погляду періодизації виробничих потужностей і, *по-друге*, інтенсивне їх використання з повною віддачею.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва — це динамічний процес розвитку, пов'язаний з додатковим вкладеннями засобів виробництва і праці на одиницю земельної площі з метою збільшення одержання продукції та підвищення ефективності [8, с. 12]. Інтенсифікація у використанні повного складу засобів праці сприяє підвищенню їх ефективності і без значних втрат збільшує обсяги виробництва товарної продукції. Інтенсифікація як один із напрямів підвищення ефективності використання основних засобів має певний економічний ефект, що проявляється у модернізації і технічному переозброєнні господарства; урівноваженні технологічних процесів за циклами виробництва; використанні прогресивних організаційних форм в управлінні.

Підвищення ефективності використання основних засобів — одне із основних завдань у вирішенні проблеми господарського процесу, від якого залежить фінансовий стан і конкурентоспроможність товаровиробників.

Основним критерієм економічної ефективності інвестиційних вкладень у процес відновлення осно-

вних засобів виробництва є традиційна сукупна і повна їх віддача. Прояв максимального ефекту у використанні засобів праці, визначеного обсягами виробництва залежно від шляхів інвестування, на нашу думку, виступає своєрідною стратегією економічного розвитку вітчизняних товаровиробників (рис.).

В цілому розвиток сільськогосподарського виробництва має свою інвестиційно-змістовну спрямованість — техніко-технологічну. Це потребує докорінного відновлення активної частини основних засобів в поєднанні з їх модернізацією та оптимізацією структурного складу за критерієм рівня продуктивності і відповідності сучасним прогресивним технологіям виробництва.

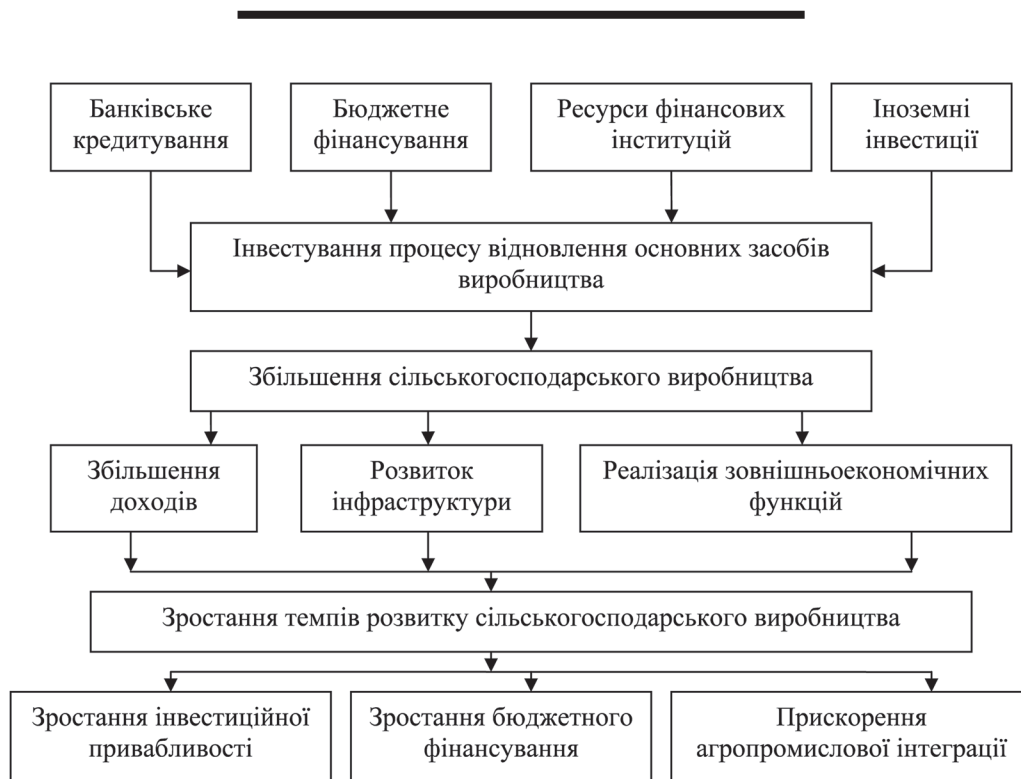
Сучасний рівень низької інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки, зумовлюється особливостями міжгалузевого диспаритету цін на сільськогосподарську і аграрно-промислову продукцію, внаслідок чого сільськогосподарська продукція є малорентабельною. Для подолання такого негативного явища необхідна дієва інвестиційна політика держави, яка включає загальні принципи рішення і заходи, що визначають обсяги і напрями інвестиційної підтримки агропромислової сфери з метою забезпечення ефективності та пріоритетності її розвитку. Крім того, усунення внутрішньогалузевих диспропорцій та досягнення оптимального рівня матеріального розвитку сільськогосподарського товаровиробника. При цьому засобами реалізації державного інвестиційного механізму повинні бути механізми прямого і не прямого економічного регулювання.

До прямих методів необхідно віднести фінансування державних галузевих і спеціальних цільових інвестиційних програм.

Непрямий метод полягає у стимулюванні товаровиробників та інвесторів шляхом пільгового оподаткування та кредитної підтримки, прямого і непрямого субсидування, удосконалення системи амортизаційних відрахувань. Реалізація державної інвестиційної політики має сприяти процесам вибору найвигідніших варіантів відновлення і збільшення активів з метою забезпечення стратегічних цілей розвитку вітчизняного товаровиробника.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Одним із пріоритетних напрямів становлення і розвитку сільськогосподарського товаровиробника є відновлення його основних засобів на основі інвестиційного ресурсу. При цьому повинні виконуватись такі принципи:

- послідовність децентралізації інвестиційного процесу на основі розвитку різноманітних форм господарювання;
- підвищення частки внутрішніх джерел накопичень для фінансування інвестиційних проектів;
- державної підтримки товаровиробників за рахунок централізованих інвестицій;
- розширення гарантій сумісного державно-комерційного фінансування інвестиційних проектів;

Рис. Взаємозв'язок руху інвестиційних потоків із темпами розвитку сільськогосподарського виробництва

— державних цільових програм фінансування інвестиційних проектів виробничого призначення.

Для покращення інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки необхідно забезпечити прогнозованість і гарантованість виконання бюджетних програм з дотриманням економічних законів вартості, обігу коштів, пропорційності та ін., забезпечити довгострокове пільгове фінансування, сприяти розвитку непрямих державних методів впливу на процес відновлення основних засобів аграрного виробництва.

Інтегрування національної економіки до світових стандартів передбачає створення ктивізаційних умов залучення інвестицій в аграрний сектор. У зв'язку з цим, необхідне забезпечення вільного обороту капіталу на основі розвитку фінансових послуг, що полягає у запровадженні сучасних технологій виробництва товарної продукції і слугує основним критерієм розвитку аграрної сфери виробництва.

Створення дієвого механізму управління інвестиційними ресурсами, стимулюючого процесу відновлення основних засобів виробництва і зростання ефективності їх використання необхідно здійснювати на основі оптимальних важелів взаємозв'язку інструментів державного регулювання із ринковим саморегулюванням та широким делегуванням фінансових повноважень регіональним органам управління.

Сприяти розробці механізму у вирішенні проблеми незбалансованості процесів відновлення основних засобів слід шляхом застосування економічних методів дії: цінової, податкової, фінансово-кредитної політики, сприяючої відновлювальній активності і регулюючої фінансові потоки.

Нагальною необхідністю є запровадження державного моніторингу динаміки і пропозиції ринку технічних засобів з аналізом потреб товаровиробників.

Потребує також вдосконалення подальша структурна перебудова аграрної економіки до вимог інтеграційних процесів як перспективний шлях концентрації капіталів і видів виробництв із отриманням широкої можливості залучення інвестиційних ресурсів для відновлення основних засобів виробництва, що зацікавлює у подальших дослідженнях цього напрямку.

Використані джерела

1. Міністерство аграрної політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?8638>.
2. Сільське господарство України за 2007 р.: стат. щоріч. / Держ. комітет статистики України; [під заг. кер. Ю.М. Остапчука]. — К., 2008. — 391 с.
3. Білоусько Я.К. Економічні аспекти державної технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я. К., Дем'яненко М. Я., Питулько В. О.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 134 с.
4. Підлісецький Г.М. Основні виробничі фонди: ефективність, оновлення, оцінка / Г. М. Підлісецький, П. М. Герасим // Економіка України. — 2008. — № 6. — С. 45—51.
5. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я. К., Бурилко А. В., Галушко В. О. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 216 с.
6. Череп А.В. Ефективність використання основних фондів підприємства / А.В. Череп, А.А. Клименко // Держава та регіони. — 2009. — № 6. — С. 214—217. — (Серія: Економіка та підприємництво).
7. Золотарев А.Н. Особенности инвестиционных процессов в машиностроительной промышленности / А. Н. Золотарев // Економіка промисловості. — 2002. — № 2. — С. 44—48.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс, Ф. Энгельс — М.: Политиздат, 1988. — Т. 2. — Соч. 2-е. — 567 с.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ УКЛАДІВ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та змісту поняття «технологічний уклад». Визначено етапи становлення технологічних укладів та їх характерні особливості. Проаналізовано та висвітлено життєві цикли укладів, зосереджено увагу на важливості та необхідності швидкої адаптації до змін, які настають при переході до нового укладу.

Найпомітнішою ознакою сучасного світового поступу стають високі технології, що набувають значення рушійних сил для всіх секторів економіки. Широке впровадження таких технологій забезпечує економію ресурсів, підвищення ефективності виробництва, формування та задоволення нових потреб у суспільстві [1].

В умовах активного розвитку «нової економіки» відбувається заміщення старих технологічних укладів новими. Принципово змінюються форми поєднання засобів праці, предметів праці і робочої сили в процесі виробництва. Змінюється співвідношення між висококваліфікованими і малокваліфікованими працівниками, поглиблюється суспільний розподіл праці, створюються нові виробництва і галузі економіки [2].

За визначенням електронної енциклопедії «Вікіпедія», під технологічним укладом (хвилею) розуміють сукупність технологій, характерних для певного рівня розвитку виробництва; у зв'язку з науковим та техніко-технологічним прогресом відбувається перехід від нижчих укладів до більш високих, прогресивних [3].

Розвиток економіки — це послідовна зміна технологічних укладів. Визначення «уклад» означає встановлення певного порядку чого-небудь. Технологічний уклад (ТУ) характеризується єдиним технічним рівнем складових його виробництв, пов'язаних вертикальними і горизонтальними потоками якісно однорідних ресурсів, які спираються на загальні ресурси кваліфікаційної робочої сили, загальний науково-технічний потенціал і певні технології [4, с. 11].

Кожний технологічний уклад є самовідтворювальною цілісністю, внаслідок чого розвиток економіки не може здійснюватися інакше, ніж шляхом послідовної зміни ТУ. Життєвий цикл кожного технологічного укладу має три фази розвитку і визначається доволі довгим періодом існування. За висновком дослідників науково-технічного прогресу, цей період становить 100 років [5, с. 119–127]. На рис. 1. наводиться життєвий цикл технологічного укладу.

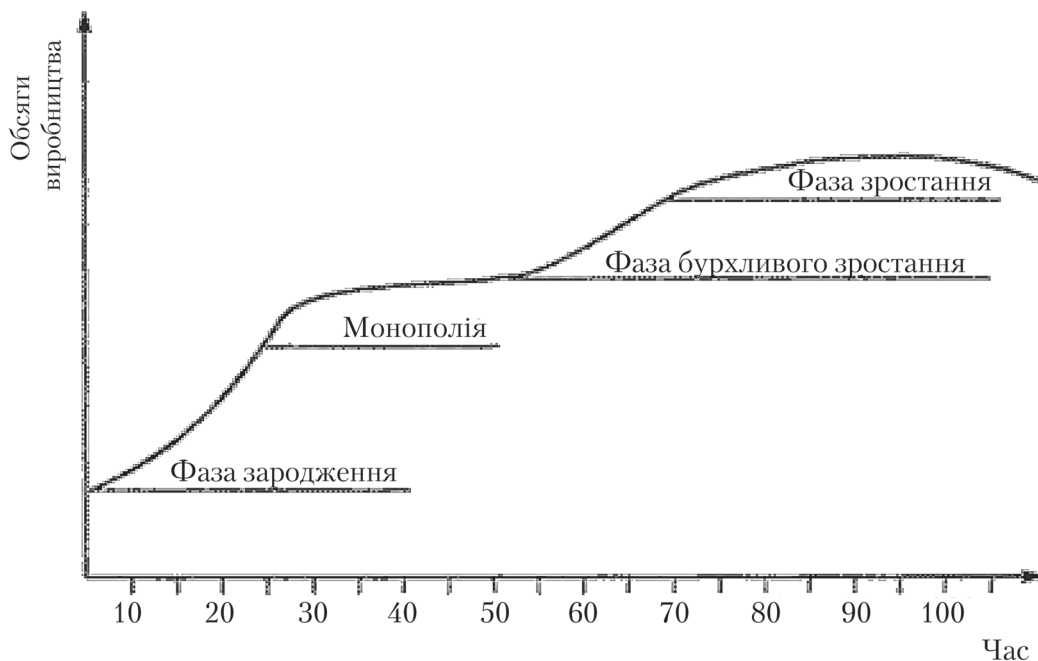

Рис. 1. Життєвий цикл технологічного укладу

Перша фаза припадає на зародження і формування нового TV в надрах попереднього і, спираючись на існуючий виробничий потенціал, набуває подальшого розвитку. Друга фаза пов'язана зі структурною перебудовою економіки на базі нової технології виробництва і збігається з домінуванням певного технологічного укладу.

Швидкість дозрівання певного TV залежить від сприятливих технологічних і соціально-економічних умов середовища. Якщо існує хоча і незначний, але стійкий, незалежно від цін, попит на новий метод, процес, продукт, то розвиток елементів нового технологічного укладу прискорюється.

Третя фаза визначається «зрілістю» життєвого циклу TV, закінчуючись поступовим затуханням і відмиранням застаріваючого технологічного укладу.

Технологічний уклад має складну внутрішню структуру, ядром якої є сукупність базових (радикальних) принципово нових технологій, що створені на базі раніше не відомих законів і закономірностей, винаходів, відкриттів, які докорінно змінюють зміст різних видів діяльності в суспільстві.

За визначенням Г. Менша, базові технології — це подія, коли «... вперше організується регулярне виробництво або вперше створюється організований ринок відкритого матеріалу, процесу або вперше розробленого технічного виробу».

Слід зазначити, що радикальні нововведення далеко не завжди відрізняються грандіозністю рішень. Наприклад, ідея переміщення отвору для нитки з одного кінця голки на другий (до вістря) стало поштовхом до створення швейних машин і здійснило переворот у виробництві одягу та взуття, виникла швейна промисловість.

Нововведення можуть бути гранично елементарними. Так, розміщення певної кількості сірників у коробці (як правило, 50 штук), дало змогу автоматизувати процес пакування сірників у коробку. Шведи, як ініціатори цієї ідеї, були монополістами сірникового виробництва майже півстоліття.

Роль базових нововведень та їх вплив на динаміку розвитку суспільства визначив Д. Кондратьєв на початку XX ст. На основі досліджень він виділив такі базові технології: використання парової машини; розвиток залізниць, телеграфу, автомобілебудування; використання електроенергії; розвиток хімічної промисловості [7, с. 302].

Саме оновлення технологічної бази спричиняє зміни в перебудові господарської системи та її організаційної структури, зміни технологічного укладу. Базові технології — це основа нових галузей промисловості і багатьох прикладних технологій, які використовуються для модернізації існуючого виробництва.

Завдяки сучасним технологіям випускається дедалі більше різноманітних виробів, що дає споживачам

можливість широкого вибору аж до індивідуалізації продукту чи послуги.

Зміна базових технологій супроводжується виникненням промислових революцій, які мають не тільки технічні, а й соціальні наслідки. Так, промислові революції XIX—XX ст. створили умови для індустріалізації, яка звільнила людство від тяжкої фізичної праці, привела до урбанізації, змінила ритм соціального життя. Дух індустріальної епохи був механістичним, відповідно до «характеру машин» виникли соціальні інститути (бюрократична ієрархія, спеціалізація тощо). Робітник став «спицею в механічному колесі», утративши почуття спільності з навколишнім середовищем.

На зміну індустріальній епосі прийшла постіндустріальна — епоха систем комунікацій, яка підвищила рівень соціальної складності і веде до корінних змін у суспільстві. Технічні новації, засоби зв'язку, нові інноваційні технології збільшують ступінь соціальної взаємодії. Мережі економічних і соціальних комунікацій розширюють свої масштаби, стають складнішими. Фірми, компанії створюють міжнародні альянси (олігополії), вступають у партнерство зі споживачами, своїми постачальниками, стаючи частиною комунікаційних мереж. Державні і фінансові кордони втрачають своє значення. У світовому просторі розвивається техноглобалізм — розширення міжнародної передачі (трансферту) технологій.

Міжнародна передача технологій (*international technology transfer*) — це сукупність економічних відносин між фірмами різних країн у сфері використання закордонних науково-технічних досягнень.

Таким чином, розвиток базових (радикальних) технологій є основним чинником економічного зростання, точкою опори для розробки варіантів їх науково-технічного тиражування. Нова технологія «приходить» не одна, а у взаємозв'язку з іншими, взаємодоповнюючими прикладними технологіями. Виникають «пучки» («кластери» — за визначенням Й. Шумпетера) технологій, які стимулюють розвиток нових галузей, різноманітних товарів і динамізм ринків. Це скорочує життєвий цикл виробів, змушує фірми виробляти товари в невеликих кількостях, збільшуючи частку дослідницької роботи за рахунок зниження затрат фізичної праці. Усе це відбувається швидко, бо час створення товару і виходу його на ринок стає рушійним чинником конкуренції.

Нові технології, технологічні ноу-хау, нові продукти, гіпердинамічна поведінка споживачів створюють нові ринки, нові сфери конкуренції, стимулюють «традиційні» галузі, передаючи досвід і одержані технічні результати, забезпечують появу нових ресурсів, створюють нову ситуацію для розвитку суспільства.

Дослідження закономірностей довгострокового економічного розвитку дали можливість провести

їх узагальнення в теорії технологічних укладів — цілісних комплексів технологічно пов'язаних виробництв, періодичний процес послідовного заміщення яких визначає «довгохвильовий» ритм сучасного економічного зростання [8, с. 321]. У ході кожної структурної кризи світової економіки і депресії, що супроводжують процес заміщення домінуючих технологічних укладів, відкриваються нові можливості економічного успіху. Країни, що лідирували в попередній період, стикаються зі знеціненням капіталу і кваліфікації зайнятих у галузях застарілого технологічного укладу, водночас країни, що встигли створити заділи у формуванні виробничо-технологічних систем нового технологічного укладу опиняються центрами тяжіння капіталу, що вивільняється із застарілих виробництв. Кожен раз зміна домінуючих технологічних укладів супроводжувалася серйозними зрушеннями в міжнародному поділі праці, оновленням складу найбільш процвітаючих країн (табл.)

Домінуючий сьогодні технологічний уклад почав складатися в цілісну відтворювальну систему в 50–60-ті роки і став технологічною основою економіч-

ного зростання після структурної кризи 70-х років минулого століття. Ядро цього технологічного укладу становлять мікроелектроніка, програмне забезпечення, обчислювальна техніка і технології переробки інформації, виробництво засобів автоматизації, космічної техніки та оптоволоконного зв'язку.

Розвиток цього технологічного укладу супроводжується відповідними зрушеннями в енергоспоживанні (зростання споживання природного газу, у транспортних системах (зростання авіаперевезень), у конструкційних матеріалах (зростання виробництва комбінованих матеріалів з наперед заданими властивостями). Відбувається перехід до нових принципів організації виробництва: безперервному інноваційного процесу; гнучкої автоматизації; індивідуалізації попиту; організації матеріально-технічного постачання за принципом «точно-вчасно»; новим типам суспільного споживання і способу життя. Останні характеризуються зміною цінностей і споживчих переваг на користь освіти, інформаційних послуг, якісного харчування, здорового навколишнього середовища — стереотипи «суспільства споживання» заміщуються орієнтирами якості життя.

Таблиця

Становлення технологічних укладів у світі*

Показник	Технологічний уклад				
	1	2	3	4	5
Період домінування	1770—1830 рр.	1830—1880 рр.	1880—1930 рр.	1930—1980 рр.	від 1980—1990 років до (?) років
Технологічні лідери	Великобританія, Франція, Бельгія	Великобританія, Франція, Бельгія, Німеччина, США	Німеччина, США, Великобританія, Франція, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди	США, країни Західної Європи, СРСР, Канада, Австралія, Японія, Швеція, Швейцарія	Японія, США, ЄС
Розвинені країни	Європейські країни	Італія, Нідерланди, Швейцарія, Австро-Угорщина, Росія	Росія, Італія, Данія, Австро-Угорщина, Канада, Японія, Іспанія, Швеція	Бразилія, Мексика, Китай, Тайвань, Індія	Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, Китай, Індія, Індонезія, Туреччина, Східна Європа, Канада, Австралія, Тайвань, Корея
Ядро технологічного укладу	Текстильна промисловість, текстильне машинобудування, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво каналів, водяний двигун	Паровий двигун, залізниця, транспорт, машинобудування, парохобудування, вугільна, промисловість, чорна металургія	Електротехнічне, важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, лінії електропередач, неорганічна хімія	Автомобілі, трактори, кольорова металургія, товари довготривалого користування, синтетичні матеріали, органічна хімія, переробка нафти	Електроніка, ЕОМ, оптиковолокна техніка, програмування, телекомунікації, робототехніка, переробка газу, інформаційні послуги
Ключовий фактор	Текстильні машини	Паровий двигун, станки	Електродвигун, сталь	Двигун внутрішнього згорання, нафтохімія	Мікроелектронні компоненти
Формування ядра нового укладу	Парові двигуни, машинобудування	Сталь, електроенергетика, важке машинобудування, неорганічна хімія	Автомобілебудування, органічна хімія, переробка нафти, кольорова металургія, дороги	Радари, трубопроводи, авіапромисловість, видобуток і переробка газу	Біотехнології, космічна техніка, тонка хімія
Переваги даного технологічного укладу в порівнянні з попереднім	Механізація і концентрація виробництва на фабриках	Зростання масштабів і концентрація виробництва на основі використання парового двигуна	Підвищення гнучкості виробництва на основі використання електродвигуна, стандартизація виробництва, урбанізація	Масове і серійне виробництво	Індивідуалізація виробництва і споживання, гнучкість виробництва, усунення екологічних обмежень на основі АСУ, деурбанізація на основі технології телекомунікацій

* Джерело: [8, с. 79]

Аналіз даних таблиці, а також статистичних даних оцінки довгострокових тенденцій техніко-економічного розвитку промислових країн в останнє століття, свідчить, що виділяють п'ять послідовно домінуючих і сьогодні існуючих технологічних укладів.

Історія першого з них починається в кінці XIX століття. Його ядро — електроенергетика і електротехнічне машинобудування, автомобілебудування, неорганічна хімія. Розповсюдження цього укладу супроводжувалося механізацією основних технологічних процесів, найважливішим конструкційним матеріалом була сталь і виготовлений з неї прокат, основним енергоносієм — вугілля, головним видом транспорту — залізниця. В системі інформаційних комунікацій переважав телефонний зв'язок. Виробництва були орієнтовані на використання універсального обладнання, низькокваліфікованої (за сучасними поняттями) робочої сили.

Другий технологічний уклад сформувався до кінця 30-х рр. XX ст. Його основу становили промисловість органічного синтезу і споріднене з нею машинобудівне виробництво, авіаційна і радіо технологічна промисловість. Головне місце в структурі перевезень зайняв автомобільний транспорт. Для цього етапу характерна комплексна механізація і автоматизація багатьох технологічних процесів, переорієнтація виробництва на спеціалізоване обладнання. Отримала поштовх для розвитку телевізійна система масових комунікацій. Масовою стає середня освіта, на якісно вищий рівень піднімається рівень кваліфікації зайнятих та культура виробництва. До середини 70-х рр. XX ст. цей уклад у розвинених капіталістичних країнах досягає свого апогею.

Третій уклад формується шляхом широкої комплексної автоматизації виробничих процесів на базі розвитку електроніки, мікропроцесорної техніки, глибокої спеціалізації виробництва, промислового освоєння матеріалів з попередньо заданими властивостями.

Четвертий технологічний уклад бурно розвивається до 80-х років. Його база — широке застосування біотехнологій, удосконалена система масових комунікацій, що використовує обчислювальні мережі та космічні системи зв'язку.

П'ятий уклад почав формуватися в провідних країнах Заходу в кінці XX ст. Він пов'язаний зі створенням транснаціональних інформаційно-аналітичних систем, найпотужніших обчислювальних засобів, розвитком генної інженерії, мінікомп'ютеризацією сфери послуг, інтелектуалізацією всього господарського життя.

Кожний новий технологічний уклад істотно розширював межі кривої господарських можливостей суспільства. Одночасно відбувалися великі

зміни в організації виробництва, які сприяли підвищенню ефективності використання його основних факторів — праці та капіталу. Починаючи з четвертого укладу до числа цих факторів стали відносити і технологічний прогрес.

Сьогодні все помітнішими стають ознаки наступних — шостого і сьомого — технологічних укладів. До галузей шостого технологічного укладу можна віднести біотехнології, зокрема клітинна біологія; аерокосмічну промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; фотоніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярна електроніка; системи управління персоналом Сьомий технологічний уклад відноситься до створення технологій «холодного термоядерного синтезу», що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації [9].

Отже, пошук нових технічних рішень та створення нових винаходів будуть сприяти зменшенню енергоспоживання [10]. На думку академіка Російської академії наук Сергія Глазьева, становлення нового технологічного укладу веде до швидкого підвищення ефективності економіки: вона стає менш матеріало- та енергоємною. Завдяки технологіям нового технологічного укладу енергоємність світової економіки до 2030 р. може знизитися на 60 %. Відповідно до наявних прогнозів, питоме споживання енергії зменшиться з 306 кг нафтового еквіваленту на 1000 дол. США світового ВВП у 2005 р. до 130 кг в 2030 р. При цьому в структурі світового споживання енергоресурсів знизиться частка нафти і, ймовірно, деяке збільшення частки природного газу та швидке зростання частки альтернативних джерел енергії [11].

Заміщення технологічних укладів вимагає, як правило, відповідних змін у соціальних та інституціональних системах. Ці системи сприяють масовому впровадженню технологій нового укладу, що відповідають його типу споживання і способу життя. По завершенні цього починається фаза швидкого розширення нового TV, який стає основою економічного зростання і займає домінуюче положення у структурі економіки. У фазі росту нового укладу більшість технологічних ланцюгів перебудовуються відповідно до його потреб. Водночас зароджується наступний, новітній TV, який перебуває в ембріональній фазі до досягнення домінуючим укладом меж зростання, після чого починається чергова технологічна революція. При цьому створюється новий вид інфраструктури, що долає обмеження попереднього, а також здійснюється перехід на нові види енергоносіїв, які закладають базу для становлення наступного технологічного укладу [12].

Суть концепції технологічного прориву полягає в тому, що при вирішенні великих стратегічних завдань не можна орієнтуватися на те, щоб доганяти. Потрібно вибирати ті напрямки, де можна зробити прорив, і орієнтувати на них нове покоління. Для цього в період зміни технологічного укладу та структурної перебудови світової економіки необхідно створити в національній економіці конкурентоспроможні виробництва нового укладу і посилити свої позиції на світовому ринку. Ця можливість зумовлена тим, що в економічно відсталих країнах, як правило, бракує значних виробничих потужностей застарілого устрою. Виникає проблема вивільнення взаємозв'язаного у них капіталу, у зв'язку з чим знижується опір соціально-економічних інститутів структурній перебудові. Відсутність тягара у вигляді вкладеного в застарілі виробництва капіталу полегшує створення виробничо-технічних систем нового укладу.

Безумовно, що включення країни до числа технологічно розвинених держав передбачає наявність відповідних внутрішніх соціально-економічних і науково-технічних передумов, що включають досить розвинений промисловий потенціал, наявність широких верств освіченого населення та доступ до зовнішніх джерел інформації, капіталу і ресурсів [13].

Всі ці умови повинні формуватися в ході життєвого циклу попереднього укладу, адже відтворення останнього забезпечує передумови для становлення наступного технологічного укладу, який не може бути створено «на порожньому місці». Водночас, для формування цих передумов зовсім не обов'язково розвивати виробництва попереднього укладу до рівня розвинених країн.

Враховуючи вищенаведене, виникає крайня необхідність зміни структури технологічних укладів агропромислового комплексу України. Це потребує прийняття на загальнодержавному рівні налагодженого механізму проведення детальних прогнозно-аналітичних досліджень, які нададуть можливість чітко і обґрунтовано визначити науково-технологічні та інноваційні пріоритети, що забезпечать ефективність національної економіки [14].

Висновки. Проблеми, з якими зіткнулася національна економіка, зумовлюють необхідність систематизації знань про можливі способи еволюційної трансформації економічної, технологічної та інституційної систем. Для вступу в ряди передових країн, Україна повинна в короткий термін здійснити перехід до «нової економіки», створити й реалізувати в реальному секторі економіки «проривні» технології [15]. Необхідно вийти на міжнародні ринки з інтелектуальними базами да-

них, експертними системами, мікроелектронікою та іншими наукомісткими технологіями.

Використані джерела

1. Федосеева Н.Ю. Реструктуризация предприятий ОПК при формировании вертикально-интегрированных структур (ВИС) / Н. Ю. Федосеева // Предпринимательство в промышленности: пути развития: материалы II Межрегиональной конф. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.subcontract.ru>.
2. Резяпкина О.И. Влияние технологических укладов на становление и развитие институциональных структур: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / О. И. Резяпкина // Электронная библиотека [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net>.
3. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії / Технологический уклад. — Назва з екрану [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>
4. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / Глазьев С. Ю. — М.: ВладДар, 1993 — 30 с.
5. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / Краснокутська Н. В. — К.: КНЕУ, 2003. — 504 с.
6. Цихан Т.В. О концепции технологических укладов и приоритетах инновационного развития Украины / Т. В. Цихан // Центр политических технологий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politcom.ru>.
7. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [за ред. Л.І. Федулової]. — К.: Основа, 2005. — 552 с.
8. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / Глазьев С. Ю. — М.: ВладДар, 1993. — 471 с.
9. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України / С. Єрохін // Економічний Часопис XXI. — 2006. — № 1—2. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20060102&n=1-2&y=2006>.
10. Самарский А. О концепции технологических укладов и о некоторых перспективах капитализма / А. Самарский // Глобальная альтернатива [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://aglob.info/articles.php?article_id=2671.
11. Глазьев С.Ю. России необходимо формирование нового технологического уклада/ С. Ю. Глазьев // Российские вести [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rosvesty.ru>.
12. Мировой экономический кризис как процесс замещения доминирующих технологических укладов // Официальный сайт Сергея Глазьева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.glazev.ru>.
13. Цихан Т.В. О концепции технологических укладов и приоритетах инновационного развития Украины / Т. В. Цихан // Центр политических технологий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politcom.ru>.
14. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
15. Резяпкина О.И. Влияние технологических укладов на становление и развитие институциональных структур: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / О. И. Резяпкина // Электронная библиотека [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net>.

СТАНОВЛЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглядаються актуальні питання становлення і розвитку інтеграційного процесу в аграрному секторі економіки України як необхідної умови підвищення ефективності агробізнесу.

Створення сучасних корпоративних структур типу холдингових компаній, промислово-фінансових груп, виступає однією із сучасних тенденцій розвитку міжнародної економіки. Природа корпоративної структури має великомасштабні організаційно-економічні і фінансові можливості ведення бізнесу, реалізації інвестиційно-інноваційних проектів з подальшою вертикальною та горизонтальною реструктуризацією.

Інтеграційна поступ світового бізнесу не може обійти й проблему розвитку корпоративних операцій у вітчизняній економіці. Здійснюючи безупинний рух національної економіки до досягнень світової корпоративної практики, дія синергічного ефекту для вітчизняного товаровиробника стає все більш актуальною і значущою.

Процес реформування аграрного сектору економіки у площині нових організаційно-правових структур є однією із актуальних проблем сьогодення. Нинішня тенденція в економіці України простежує поширення холдингових агроформувань як розвиток інтегрованого підприємництва із реалізації однієї і тієї ж стратегічно спільної для них цілі. Ефектом досягнення такої цілі є організаційно-економічна координація виробничо-фінансового процесу господарювання.

Становлення і функціонування агрохолдингу передбачає розробку новітніх підходів до ключових питань централізованого економічного управління, технолого-виробничого взаємозв'язку структурних одиниць з можливістю фінансово-податкового маневрування, яке виражене нестабільністю.

Реалії економічного життя показують, що агрохолдингові структури виступають корпоративною основою економіки більшості країн світу, що має вагомое значення для розвитку у трансформаційному просторі України.

Питання визначення особливостей формування і подальшого розвитку структури агрохолдингу –

одна із насущних сьогоденних проблем, поставлених реаліями економічного життя, яка підпадає під незаперечне і першочергове її розв'язання. Цей напрям потребує свого подальшого ґрунтовного дослідження процесу корпоратизації агроформувань з метою виявлення економічних переваг і тенденцій розвитку за основними напрямками їх діяльності.

Активний розвиток глобалізаційних процесів міжнародного бізнесу неможливий без проблематики інтеграційних операцій – корпоративного злиття чи поглинання. Розгляд питань безперервності руху національної економіки до міжнародного досвіду корпоративної інтеграції виступають все більш актуальними і значущими для вітчизняних підприємств.

Дослідженню механізмів створення, функціонування, моніторингу інтеграційної системи агропромислової сфери України за галузями діяльності, присвячено наукові праці В.Г. Андрійчука, Є.Ф. Брігхема, П.І. Гайдуцького, Л.Є. Довганя, М.Я. Дем'яненка, М.І. Кисіля, М.Й. Маліка, В.В. Пастухова, Б.Й. Пасхавера, К.В. Павлюка, Д.В. Полозенка, П.Т. Саблука, Г.В. Уманціва та ін. провідних вітчизняних і зарубіжних учених-економістів.

Водночас, як показує вивчення літературних джерел, особливої уваги заслуговує обґрунтування структурної побудови агрохолдингу за його внутрішніми і зовнішніми інформаційно-економічними зв'язками інтеграційних процесів.

Meta statmi – розкриття значення і ролі інтеграційних процесів агроформувань у відповідності зі специфікою діяльності та чинників, які впливають на їх розвиток.

Термін «*integer*» (від лат.) – цілий і означає об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин, звідси походження слова «інтеграція» (від лат. *integratio*) означає обґрунтування [1, с. 359].

Економічний словник АПК трактує агропромислову інтеграцію як процес зближення і поєднання галузей сільського господарства і промисловості, що веде до органічного синтезу цих важливих сфер суспільного виробництва і праці, їх гармонійної соціально-економічної єдності [2, с. 12].

Започаткування і розвиток інтеграції (переважно вертикальної) припадає на кінець ХІХ — початок ХХ ст. Дослідниками це пов'язується із процесом становлення першої агропромислової сфери, як передумови індустріалізації сільського господарства з подальшим розширенням інтеграційних процесів. Так в країнах Північної Європи, США та Канаді становлення агропромислових інтеграційних взаємовідносин розпочинається з другої половини 30-х років ХХ ст., в країнах Західної Європи — початок 1950 рр., в Японії — наприкінці 1960 рр. [3–5].

Останні десятиліття, на думку американських експертів, визначаються прискоренням процесу вертикального інтегрування аграрної сфери, де основними причинами її консолідації виробництва називають такі [6, с. 321]:

- зростання ефективності роботи підприємств АПК за рахунок збільшення масштабів виробництва;
- припинення діяльності малоефективних підприємств, або тих що втратили комерційну значимість;
- зростання експортної діяльності сільськогосподарських товаровиробників яка потребує розширення масштабів виробництва;
- диверсифікація виробництва шляхом злиття конкурентно-спеціалізованих аграрних виробництв за різними сферами для підвищення рівня споживання сільськогосподарського продукту;
- потреба в участі горизонтальної та вертикальної інтеграції з метою скорочення витрат та максимального забезпечення потреб споживачів.

Діяльність великих підприємств розвинутих країн світу є неперевершеною основою виробничого потенціалу, де сконцентровані матеріально-фінансові та трудові ресурси як сукупне вирішення інноваційно-інвестиційних і виробничих завдань, рівень ефективності яких виступає інструментом переливання капіталу на внутрішньому і міжгалузевих рівнях.

На основі досвіду економічних досягнень міжнародних процесів корпоративного господарювання розвиток вітчизняного агропромислового виробництва повинен спрямовуватися на своє укріплення з векторністю підвищення виробничої активності. Цьому наряду необхідна державна підтримка яка вкрай обмежена правовою недосконалістю особливо при проведенні реструктуризації форм власності і створенні інвестиційного клімату.

Ряд українських вчених звертають увагу на злиття інституту власності з інститутом влади в Україні, де політичне лідерство дає невід'ємне право розпоряджатись усією власністю країни, а власність органічно вимагає наявності політичного авторитету [7, с. 46].

Ю. Кіндзерський зазначає, що в Україні ефективність використання власності до і після корпоратизації не змінилася, оскільки не змінилася сама природа цієї власності. Тому в ході корпоратизації відбувся не стільки обмін влади та власності, скільки

злиття бізнес еліти та політичної еліти, де державно-бюрократична власність перетворилась у приватно-бюрократичну [8, с. 9].

Думка дослідника А.В. Сірко зводиться до того, що практика корпоратизації в Україні не мала соціальної орієнтації і тому дискредитувала саму ідею трансформації власності в інтересах суспільного ладу. Новий клас власників сформувався за рахунок галузевої і регіональної номенклатури і тільки частково за рахунок підприємців [9, с. 64].

Існують й інші чинники низької інвестиційної привабливості корпоративного аграрного сектору економіки — це право власності на капітал і питання відповідальності керівництва, які не врегульовані на законодавчому рівні. Внаслідок цього інвестори юридично майже не захищені у дотриманні корпоративних стандартів управління, які повинні надавати гарантії їх прав.

Незважаючи на це, останніми роками в Україні відбувається становлення корпоративних структур в тому числі і агрохолдингів.

Визначається «холдинг» як структура, яка володіє контрольним пакетом акцій інших підприємств з метою контролю та управління їх діяльністю [10, с. 37]. Законодавче трактування холдингової компанії — це відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Де частка акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства перевищує 50 %, або становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства [11, с. 7].

Аналіз світової практики діяльності сільськогосподарських холдингів показує, що холдингові компанії втілюють у собі фінансово-виробничі центри із об'єднанням структурних одиниць, які не втрачають при цьому своєї комерційної самостійності.

Стратегія інтеграційної політики АПК України передбачає не тільки позитивні зміни, але й потенціал зростання. Саме агрохолдинги можуть виступити новим інструментом активізації ринкового механізму у подоланні вузькоспеціалізованого виробництва і створити конкурентне середовище в національній економіці.

Прийняття рішення про розвиток агропромислової інтеграції повинно базуватися на певному впливі однорідних за своєю природою, але різних за трактуванням змісту стимулюючих і стримуючих факторів, які вивчаються з метою виявлення переваг ефективності господарського механізму агрохолдингу (рис.).

Безумовно, на нашу думку, агропромислові інтеграційні операції залежать від організаційно-економічних процесів як мотиваційний фактор стимулювання розвитку агробізнесу.

Мотивація стимулюючих факторів діяльності агрохолдингу знайде свій подальший прояв у:

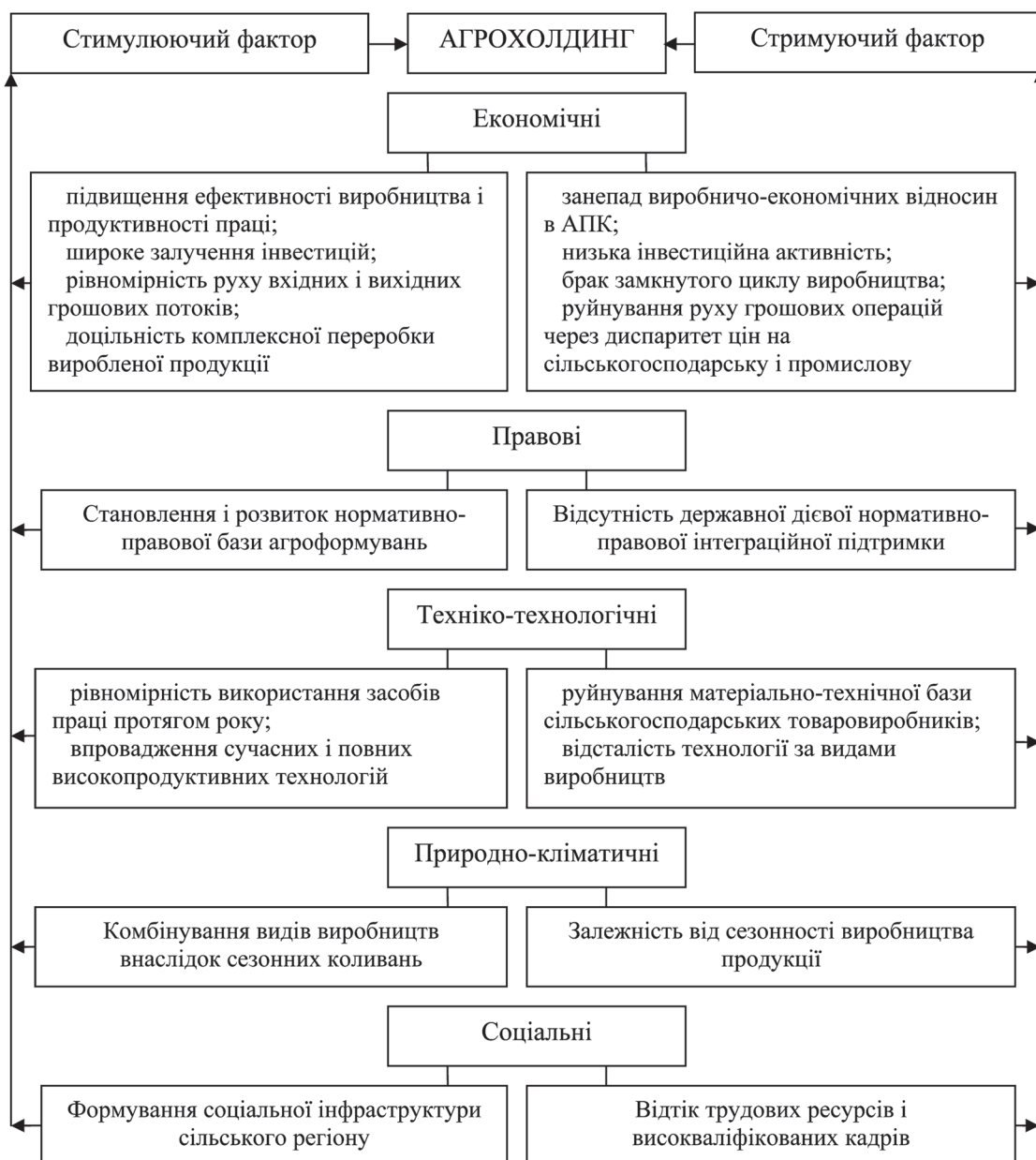

- розширенні масштабів підприємницької діяльності аграрно-промислового виробництва;
- концентрації капіталів з їх вільним переливанням між структурними одиницями;
- оптимізації інвестиційного процесу та запровадження інновацій в аграрне виробництво;
- диверсифікації виробництва;
- зниження ризику з його розподілом між структурними одиницями в ринкових умовах господарювання;
- оптимізації податкових зобов'язань;
- вирівнюванні і стабілізаційному ефекті фінансово-виробничих зв'язків.

Особливостям розвитку економіки, на різних історичних щаблях, притаманні процеси злиття та поглинання. Якщо захоплення ринків на початку

XIX ст. призвело до створення монополій, як головних чинників укрупнення підприємств, то середина XX ст. характеризується розвитком диверсифікованих підприємств із прагненням до стабілізації ринкових процесів в межах правового поля.

До впливового правового фактору створення агрохолдингу відводять діючу класифікацію ознак злиття і поглинання за інтеграційними операціями. Це сприяє побудові закінчених технологічних ланцюгів, забезпечення координації товарного обсягу продукції і продаж, зниженню собівартості виробництва, зростанню продуктивності праці. Вплив інтеграційних операцій проявляється також у підвищенні економічної та фінансової стабільності, зміцненні позиції об'єднання сільськогосподарських товарови-

Складено автором за [12, с. 5].

Рис. Вплив факторів на розвиток агропромислової інтеграції

робників на товарно-збутовому ринку, диверсифікації виробництва з метою зниження ризиків.

Нинішні умови господарювання визначають актуальність стратегічного інтегрованого характеру розвитку агроформувань для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та стійкості їх функціонування.

Стратегічна мета і характер інтеграції агропромислового виробництва визначає горизонтальні і вертикальні злиття на довгостроковий період свого функціонування.

Горизонтальне злиття характеризується об'єднанням товаровиробників, які виробляють аналогічні продукти за однорідних виробничих процесів. Таке злиття призводить до відсутнього послаблення конкуренції у зв'язку з ефектом масштабу поєднаних підприємств, які виробляють однорідну чи взаємозамінну продукцію. Вертикальному злиттю притаманне поєднання в єдиний виробничо-технологічний процес різних стадій вироблення готового продукту. Кожна з цих форм злиття підпадає під антимонопольний аналіз і контроль для унеможливлення захоплення значної частини товарного ринку і обмеження конкуренції.

На нашу думку, найбільш небезпечною для конкуренції формою злиття є горизонтальне, пов'язане із владним впливом на конкретний сектор товарного ринку для усунення конкуренції шляхом придбання прав і майна. Крім того, допускається можливість прихованої монополістичної змови при формуванні ціноутворення або обсягу отримання продукції. Не зважаючи на конкурентну небезпеку горизонтального злиття, існує і певний її позитивізм — сприяння ефективності виробництва.

Для операцій горизонтальної або вертикальної інтеграції агропромислових підприємств притаманні свої позитивні і негативні сторони, які можуть відіграти відчутну роль при створенні чи функціонуванні агрохолдингу з його організаційно-економічними відносинами (табл.).

Як видно з табл., горизонтальна інтеграція дає змогу економити у середньостроковій перспективі, а при короткостроковій — може спричинити деяке па-

діння сільськогосподарського виробництва. Якщо товарний ринок збільшується — виникає необхідність запровадження вертикальної інтеграції та нарощення виробництва продукції, а при його стабілізації чи спаді — запровадження горизонтальної інтеграції для зменшення витрат середньострокової перспективи.

Таким чином, горизонтальна інтеграція ґрунтується на міжкоопераційних зв'язках пов'язаних господарств, а зміни в організації виробництва призводять до перебудови відносин власності й трансформації управлінських функцій. Такий підхід сприяє скороченню управлінських ланок, що спонукає до прискорення процесу отримання інформації та прийняття оперативних управлінських рішень із своєчасним реагуванням на постійно змінюваний ринковий попит-пропозицію.

Вертикальна інтеграція розширює масштаб і силу впливу структурних господарств у галузі, що сприяє формуванню конкурентних позицій і переваг на основі використання одного із таких шляхів:

1) інтеграція «донизу» — розширення бізнесу за рахунок приєднання виробника напівфабрикатів чи підприємства з надання послуг або робіт до свого основного виробництва;

2) інтеграція «догори» — розширення бізнесу за рахунок послідовності стадій виробництва (довести бізнес до кінцевого споживача) або включити сферу розподілу.

Таким чином, організаційно-виробнича інтегрована структура агрохолдингу повинна в повному обсязі вирішувати такі поставлені завдання, як формування єдиної системи управління і контролю; раціональна організація фінансових потоків; забезпечення прозорості інвестиційних надходжень; вибір системи оподаткування з метою її оптимізації; зниження витрат виробництва; гнучкість при застосуванні технологічних процесів у виробництві готового продукту; формування стабільного і стійкого бізнесу.

На нашу думку, формування структури агрохолдингу передбачає врахування важливих принципових положень внутрішніх умов його діяльності, а не копіювання чужого досвіду. До них відносяться такі:

Таблиця

Порівняльна характеристика агропромислового інтеграційного злиття*

Горизонтальне		Вертикальне	
позитивна сторона	негативна сторона	позитивна сторона	негативна сторона
Зниження витрат (ліквідація дублюючих процесів)	Зміна зайнятості виробничої структури (при ліквідації дублюючих процесів)	Оптимізація внутрішніх процесів виробництва продукції	Входження до нового ринку (брак досвіду)
Зниження витрат за рахунок ефекту масовості (оптова закупівля)	Зниження рівня диверсифікації	Зменшення витрат виробництва продукції	Залежність від постачальників
Зниження витрат за рахунок зменшення конкуренції і трансакцій	Довгостроковість інтеграційних процесів	Зниження впливу взаємозалежного зовнішнього середовища	Зменшення гнучкості (необхідність врахування потреб власного виробництва)

* Джерело: складено автором за [13].

— наявність інвестиційного ресурсу. Ресурс може бути засновником або інтегратора (ресурс структурних господарств);

— економічна обґрунтованість. Технологічна взаємопов'язаність структурних господарств у отриманні конкурентної продукції;

— узгодженість дій. Організація взаємодії між усіма підрозділами агрохолдингу для отримання синергійного ефекту виробничої діяльності;

— адаптивність. Здатність швидкого орієнтування до змін правового і податкового поля.

Враховуючи мету підприємницької діяльності агрохолдингу (*G-T-G*), результативна вартість його агробізнесу (сума ринкової вартості продукції і ліквідної вартості основних засобів) повинна бути більша ніж вкладення до нього (сума оборотних засобів і капіталовкладень). Для розв'язання цього завдання агрохолдингу необхідно взаємодіяти із навколишнім економічним і законодавчим середовищем.

Необхідно відмітити, що на процес становлення і функціонування агрохолдингу впливають такі фактори:

відносно-постійні зовнішні: законодавчі норми землекористування; кредитно-фінансова і податкова політика держави; рух трудових ресурсів; ґрунтово-кліматичні умови;

змінно-вхідні (залежність від оборотних засобів і капіталовкладень), що впливають на собівартість продукції (ціни на виробничі запаси, заробітна плата, розмір обов'язкових внесків і платежів);

змінно-вихідні (впливають на оборотні засоби і ліквідну вартість основних засобів) — вартість товарної продукції, ринкова вартість основних засобів.

Отже, визначення руху до формування фінансово достатніх систем із внутрішнім самоуправлінням і розподіл фінансових ресурсів агрохолдингу — невід'ємний механізм сучасних умов його розвитку. З точки зору об'єднання фінансів аграрних товаровиробників, створення центрів відповідальності, централізації фінансового капіталу за рахунок особливих схем взаємовідносин і залучення інвестиційних ресурсів — це дасть змогу забезпечити ефект фінансового важеля і оптимізувати структуру власного капіталу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Найбільш досконалою формою інтеграції і концентрації сільськогосподарського виробництва виступають агрохолдинги. Саме за агрохолдингами повинно бути забезпечення продовольчої незалежності України. Раніше створені дрібні сільськогосподарські підприємства (внаслідок реструктуризації КСП) стають не ефективними або розоряються.

Інвестуванням процесу створення і функціонування агрохолдингу переслідується стратегічна ціль — виробництво—переробка—продаж, тобто формування повного і замкнутого циклу сільськогосподарського виробництва. Крім того, надається можливість онов-

лення основних засобів виробництва, запровадження сучасної агротехнології та селекції, забезпечення активної присутності на ринках збуту.

Типовим для становленням агрохолдингу стає зрощення сировинної і переробної галузі виробництва та створення кінцевого продукту.

Активним розвитком можна вважати ділову стратегію компанії, заняту сільськогосподарським виробництвом.

Розгляд агрохолдингу як організаційної форми ведення бізнесу сукупно об'єднується в такі групи:

— внутрішні, відносно до наявних ресурсів і капіталу;

— інтеграцію із різних галузей для реалізації ефекту економії масштабу, контролю сировинних і збутових баз (вертикальна інтеграція);

— забезпечення стабільності сировинного бізнесу (горизонтальна інтеграція).

Динамізм розвитку агрохолдингів формує активну теоретичну і практичну зацікавленість до побудови його системи управління, формування і отримання економічної інформації з групуванням показників діяльності відповідно вимогам ефективного становлення, функціонування і розвитку нових економічних формацій, що підкреслює подальшу зацікавленість у проведенні досліджень з даного напрямку.

Використані джерела

1. Сучасна українська енциклопедія. — Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2004. — Т. 5. — 416 с.
2. Экономический словарь агропромышленного комплекса / [сост. А. В. Крисальный]. — К.: Урожай, 1986. — 336 с.
3. Кузнецов Б.П. Аграрные проблемы современного капитализма: моногр. / Кузнецов Б. П. — М.: Мысль, 1978. — 245 с.
4. Посунько Д.А. Некоторые правовые вопросы развития крупных агропромышленных структур холдингового типа / Д. А. Посунько // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2007. — № 7. — С. 74—76.
5. Макарьян С.Б. Проблемы агропромышленной интеграции в Японии: моногр. / Макарьян С. Б. — М.: Наука, 1982. — 287 с.
6. Черняков Б.А. Американское фермерство: XXI век: моногр. / Черняков Б. А. — М.: Художественная литература, 2002. — 399 с.
7. Головка Л.О. Становлення відносин корпоративної власності в Україні / Л. О. Головка // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 9 (112). — С. 45—48.
8. Кіндзерський Ю. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій / Ю. Кіндзерський // Економіка України. — 2007. — № 1. — С. 4—13.
9. Сирко А.В. Корпоративная собственность в транзитивной экономике / А. В. Сирко // Экономика Украины. — 2003. — № 2. — С. 57—64.
10. Корпоративне управління: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.]. / Т. Л. Мостенська, В. О. Новак, М. Г. Луцький, Ю. Г. Симоненко. — К.: Каравела, 2008. — 384 с.
11. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 р. № 3528-IV // Відомості Верховної ради України. — 2006. — № 3. — С. 6—10.
12. Резнік Н.П. Основи формування і функціонування інтегрованих структур в АПК / Н. П. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 6 (109). — С. 3—6.
13. Вертикальная и горизонтальная интеграция: менеджмент От и До [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.management.ru/archives/113>.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОХОЛДИНГІВ

Досліджено ефективність роботи агрохолдингів, висвітлено їх переваги й недоліки та науково обґрунтовано рекомендації щодо перспектив подальшого розвитку.

У сільському господарстві України відбуваються процеси розвитку інтегрованих структур, що мають своє вираження у створенні агрохолдингів. Дослідження ефективності їх роботи та обґрунтування перспективності нової форми організації виробничих відносин з точки зору відродження виробництва та вирішення соціально-економічних питань є важливим завданням економічної науки.

Агрохолдинги формуються, як правило, на основі провідної компанії, орендують землю одночасно в багатьох регіонах. За попередніми оцінками в Україні функціонує понад 60 великих холдингів, більшість з яких не виділені в окремий бізнес. За підрахунками експертів нині вони контролюють понад 6 млн га, або близько 24 % ріллі і є найбільшими виробниками зернових і технічних культур. Агрохолдинги використовують інноваційні технології та виробляють конкурентоспроможну продукцію і отримують прибуток до виплати податків, відсотків і амортизації (*EBITDA*) з одного гектара в межах 500 дол. США [1].

Традиційно під холдингом розуміють — особливий тип компанії, яка створюється для володіння контрольними пакетами акцій інших компаній з метою контролю і управління їхньою діяльністю. Формування агрохолдингів спрямоване на відновлення порушених міжгалузевих зв'язків та диспаритету цін між реалізованою сільськогосподарською продукцією і матеріально-технічними ресурсами промислового походження, відновлення самодостатньої кредитної системи. На відміну від дрібних сільськогосподарських підприємств інтегровані підприємства мають кращі шанси залучити інвестиції, накопичений досвід роботи, кваліфіковані кадри, розвинену інфраструктуру, можливість диверсифікації ризиків і контролю затрати по всьому ланцюгу — від поля до супермаркету.

В найближчій перспективі прогнозується збільшення кількості агрохолдингів і розширення їх площ за рахунок дрібних господарств, що займаються екстенсивним землеробством та відновлення виробництва на землях, які в даний період не оброблюються. За рахунок збільшення посівних площ і застосування інноваційних способів землеробства до 2015 року в Україні можна збирати не менш 60—70 млн тонн зерна на рік при урожайності 5—7 тонн з гектару [1].

Збільшення числа агрохолдингів у сільському господарстві України, розширення масштабів їх діяльності, підвищення активності як у географічному розрізі, так і в галузевому масштабі підтверджує той факт, що це не короткострокове явище, а стабільний фактор, який обумовлює вигідність довгострокових інвестицій в сільське господарство.

Узагальнення досвіду функціонування інтегрованих формувань в АПК дає можливість визначити основні тенденції їх розвитку й виникаючі у зв'язку з цим проблеми.

Учасники об'єднання одержують доступ до нових можливостей, що підсилює їх конкурентні позиції, приводячи до зростання прибутку й обсягів продажу. Органи місцевого самоврядування зацікавлені в зростанні податкових надходжень, створенні нових робочих місць, реалізації соціальних програм завдяки поліпшенню фінансового стану підприємств, що ввійшли до складу агрохолдингів.

Фінансові інститути, насамперед кредитні, виграють від об'єднань, тому що знижується ризик неповернення виданих підприємством кредитів, оскільки агрохолдинги освоюють нові технології в управлінні й виробництві, підсилюють конкурентні позиції, виходять на вищий рівень розвитку, переходять від взаємної конкуренції до взаємовигідної кооперації.

Місцева громада одержує нові робочі місця, наповнення місцевого бюджету, і як наслідок, полегшення соціальних проблем.

Галузь в цілому отримує поліпшення торговельного балансу, позитивне вирішення соціальних проблем, збільшення доходів, скорочення безробіття.

Для власника капіталу, агрохолдинг, це, насамперед, успішне вирішення питань легалізації капіталу і активів, мінімізація витрат та упущеної вигоди; ріст капіталізації, оптимізація системи оподаткування; захищеність активів на випадок рейдерських атак; можливість дати групі компаній ім'я; формування позитивної кредиторської історії фірми, проведення аудиту; можливість володіти активами централізовано і відкрито. Холдинг є ідеальною платформою для виводу бізнесу на біржі для отримання інвестицій, сприяє залученню стратегічних інвесторів і партнерів. Холдинг дає змогу залишити структурований і налагоджений бізнес нащадкам, зменшити ризики пов'язані з офшорами, номінальними власниками і директорами, при необхідності полегшує продаж бізнесу по справедливій ринковій ціні.

Розвиток агрохолдингів зумовлений перевагами інтегрованих структур: *по-перше*, значна економія на масштабах придбання засобів виробництва; *по-друге*,

це нові застави — сільськогосподарська продукція є заставою для несільськогосподарської діяльності холдингів, особливо в сезон її з'являється багато, а це — значна кредитна маса, що починає фінансувати діяльність, жодним чином з сільським господарством не пов'язану. І, навпаки, забезпечення з боку материнської компанії стає заставою для придбання засобів виробництва для сільського господарства. В управлінській структурі — це створення могутніх приватних вертикальних ієрархій і дуже складна система управління, яка вимагає налагодження системи бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю, централізованої системи платежів, розбудови системи планування та бюджетування.

Перевагами агрохолдингів є: менеджмент — залучення досвідчених фахівців; ефективність — більша маневреність власного капіталу, раціоналізація використання ресурсного потенціалу, інтенсифікація та диверсифікація виробництва; доступ до фінансів — пільгові кредити та дотації, залучення приватних інвестицій; ефект масштабу — ефективне використання ресурсного потенціалу, широкозахватних агрегатів; переваги вертикальної інтеграції — поєднання виробництва з переробкою та реалізацією; доступ до ринків збуту — великі за обсягом можливості виходу на експорт.

Безумовні результати створення агрохолдингів визначаються посиленням конкуренції на ринку оренди земель та збільшенням розміру орендної плати, залученням інвестицій, зростанням продуктивності праці, залученням кваліфікованих кадрів, підвищенням конкурентоспроможності вітчизняного виробництва. Лише протягом десяти місяців 2010 р. було залучено інвестицій на суму понад 500 млн дол. США.

Холдинги не лише підтримують соціальну інфраструктуру, що склалася довкола підприємств, а й реалізують програми, спрямовані на розвиток корпоративної солідарності співробітників, підвищення рівня їх соціальної захищеності, створення умов для всебічного розвитку працівників. Витрати на соціальну сферу в більшості випадків компенсуються за рахунок підвищення продуктивності праці, пов'язаної з усвідомленням працівниками своєї відповідальності перед колегами, придбанням нових трудових навиків, впевненістю в завтрашньому дні [4].

Однак при створенні агрохолдингів виникає ряд проблем:

1) материнська компанія одержує необмежені господарські повноваження, а структурні підрозділи втрачають не лише юридичну самостійність, але й більшу частину засобів виробництва;

2) виникає конфлікт інтересів між інвестором та місцевою громадою зумовлений скороченням непрофільних виробництв, зокрема тваринництва та сплати податків до бюджетів територіальної громади за місцем державної реєстрації інвестора, що призводить до скорочення надходжень в місцеві бюджети;

3) з різних причин повністю чи частково в перший рік не всі агрохолдинги розпочинають виробничу діяльність на орендованих землях;

4) технічне переоснащення виробництва супроводжується оптимізацією штатної чисельності

працюючих, при цьому не завжди достатня увага приділяється соціальному фактору щодо адаптації працівників, що звільняються, індивідуальному підходу стосовно можливого їх працевлаштування на інші посади.

Для пом'якшення можливих негативних наслідків створення, функціонування й ліквідації агрохолдингів, підвищення ефективності й «прозорості» їх діяльності доцільно вже в підготовчий період організації таких формувань укладати договори між зацікавленими сторонами, тобто між керуючою організацією-інвестором, сільськогосподарськими підприємствами, що вступають в агрохолдинг і територіальними органами влади. Головні принципи таких договорів — паритетна участь і рівна економічна вигода від спільного виробництва, погодженість дій та зусиль партнерів, оптимальна комбінація економічних інтересів і відповідальності сторін, можливість контролю адміністрації за ефективним використанням природних та виробничих ресурсів, дотриманням екологічних норм, участю агрохолдингів у розвитку соціальної сфери села [2].

Процес концентрації земель «в руках» великих компаній відбувається за рахунок зменшення кількості «самостійних» малих і середніх сільськогосподарських підприємств. Перерозподіл земель характеризується переуступкою корпоративних прав на оренду між великими господарствами і агрохолдингами та посиленням конкуренції на ринку оренди землі. За прогнозами в Україні сформується близько 300 компаній, які зосередять у своїх руках до 54 % українських земель [5]. Навіть за умов відміни мораторію масова купівля земель є малоімовірною, зважаючи на великі фінансові витрати та організаційні труднощі.

Агрохолдинги об'єднують десятки підприємств, як правило, в різних природно-кліматичних зонах, що зменшує ризики. Так, рентабельність виробництва у компанії «Ленд Вест», як одного з найбільших представників аграрного бізнесу в Україні, становить 30–50 %. На відміну від дрібних господарств, вони отримують високі врожаї і мають можливість розвивати інфраструктуру (елеватори). Якщо в середньому по Україні, за підсумками 2008 р., урожайність становила 3,4 т зерна з гектара, то в агрохолдингах — до 5–6 т з гектара [1].

В агрохолдингах впроваджуються прогресивні технології виробництва. Так, датська компанія Trigon Agri домоглась підвищення урожайності пшениці від 2,95 до 5,67 т з гектара завдяки використанню широкозахватної техніки, впровадженню нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, удосконаленню технології виробництва. З метою економії витрат пального на трактори і комбайни встановлено системи супутникової навігації GPS. Система автоматично прокладає маршрут руху техніки, що дає змогу економити близько 30 % енергоресурсів. Крім того, система GPS контролює витрачання мінеральних добрив. Компанія «Мрія» застосовує технології No-Till, що передбачають висів насіння без оранки ґрунтів. Це дає можливість скоротити парк техніки, виконати польові роботи в оптимальні строки, оптимізувати затрати часу і коштів.

Класична система основного обробітку ґрунту замінюється безвідвальним обробітком (ЗАТ «Райз»), що дозволяє економити паливе в межах 5–7 л/га, підвищити продуктивність агрегатів на 7–8 %; відтворити діяльність ґрунтоутворюючих мікроорганізмів. Класичні просапні сівалки з анкерними сошниками замінюються сучасними, високопродуктивними сівалками точного висіву з дисковими сошниками, обладнаними комп'ютерною системою контролю висіву насіння, що дає змогу за рахунок рівномірної густини рослин на полі і рівномірної глибини посіву підвищити урожайність кукурудзи на 9–10 ц/га, сояшнику на 4–5 ц/га; проводити сівбу цілодобово. При цьому одна сівалка забезпечує висів насіння на площі 250 га, що еквівалентно восьми вітчизняним (норма висіву яких 30 га/добу); скоротити затрати, пов'язані із транспортуванням агрегатів до місця роботи і назад та кількості обслуговуючого персоналу порівняно з вітчизняними сівалками.

Важливим елементом підвищення ефективності виробництва є запровадження холдингами сучасних методів автоматизованого контролю і управління виробництвом, заснованих на технологіях «точного землеробства», що дозволяють:

отримати достовірну інформацію про місцевість, характер землекористування та його режим;

на основі картографічного матеріалу визначати точні розміри полів та площу землекористування, створювати тематичні карти (ґрунтового, урожайності, рельєфу, дорожню, юридичну, акумуляції водних потоків) і формувати на цій основі паспорт поля та земельного масиву в цілому;

підвищити ефективність використання сільськогосподарської техніки завдяки скороченню витрат при обробітку ґрунту за рахунок виключення пропусків і зон подвійного обробітку;

знижити витрати при експлуатації технічних засобів за рахунок оптимізації переміщень, контролю за місцем знаходження та витратою пального, швидким виявленням і усуненням неполадок;

за допомогою використання GPS-технологій, а саме технології диференційованого внесення добрив і засобів захисту рослин, скоротити потребу в їх використанні до 30 %.

Одним із важливих аспектів є створення лабораторії з агрохімічного обстеження (група «Приват»), що дає змогу здійснювати індивідуальний підхід при застосуванні технологій на конкретно взятому полі.

На даному етапі розвитку земельних відносин найбільш врегульованими у правовому відношенні є орендні земельні відносини, які, на нашу думку, мають стати одним з головних напрямів формування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Для реалізації конкурентних переваг агрохолдингів необхідна конструктивна аграрна політика, яка повинна стати пріоритетом у системі економічних перетворень. Це стосується розробки стратегії розвитку сільського господарства, удосконалення земельного законодавства та регулювання відносин власності, кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку та захисту вітчизняного товаровиробника, в тому числі шляхом обмеження імпорту; створення земельного банку; розробки шкали моти-

вів для інвесторів, насамперед тих, що розвиватимуть соціальну інфраструктуру села, вкладаючи кошти в її розвиток; проведення інвентаризації земель.

Для підвищення ефективності роботи холдингів необхідно:

– з метою попередження конфліктних ситуацій створити порядок розгляду пропозицій, заяв, скарг між управлінською компанією та рядовими працівниками;

– розробити механізми використання орендованих земель як застави, зокрема застави права оренди землі, що сприятиме залученню додаткових кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво;

– сформуванню законодавчу базу що регламентуватиме діяльність агрохолдингів;

– для усунення суперечок між агрохолдингами та місцевими громадами відносно сплати податків доцільно внести уточнення до Господарського кодексу України щодо територіальної ознаки структурних підрозділів підприємства, а саме, вказати, що структурні підрозділи підприємства мають розміщуватись за місцезнаходженням (у межах однойменної територіальної громади) підприємства — юридичної особи. Це дозволить наповнити доходну частину місцевих бюджетів та реалізувати соціальні програми;

– подовжувати терміни договорів оренди, оскільки з точки зору організації стабільного виробництва, короткострокова оренда є перепоною для капітало-вкладень у довгострокове поліпшення земель;

– посилити контрольно-стимулюючу функцію держави щодо раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, налагодити громадський контроль за ефективним використанням земель через тісну співпрацю між власниками, органами місцевого самоврядування й орендарями шляхом створення спеціальної комісії, яка буде присутня як при передачі в оренду земельної ділянки, так і при прийомі її від орендаря після закінчення строку оренди.

Висновок. Реалізація зазначених напрямів розвитку холдингів забезпечить раціональне, високоефективне використання земель сільськогосподарського призначення, збереження і примноження їх продуктивного потенціалу та дасть змогу реалізувати нові експортні можливості країни, сприятиме розвитку всіх галузей аграрного сектору, розвитку сільської місцевості та інфраструктури, створенню нових робочих місць, а також підвищить гарантії продовольчої безпеки.

Використані джерела

1. *Кравчук К.* Неподнятая целина / К. Кравчук, А. Турпак // *Контракты*. — 2008. — № 38. — С. 25–29.
2. *Базавев Ю.И.* Основные принципы и направления повышения эффективности деятельности агрохолдингов / Ю. И. Базавев // *Фундаментальные исследования*. — 2006. — № 11. — С. 55–57.
3. *Електронний ресурс*. — Режим доступу: <http://www.investfunds.com.ua>.
4. *Балакирев В.* Оценка влияния корпоративных социальных программ в России: ситуация, постановка задачи / В. Балакирев // *Организация* — 2005. — № 3–4. — С. 65–77.
5. *Електронний ресурс* — Режим доступу <http://www.economica.com.ua/agro/article/116065.html>.

Г.М. Чорний,

доктор екон. наук, професор,

М.П. Ястреб,

старший викладач,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

АГРАРНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: СЕМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ УПРАВЛІНСЬКИХ МЕТОДІВ

Конкретизується сутність термінів «методи роботи», «методи управління» та «методи керівництва» в контексті управлінського процесу. Пропонується класифікаційна модель управлінських методів.

Суб'єкти управління в аграрних формуваннях, тобто керівники всіх рангів, спеціалісти всіх категорій та повноважні органи виконують належні їм функції певними способами, які адекватні змісту кожної з них. В теорії управління способи виконання управлінських функцій загальноприйнято називати методами.

В наукових публікаціях, підручниках і методичних посібниках з менеджменту, в тому числі й аграрного, мають місце різні інтерпретації управлінських методів. До них належать праці таких науковців, як Г.Х. Попов, Д.Л. Кайдалов, В.Г. Галанець, Й.С. Завадський, А.М. Поліщук, Ф.В. Зінов'єв, І.Г. Будилкін, Б.В. Смірнов, Л.Д. Залевський [1–9].

У працях цих авторів проглядається один суттєвий спільний недолік, а саме: термін «метод» вживається у словосполученнях «методи роботи», «методи роботи» і «методи керівництва» без чіткого розмежування їх семасіологічного змісту. Термінологічна нечіткість і розбіжність у тлумаченні цих понять стоять на заваді класифікації управлінських методів як передумови їх глибшого усвідомлення та використання в практичній діяльності.

Така ситуація свідчить про необхідність проведення додаткових досліджень цього явища в теорії і практиці управлінської діяльності суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки.

Мета статті полягає в уточненні поняття «методи» в теорії аграрного менеджменту та опрацюванні їх класифікаційної моделі.

Уважне і тривале спостереження за практичною діяльністю керівників, спеціалістів та повноважних органів суб'єктів господарювання в сільському господарстві свідчить, що для досягнення поставлених цілей та виконання на шляху до них конкретних завдань (підцілей) ними застосовуються різноманітні методи. При цьому в

однорідних контекстах словосполучення «методи роботи», «методи управління» та «методи керівництва» вони вживають як синоніми. Якщо на емпіричному побутовому рівні якоюсь мірою з цим можна ще погоджуватись, то в теорії управління, яка вимагає гранично конкретного семасіологічного тлумачення всіх понять і категорій, належить кваліфіковано з'ясувати їх зміст.

Відправним пунктом дослідження в цій статті є управлінський цикл, що складається з низки функцій, які виконуються всіма суб'єктами управління в певній логічній послідовності. Передусім маємо на увазі три універсальні первинні складові цього циклу: 1) забезпечення суб'єкта управління інформацією; 2) опрацювання суб'єктом управління конкретної програми дій (прийняття рішення); 3) виконання рішення, результати якого є джерелом інформації, що започатковує наступний управлінський процес.

Аналіз арсеналу управлінських методів сучасних керівників, спеціалістів та повноважних органів, які використовуються в агроформуваннях, крізь призму управлінського циклу дає змогу стверджувати, що кожна з трьох управлінських функцій виконується своїми адекватними їй змісту методами. Так, перша функція із забезпечення інформацією за кожної господарської ситуації реалізується певними методами. Наприклад, надходження на адресу керівника внутрішньої регламентованої інформації здійснюється одними методами, а пошуки недостатньої внутрішньої інформації — іншими методами. Фіксування отриманої інформації вимагає своїх методів, а її ретельний облік — цілої системи методів оперативного, статистичного і бухгалтерського обліку. Надійне зберігання службової інформації на шляху від суб'єкта управління до архіву теж здійснюється певними способами.

Комп'ютеризація управлінської діяльності поряд з мобільним телефоном за останнє десятиліття спричинили революційні зміни щодо методів забезпечення керівництва сільськогосподарського підприємства належними обсягами інформації.

Аналогічно і дві наступні функції управлінського циклу — з прийняття рішення і виконання

рішення — теж потребують для своєї реалізації відповідних методів практичної діяльності.

Аналіз способів виконання всіх трьох функцій управлінського циклу дає підстави стверджувати, що вони, *по-перше*, за своєю природою адекватні змісту функцій; *по-друге*, багатоваріантні за формою; *по-третє*, альтернативні при використанні. Застосування того чи іншого способу дії під час виконання окремої функції за конкретної ситуації зумовлюється низкою чинників, серед яких до основних можна віднести: розмір суб'єкта господарської діяльності, його організаційну структуру і структуру апарату управління, спеціалізацію аграрного виробництва, умови праці всіх категорій персоналу, професійну кваліфікацію управлінських працівників та рівень стимулювання їхньої діяльності тощо.

Тотожність понять «функція» і «робота» в контексті практичної управлінської діяльності в агроформуваннях, зміст якої полягає в постійному здійсненні серії циклів управління, дозволяє назвати методи виконання функцій методами роботи. Оскільки методи роботи охоплюють всі функції управлінського циклу, то їх правомірно розглядати як гранично ширше поняття (табл. 1).

Поглиблений аналіз змісту управлінського циклу свідчить, що в складних і довготермінових ситуаціях вищерозглянуті три універсальні функції в практичній діяльності суб'єктів управління диференціюють на менші за обсягом сім однорідних видів робіт як функції нижчого порядку, а саме: 1) облік інформації; 2) аналіз інформації; 3) прийняття рішення стосовно цілей (цілевстановлення); 4) прийняття рішення щодо планування; 5) організування (комплектування ресурсів згідно з планом; 6) керівництво; 7) контролювання.

Ці види робіт як такі, що виконуються абсолютно всіма суб'єктами управління незалежно від їхнього

ієрархічного рівня, в теорії управління прийнято називати загальними функціями. Кожна загальна функція має свій чітко окреслений зміст і відповідно до нього може виконуватись лише певними методами роботи (табл. 2).

Дослідження безпосереднього здійснення керівниками, спеціалістами та повноважними органами загальних функцій управлінського циклу відповідними методами свідчить, що ці функції і методи забезпечують неоднаковий управлінський вплив на об'єкт управління сільськогосподарського підприємства, тобто ресурси та процеси їх перетворення (трансформування) в конкретну продукцію.

Так, перші чотири функції — з обліку, аналізу, цілевстановлення і планування — та методи їх виконання мають ту характерну особливість, що вони безпосередньо не впливають на об'єкт управління. Незалежно від рівня кваліфікації їх виконання ніяких змін в об'єкті управління не спостерігається. Ці функції і методи їх виконання мають забезпечувати в управлінському циклі лише підготовчі роботи, які дають змогу суб'єктам управління здійснювати безпосередній вплив на об'єкт управління. Проте від рівня кваліфікованості виконання цих чотирьох функцій значною мірою буде залежати ефективність реалізації наступних трьох функцій — з організування, керівництва і контролювання, які безпосередньо впливають на об'єкт управління і спричинюють в його стані просторові, кількісні і якісні зміни.

Виходячи з традиційного кібернетичного тлумачення поняття «управління» як безпосереднього впливу суб'єкта конкретної системи на її об'єкт, в результаті якого останній зберігає стабільність або переходить до нового стану, можна цілком логічно групи методів виконання функцій з організування, керування і контролювання назвати «методами управління».

Таблиця 1

Діалектичний зв'язок управлінських методів з циклом управління

Стадія циклу управління	Універсальна управлінська функція	Методи роботи
1. Накопичення (концентрація) інформації	1. Забезпечення інформацією	Методи роботи з інформаційного забезпечення
2. Перетворення накопиченої інформації в новий вид (програму дій)	2. Прийняття рішення	Методи роботи з прийняття рішення
3. Поява нової інформації після реалізації програми дій	3. Виконання рішення	Методи роботи з виконання рішення

Таблиця 2

Адекватність методів роботи управлінського працівника загальним функціям з управління

Назва універсальної управлінської функції	Назва загальної управлінської функції (скорочено)	Назва групи методів роботи з виконання загальної управлінської функції
1. Забезпечення інформацією	1) облік	методи обліку
	2) аналіз	методи аналізу
2. Прийняття рішення	3) цілевстановлення	методи цілевстановлення
	4) планування	методи планування
3. Виконання рішення	5) організування	методи організування
	6) керівництво	методи керівництва
	7) контролювання	методи контролювання

Отже, поняття «методи управління» — це певна частина загальної сукупності методів роботи, якими здійснюється повний управлінський цикл. За діапазоном управлінської діяльності поняття «методи управління» вужче за поняття «методи роботи», бо воно має місце лише в другій частині управлінського процесу, тобто після спеціальної підготовки (виконання перших чотирьох загальних функцій), коли здійснюється організування, керівництво і контролювання — безпосередній вплив на стан об'єкта управління.

В сільськогосподарських підприємствах об'єкт управління створюють певні ресурси та процеси їх перетворення в продукцію рослинництва і тваринництва з частковою переробкою в продовольчі товари. Серед основних ресурсів тут слід виокремити такі три групи: 1) трудові; 2) матеріальні, включаючи землю; 3) фінансові. Природа кожного з цих видів ресурсів потребує відповідних методів впливу на них у процесі управління з боку керівників, спеціалістів і повноважних органів агроформувань.

В системі методів безпосереднього управлінського впливу на ресурси в сільськогосподарських підприємствах пріоритетне значення належить способам впливу на трудові ресурси, тобто, за сучасною термінологією, на персонал підприємства. Це зумовлюється тим, що вплив суб'єкта управління на два інші види ресурсів — матеріальні і фінансові доповнюється і підсилюється працівниками всіх категорій. Наприклад, на ефективне використання транспортних засобів як одного з видів матеріальних ресурсів крім керівника підприємства управлінський вплив справляють головний інженер, диспетчер, завідувач гаражем, механік, слюсарі, інженер з безпеки життєдіяльності тощо.

Спостереження за впливом суб'єктів управління на трудові ресурси свідчать про те, що в ньому сучасні вербальні способи часто доповнюються поглядом, мімікою та жестами рук. Вірогідно, що російське слово «руководить» відтворює елементарні прийоми впливу на поведінку людей сигналами з використанням рук. Оскільки сигнали невербального спілкування можуть бути використані лише стосовно трудових ресурсів, то вони як складова методів впливу на них зумовили назву шостої загальної функції — «руко-

водство», а українською мовою — «керівництво». Тому-то групу способів, якими здійснюється вплив суб'єкта управління лише на трудові ресурси, правомірно називати «методами керівництва». Вони є певною частиною методів управління. За діапазоном своєї дії група методів керівництва, звичайно, вужча за групу методів управління (табл. 3).

Спостереження за практичною діяльністю керівників, спеціалістів і повноважних органів сільськогосподарських підприємств та семасіологічний аналіз змісту цієї діяльності в контексті відособленого (одиночного) управлінського процесу дають достатньо підстав для чіткого розмежування словосполучень «методи роботи», «методи управління» і «методи керівництва» за їх способами та діапазоном дії.

Щойно розглянуте розмежування управлінських методів на три групи якоюсь незначною мірою може розглядатись як їх класифікація, а більше — як фрагмент класифікації.

Поглиблене вивчення змісту всіх групових явищ в економічній теорії передбачає їх поділ на однорідні групи нижчого порядку за характерними типовими знаками, що і називається класифікацією.

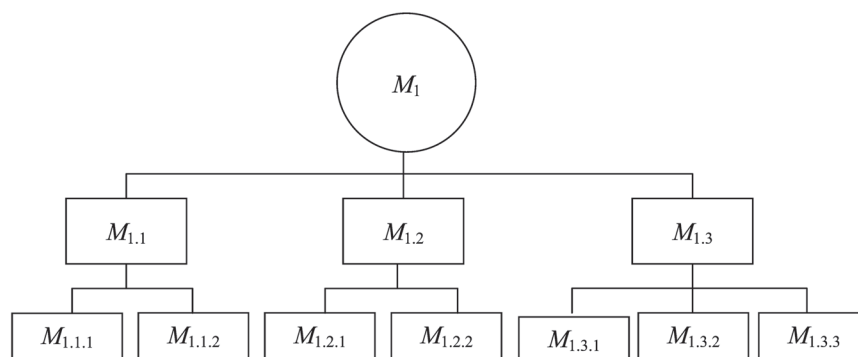
У працях науковців, прізвища яких наведено на початку статті, містяться їхні погляди на класифікацію управлінських методів [1–9]. В них увага зосереджена переважно на аналізі методів, якими суб'єкти управління впливають на трудові ресурси, тобто методах керівництва — способах виконання лише однієї з семи загальних управлінських функцій, а методи виконання решти шести функцій залишаються поза їхнім полем зору (див. табл. 2). Йдеться про фрагментарний розгляд трьох груп методів керівництва нижчого порядку: адміністративних, економічних і психологічних. За такої ситуації спеціальні спостереження за управлінськими процесами в сільськогосподарських підприємствах та їх абстрактно-логічний аналіз переконливо свідчать про наявність діалектичного зв'язку між функціями відособленого циклу управління та способами роботи з виконання цих функцій. Цей зв'язок об'єктивний і автори статті пропонують взяти його за основу для побудови загальної класифікаційної моделі всіх методів виконання функцій суб'єктами управління різних ієрархічних рівнів (рис.).

Таблиця 3

Місце різних груп управлінських методів у відособленому (одиночному) управлінському циклі (процесі)

Загальна функція суб'єкта управління	Групи методів виконання загальних функцій			
	Методи роботи	в тому числі		
		методи підготовки до безпосереднього впливу на об'єкт управління	методи управління	в т.ч. методи керівництва
Обліковування	+	+		
Аналізування	+	+		
Цілевстановлення	+	+		
Планування	+	+		
Організування	+		+	
Керівництво	+		+	+
Контролювання	+		+	

M_1 — вся сукупність управлінських методів (методи роботи); $M_{1.1} — M_{1.3}$ — методи, якими виконуються три універсальні функції (забезпечення інформацією, прийняття рішення, виконання рішення); $M_{1.1.1} — M_{1.3.3}$ — методи, якими виконуються сім загальних функцій (облік, аналіз, цілевстановлення, планування, організування, керівництво, контролювання)

Рис. Класифікаційна модель управлінських методів, що застосовуються протягом здійснення відособленого циклу управління:

У такий спосіб отримано трирівневу модель класифікації методів роботи суб'єктів управління.

Поглиблене вивчення змісту методів третього рівня свідчить, що ним не вичерпується класифікація методів виконання загальних функцій управління. Їх диференціація може бути продовженою. Наприклад, функція з обліковування інформації легко розділяється на менші за обсягом однорідні види робіт — оперативний облік, статистичний облік, бухгалтерський облік. На цій підставі і класифікаційну групу методів обліку можна поділити на три відповідні групи вже четвертого порядку: методи оперативного обліку, методи статистичного обліку та методи бухгалтерського обліку. Аналогічно і методи керівництва поділяються на адміністративні, економічні та психологічні способи впливу на підлеглих.

Запропонована класифікаційна модель допомогла знайти відповідне місце в загальній системі управлінських методів для тих трьох основних груп, які в різних інтерпретаціях тлумачаться авторами монографій і навчальних посібників з теорії управління [1–9].

Достатньо широке висвітлення адміністративних, економічних і психологічних методів у науковій і навчальній літературі, з одного боку, свідчить про їх пріоритетність, а з другого — спонукає до пошуків і предметного вивчення четвертого рівня методів класифікаційної моделі, якими виконуються певні частини шести загальних управлінських функцій (крім методів керівництва).

Висновки.

Семасіологічний аналіз управлінських методів у контексті відособленого циклу процесу управління дає підстави стверджувати, що поняття «методи роботи», «методи управління» і «методи керівництва» не можуть тлумачитись як синоніми. Їх зміст та діапазон використання свідчить, що, *по-перше*, методи роботи включають сукупність способів виконання всіх управлінських функцій протягом окремого циклу управління, *по-друге*, методи управління — це частина методів роботи на завершальній стадії

управлінського процесу — виконання рішення, *по-третьє*, методи керівництва — це частина методів управління, якими виконується виключно функція керівництва.

Виявлення діалектичного зв'язку між функціями суб'єктів управління і способами їх виконання дало змогу розробити класифікаційну модель управлінських методів як цілісну систему понять, що позитивно впливатиме на глибше усвідомлення теорії управлінської діяльності та набуття навичок її застосування на практиці.

Трирівнева класифікаційна модель відкриває простір для подальшої диференціації груп методів, за допомогою яких виконуються всі загальні функції, що має місце в роботі з керівництва (шостою функцією), з якої вже давно виокремлено адміністративні, економічні та психологічні методи керівництва.

Використані джерела

1. Попов Г.Х. Методы управления социалистическим производством / Попов Г. Х. — М.: Знание, 1973. — 64 с.
2. Кайдалов Д.П. Психология единоначалия и коллегиальности / Д. П. Кайдалов, Е. И. Сулименко. — М.: Мысль, 1979. — 289 с.
3. Галанец В.Г. Эффективность управления: теория, методика, практика / Галанец В. Г. — Львов: Вища школа, 1978. — 214 с.
4. Завадський Й.С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: [підруч.] / Завадський Й.С. — К.: Вища школа, 1992. — 367 с.
5. Полищук А.Н. Совершенствование управления сельскохозяйственными трудовыми коллективами / Полищук А. Н., Бондаренко В. И., Усенко С. И. — К.: Урожай, 1984. — 104 с.
6. Зиновьев Ф.В. Управление сельскохозяйственным производством / Зиновьев Ф. В., Шах Б. П., Ахметов К. Г. — Алма-Ата: Кайнар, 1986. — 192 с.
7. Управление сельскохозяйственным производством: нагляд. пособ. / [Будылкин Г. И., Зыков В. М., Королев Ю. Б. и др.]; под ред. Г.И. Будылкина. — М.: Колос, 1984. — 212 с.
8. Довідник з управління сільськогосподарським виробництвом / [за ред. Л.Д. Залевського]. — К.: Урожай, 1981. — 184 с.
9. Смирнов Б.В. Управление сельскохозяйственным производством / Смирнов Б. В. — М.: Колос, 1972. — 424 с.

ПОПИТ І ПРОПОЗИЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ЦІНОУТВОРЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ ПОЛА ХЕЙНЕ

Розглянуто взаємозв'язок попиту й пропозицію на ринку товарів і послуг в різні періоди, вплив директивного регулювання ціни на процес ціноутворення, залежність вартості товару від витрат інтелектуального капіталу та інтелектуалізації виробництва, забезпечення ефективного співробітництва в економіці на основі гнучкого реагування на зміни попиту й пропозиції, відносність співвідношення між інтенсивним та екстенсивним виробництвом.

Співвідношення попиту й пропозиції є чільним у працях визначних економістів-класиків минулого й сьогодення, однак достатньої ясності щодо його сутності наразі немає, оскільки кожен із них відстоює власну точку зору. Водночас позитивне розмаїття думок з цього приводу утруднює наближення до сутнісного взаємозв'язку цього процесу з ціноутворенням і, таким чином, становить проблему, висвітлення якої, на наш погляд, має певне наукове і практичне значення.

Від А. Сміта, Д. Рікардо й К. Маркса, до учених минулого століття і сучасності, проблема ціноутворення стала найсуперечливішою при розгляді взаємовідносин продавців і покупців на ринку. Проте ні політекономи-класики, ні економісти-прагматики не змогли вичерпно довести непомильність власного погляду на окреслену проблему.

Не маючи можливості із-за зазначеного розмаїття думок розглянути кожну з них, обмежимось лише найбільш відомими, які певний час вважались незаперечними, але з плином часу виявились недостатньо переконливими. Приміром, можна пригадати твердження А. Сміта про можливість збільшення податку на сіль, а відповідно і її ціни, позаяк кількість цього продукту, яку споживає щорічно будь-який індивідуум, настільки мала, що ніхто значною мірою не зможе відчувати навіть досить великий податок на неї [5, с. 376]. Насправді ж, як зауважує П. Хейне, нееластичність попиту на сіль не варто перебільшувати, бо, приміром, жителі холодних районів інколи посипають столовою сіллю пішохідні доріжки або сходинок ганку, щоби розтанув лід. Якщо б сіль коштувала у десять разів дорожче, багато хто обійшовся б без неї, попрацювавши ломиком і скребачкою. Тому, хоч у солі мало добрих заміників, але

усе ж таки, продавці, які спробували б скористатись нееластичністю загального попиту на сіль, втратили б частину своїх покупців [6, с. 299].

Варто також навести погляд Дж. М. Кейнса, який досліджував особливості Великої депресії в США у 30-ті роки ХХ ст. і вважав, що першопричиною коливань сукупного виробництва й доходу є зміна багатьох інвестиційних витрат. Саме інвестиції, на думку вченого, відіграють надзвичайно важливу роль у виникненні спадів, оскільки вони менш стійкі, ніж споживчі витрати, і причини цього очевидні, позаяк придбання капітальних благ завжди легше відкласти, ніж купівлю споживчих благ. Тому люди зазвичай підтримують споживчі витрати на порівняно стабільному рівні і, навпаки, легко «зрізають» свої інвестиції, як тільки вважатимуть це доречним.

Подолання економічного спаду Дж. М. Кейнс вбачав у підтриманні попиту, який би спонукав інвесторів купувати нове виробниче обладнання, на протигагу традиційним поглядам, за якими збільшити інвестиції можна тільки посилюючи стимули до збереження. Але після другої світової війни стало ясно, що це не зовсім так, і погляди Дж. М. Кейнса зазнали критики з боку монетаристів, які запропонували «теорію сукупної пропозиції» на протигагу кейнсіанському сукупному попиту, і грошова політика повернула собі авторитет [6, с. 581, 592].

Теперішня криза вселяє сумніви у непомильність монетаристів, особливо на фоні інфляції, а висновок П. Хейне: «Ріст пропозиції грошей може бути компенсований збільшенням попиту на гроші, але з цього не витікає, що скорочення пропозиції грошей буде таким же малоефективним. Використовуючи знайому аналогію, ми можемо сказати, що потягнути повітряну кульку¹ вниз цілком можливо, хоч штовхати її вгору, тримаючись за вірвовочку, марно» [6, 592], заслуговує на уважне вивчення, бо ситуація в Україні на ринку грошей складається саме таким чином, як це метафорично описав П. Хейне.

Виходячи з викладеного, завданням статті визначено аналітичну інтерпретацію тенденцій попиту—пропозиції на аграрному ринку та їхнього взаємозв'язку з ціноутворенням у контексті

поглядів П. Хейне, американського вченого, який глибоко дослідив особливості взаємовідносин у ланці продавець-покупець за працями класиків економічної теорії та власними спостереженнями кон'юнктури на ринку США упродовж XX століття, що має не лише теоретичне, а й практичне значення для вияснення ситуації з ціноутворенням в Україні.

Можливо фермерам ніколи не доводилось чути про еластичність чи нееластичність попиту, зазначає вчений, але коли вони добиваються від уряду введення державного контролю за обсягом виробництва, то, як правило, уявляють собі зв'язок між ціною й кількістю товару [6, с. 60].

Вітчизняний парадокс спостерігається в тому, що жоден із фермерів в Україні не тільки не прагне такого контролю, але й воліє не бачити взаємозв'язку ціноутворення з попитом-пропозицією на аграрному ринку і водночас добивається від уряду введення державного контролю як за цінами на сільськогосподарську продукцію, так і на необхідні для себе засоби промислового виробництва, правда, у різновекторному спрямуванні їхніх величин. Але це суперечить закону попиту-пропозиції, отже є помилковим розумінням можливості «ручного ціноутворення, ілюстрацією чого може бути ортодоксальне твердження, яке наводив П. Хейне, мовляв, «фермери, котрі вирощують пшеницю, отримають більше грошей, коли б зібрались разом і спалили четверту частину урожаю теперішнього року» [6, с. 59], заперечуючи розхожу тезу, що нібито продавці встановлюють ціну, а покупці реагують на неї.

Насправді ж співвідношення між ціною і продажем визначається обсягом товару на ринку, в тому числі й імпортованого, а останній в Україні відіграє надзвичайно важливу роль, особливо стосовно ціноутворення на тваринницьку продукцію. Тому в зарубіжних країнах фермери якраз і добиваються від уряду державного контролю за обсягом виробництва.

У нас же повністю ігноруються як закон попиту—пропозиції, так і еластичність чи нееластичність попиту, і розмови ведуться у полярно протилежному напрямі саме про необхідність директивного визначення цін на сільськогосподарську продукцію, що, зрештою, уряд і робить, проте безуспішно, оскільки жодного разу не відбувалось співпадання директивно встановлених і фактичних цін реалізації сільськогосподарської продукції чи продуктів її переробки.

Відтак в останні роки це звелось, по суті, до формалізму, коли директиви лише дублюються, як, приміром, стосовно встановлення цін на пшеницю у 2008/2009 та 2009/2010 маркетингових роках (табл. 1).

Реальні ж фактичні ціни, зважаючи на найбільший валовий збір за всю історію України — 54,3 млн т у 2008 р. були набагато нижчими, лише трохи перевищуючи половину директивно встановленої мінімальної закупівельної ціни: приміром, у серпні-листопаді 2008 р. ціна пшениці 3-го класу становила 710 грн/т, знизившись на 40 % від попереднього рівня. Тому й не дивно, що на 2009—2010 МР Міністерство аграрної політики вирішило продублювати закупівельні ціни, але знову безуспішно, бо попит на зерно не зріс і фактичні ціни його реалізації не змінилися, а залишились на рівні минулого маркетингового року.

Водночас можна навести й протилежний приклад. Скажімо, у 2006 р. закупівельні ціни на цукрові буряки сформувались на рівні 46,3 дол. США за одну тонну, що, на думку фахівців, був завищеним, а тому їх треба було плавно впорядкувати упродовж чотирирічного циклу: 2006 р. (базовий) — 234 грн/т; 2007 р. — 175 грн/т. Урядовою ж постановою було встановлено мінімальну закупівельну ціну за одну тонну цукрових буряків базисної кондиції вже на 2008 р. на рівні 141,67 грн (без ПДВ). Так-от і в цьому випадку попит-пропозиція на ринку внесли свої корективи: мінімальна закупівельна ціна знизилась навіть більше, ніж пропонувалось, але ціна цукру, встановлена цією постановою, яка мала би становити не менше 2,08 грн/кг, в дійсності була майже

¹ Мається на увазі наглядне зображення П. Хейне ціни й величини попиту як протилежних кінців дитячої гойдалки, а попиту — як великої повітряної кулі (легше повітря), до якої прикріплена ця гойдалка. Коли ціна рухається в один бік, величина попиту рухається в інший бік. Зміна попиту (рух повітряної кулі вгору чи вниз) буде одночасно здійснювати тиск в одному й тому ж напрямі і на ціну, і на величину попиту [6, с. 48]. При цьому варто звернути увагу, що П. Хейне відрізняє власне попит від його величини, підкреслюючи, що попит на будь-яке благо визначається комбінацією психологічних факторів і широкого набору економічних змінних, таких як дохід і ціна, якість і наявність замінників або, як він пише, «субститутів». В економічній теорії попитом називається зв'язок між двома змінними: ціною й кількістю. Не можна визначити попит на яке б не було благо просто як кількість. Попит — це завжди ряд цін і ряд (перелік) кількостей (величин), які люди хотітимуть купити при кожній із цих цін. Рух від одного рядка переліку до іншого слід завжди називати зміною величини попиту, а не зміною попиту. Підвищення попиту може потягнути вгору і ціну, і величину попиту [6, с. 47—48].

Мінімальні та максимальні закупівельні ціни у 2008/2009 та 2009/2010 маркетингових роках, грн*

Клас пшениці	Мінімальна		Максимальна	
	2008/2009	2009/2010	2008/2009	2009/2010
Пшениця м'яка:				
1 класу	1501,76	1501,76	1851,67	1851,67
2 класу	1418,32	1418,32	1748,79	1748,79
3 класу	1251,43	1251,43	1543,02	1543,02
4 класу	1134,61	1134,61	1398,98	1398,98
5 класу	967,83	967,83	1193,34	1193,34
6 класу	850,0	—	985,0	—
Пшениця тверда:				
1 класу	1651,96	1651,96	2036,87	2036,87
2 класу	1551,83	1551,83	1913,40	1913,40
3 класу	1418,32	1418,32	1748,79	1748,79
4 класу	1268,12	1268,12	1563,59	1563,59
5 класу	1051,28	1051,28	1296,22	1296,22

* Джерело: Додатки до наказів Мінагрополітики України від 27.02.08 р. № 96 та від 24.01.09 р. № 50.

у два рази вищою. Зайве підкреслювати, що зниження закупівельної ціни на цукрові буряки проти рівня 2006 р. жодного разу не супроводжувалося зменшенням ціни цукру, а навпаки, вона стабільно підвищувалась упродовж 2006–2010 рр., зрештою, як і в попередні роки, причому в міжсезонний період (липень-серпень) з позначкою у 1,5 рази вищою, від середньорічної.

З цього приводу можна навести приклад, коли уряд США не вводив контроль за цінами на цукор у 1974 р., то ціна за фунт підвищилась приблизно на 600 %. Це ж сталося і з ціною на кавові зерна в 1977 р., коли вона зросла на 400 %. У відповідності з цим П. Хейне ставить запитання: «якби була встановлена межа цін в 1 долл. США за кілограм полуниць, де би ви могли їх купити?»

Досліджуючи взаємовідносини на ринку можна легко помітити, що у суспільстві існує певна кооперація і координація індивідуумів: одні купують, другі продають, причому кожний із них, незалежно від статусу, поперемінно перебуває в обох іпостасях. Проте наглядність цих перемін глибоко завуальована через незліченний ланцюг обмінних операцій, глибинна сутність яких водночас надзвичайно проста: кожен із членів суспільства продає й купує працю, звісно, у повній відповідності із законом товарного обміну, який К. Маркс демонстрував на прикладі так: «Вартість одного товару відноситься до вартості кожного іншого товару, як робочий час, необхідний для виробництва першого, до робочого часу, необхідного для виробництва другого. Як вартості, всі товари суть лише певні кількості застиглого робочого часу...

...Процес обміну товарів здійснюється... у вигляді двох протилежних і одна одну доповнюючих мета-

морфоз — перетворення товару в гроші і його зворотного перетворення з грошей у товар» [2, с/ 48, 115].

Певна річ, у сучасній економіці такого прямолинійного обміну годі доглядіти, тому обмін власної праці індивідуума-покупця на працю індивідуума-постачальника таким лапідарним прикладом проілюструвати не можна. Але прослідкувавши послідовно весь ланцюг обмінних операцій врешті-решт можна дійти до початкової й кінцевої ланок, оскільки вони, як не дивно, сусідять. Тому цілком резонним і зараз є висновок К. Маркса: «Отже, процес обміну товару здійснюється у вигляді наступної зміни форм: Товар — Гроші — Товар» [2, с. 116].

Зокрема, якщо обрати як ілюстрацію ланцюг велосипеда, який (особливо — у гірському) цілком відповідає уявленню про механізм соціальної координації і кооперації у сучасному суспільстві в дусі уявлень П. Хейне, то його початкова ланка врешті-решт поєднується з останньою, а проміжні ланки — це всього-на-всього посередники між виробником і споживачем товару, і таким чином ми неодмінно прийдемо до першопричини — різної ефективності живої праці всіх учасників тривалого й складного процесу виробництва конкретного товару від першопочаткових елементів (руди металів, енергоносіїв і т.д.), які зрештою дістають форму уречевленої праці в засобах виробництва і предметах праці, що теж відрізняються своєю собівартістю навіть за ідентичними найменуваннями, але виробленими різними товаровиробниками.

Ось тут і виникає той самий парадокс, що й з молоком: собівартість, скажімо, миючих засобів чи мікродобавок до кормів однакового хімічного складу теж суттєво відхиляється, залежно від їхніх товаровиробників. Це можна продемонструвати за

будь-яким фізичним елементом, і цей парадокс не зникає, навіть якщо ми зійдемо до першопочаткових елементів, з яких вироблені ті чи інші засоби або предмети праці, що в нашому прикладі спожиті при виробництві молока і на поверхні формування його собівартості виглядає як цілком об'єктивна причина неможливості інакшого підходу до розгляду цього процесу.

Насправді ж головну глибинну причину як першопочаткових, так і заключних відхилень витрат виробництва, відтак собівартості чи то елементів, спожитих при цьому, чи власне виробленої продукції треба шукати в якості інтелектуального капіталу, в його розумінні передусім як сукупності знань, навиків і вміння робітників та менеджерів. Адже зрозуміло, що тільки за їхнього високого рівня можливе раціональне витрачання праці на виробництво продукції, користуючись термінологією К. Маркса — «забезпечити продуктивну силу праці», а відомо ж бо, «...чим більша продуктивна сила праці, тим менший робочий час, необхідний для виготовлення певного виробу, тим менша кристалізована в ньому маса праці, тим менша його вартість» [2, с/ 49]. І навпаки ...

Тому зрозуміло, що ціноутворення не може базуватись на затратному принципі, оскільки при цьому ніколи не вдасться досягти паритетності взаємовідносин як товаровиробників різних галузей, так і їх з покупцями, бо в широкому розумінні і перші, і другі поперемінно стають ними. Правда, останні — якщо ототожнювати їх не з підприємствами-постачальниками і підприємствами-покупцями, а населенням безпосередньо, «поставляють» на ринок живу працю, купуючи водночас уречевлену у вигляді продовольства, одягу тощо. Але суть обміну від цього не стає іншою, як і необхідність його паритетності, інакше рано чи пізно виникає дефіцит чи то засобів для відтворення робочої сили чи власне її, що спостерігається, як економічний парадокс, навіть при високому рівні безробіття, і це також вписується в закон попиту—пропозиції.

Водночас, попри загальне розуміння необхідності у паритетності відносин в ланці продавець—покупець, досягнути цього, особливо стосовно міжгалузевого обміну між промисловістю й сільським господарством, упродовж десятків років не вдається, хоч такі наміри декларуються й здійснюються ті чи

інші адміністративні кроки щодо подолання диспаритету цін. Проте, не дивлячись на здавалось би, суттєві фінансові ресурси, спрямовані на цю мету (дотації, преференції, податкові пільги і т. ін.), замість згладжування диспаритету, спостерігається його зростання і зараз він став семикратним, хоч декілька років тому був теж великим, але усе ж таки значно нижчим — п'ятикратним.

Виникає закономірне запитання, у чому ж річ, що благі наміри у цьому напрямі не увінчуються успіхом? Відкинувши будь-які суб'єктивні впливи, які не можуть бути довготривалими в ринковому середовищі — спекулятивні операції трейдерів, постачальників ресурсів, закупівельників сільськогосподарської продукції — доходимо висновку, що причина є глибшою. Мабуть має рацію П. Хейне, який стверджує: «Заморожуючи ціни, уряд рве ключовий зв'язок в суспільному механізмі взаємного пристосування і кооперації. Фіксація ціни є причиною дефіциту» [6, с. 106] і далі роз'яснює помилковість такого підходу наступним чином: «Ніхто не гудить градусник за низьку температуру і не розраховує всерйоз нагріти приміщення в холодну погоду, піднісши свічку до термометра. А от високі ціни на деякі рідкісні блага¹ люди лають часто і діють так, нібито рідкісність можна перебороти, встановлюючи контроль над ціною» [6, с. 107].

Тому й не дивно, що попри всі намагання директивно встановити для сільгоспвиробників мінімальні оптові ціни на енергоресурси, міндобрива та на зерно, цукрові буряки, молоко, водночас утримувати на доступному для соціально незахищених верств населення рівні роздрібні ціни на продовольство, зробити цього не вдасться й ефект від будь-яких адміністративних кроків у цьому напрямі є протилежним до очікуваного. Це можна проілюструвати на показниках динаміки цін промислової й сільськогосподарської продукції (рис. 1).

Зокрема, упродовж наведеного періоду ціни як на промислову продукцію, так і сільськогосподарську продукцію стрімко зростали. Винятки ж із загальної тенденції пояснюються різким спадом виробництва насамперед зерна, який становив, приміром, у 2007 р. — 85,5 % проти попереднього року².

З огляду на це не таким уже безспірним є твердження Дж. М. Кейнса про те, що «невидима рука

¹ Термін «рідкісні блага» П. Хейне увів для позначення дефіциту будь-яких товарів, визначивши рідкісність як відношення між їхньою бажаністю й наявністю, або попитом і пропозицією [6, с. 112].

² Залежність цін реалізації сільськогосподарської продукції від її обсягу є непереборною, попри всі намагання якимось чином вплинути на збереження попереднього рівня. Так, у січні 2009 р. у порівнянні з тим же періодом 2008 р. обсяг реалізованої продукції рослинництва збільшився у 2,7 раза і відразу ж знизилась ціна на неї на 46 відсотків [Урядовий кур'єр, 26.02.09 р. — №35. — С. 6].

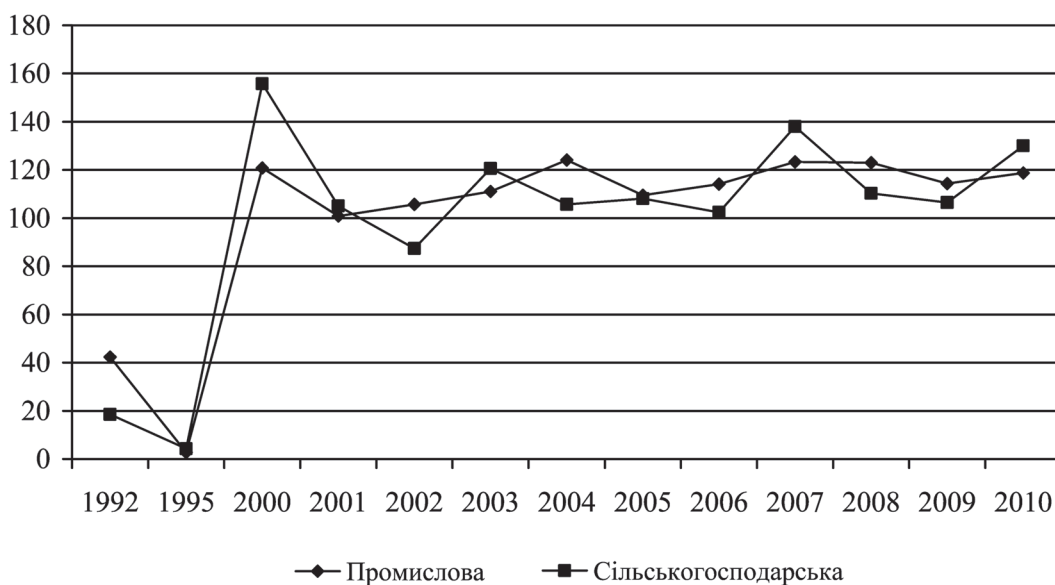

Рис. 1. Індеси цін на промислову і сільськогосподарську продукцію за 1992–2010 рр.

конкуренції страждає артритом»¹ [1, с. 124], бо наведені показники переконують у протилежному. Як підкреслив П. Хейне, «забезпечення ефективного співробітництва в економіці можливе тільки завдяки гнучкому ціноутворенню, яке реагує на зміни попиту й пропозиції, але жодний центральний плановий орган не в змозі передбачити такий рівень цін, сукупний результат яких визначає різницю між хаосом і координацією. Саме зміна цін при постійних змінах попиту й пропозиції забезпечує стимул для останньої» [6, 112].

При цьому треба врахувати, що часовий лаг між прийняттям адміністративних рішень і їхніми наслідками доволі значний і стосовно закону попиту-пропозиції ті з них, котрі спрямовані на фіксацію цін рівносильні, за висловлюванням П. Хейне, «відключенню механізму соціальної координації» [6, с. 104]. Окрім того, жодний орган не в змозі визначити об'єктивно обґрунтований рівень цін на той чи інший товар, зважаючи на складність такого обчислення, поза тим, що за законами фізики це виглядає доволі простим, адже кожний ідентичний товар, незалежно від того, де він вироблений, є сукупністю фізичних елементів, які в нього входять. Таким чином, об'єктивно вартість товару має бути рівною за будь-яких умов його виробництва.

Якщо при цьому виходити з класичного економічного постулату, що вона (*вартість*) дорівнює затратам живої та уречевленої праці, то можна прийти до висновку, що відмінності собівартості аналогічних товарів зумовлені лише неоднаковою оцінкою фізичних елементів, котрі складають у своїй сукупності цей самий вид товару, але вироблений різними товаровиробниками.

Справді, чим можна пояснити те, що собівартість 1 ц молока, виробленого в одному районі Тернопільської області, відрізняється від продукovanого сільськогосподарськими підприємствами сусіднього району, оскільки ні за хімічним складом, ні за органолептичними ознаками жодних явних відмінностей цього продукту тут немає.

Звісно, будь-який економіст-практик чи то зоотехнік скептично зауважить, що собівартість кормів у першому районі інакша, ніж у другому, їхня кількість, витрачена на одиницю продукції теж неоднакова і т. д. і т. ін., й буде також мати рацію. Але тільки з огляду на прийняту методіку оцінки фактично спожитих у процесі виробництва молока ресурсів. Бо коли нагадати, що мова йде не про індивідуальні затрати, а про суспільно необхідні, то ця аргументація не може бути переконливою, адже, приміром, різниця у собівартості кормів чи

¹ Зауважимо, що П. Хейне доволі скептично оцінив цитовану працю Дж. М. Кейнса: «Загальна теорія» (будемо називати її скорочено, як це зазвичай робиться), що на загальну думку являє собою доволі незрозумілий і погано побудований твір. Після її опублікування незчисленна кількість статей і симпозіумів була присвячена темі «В чому смисл «Загальної теорії». Це свідчить, що всі вважали книгу надзвичайно значимою, але ніхто до кінця не був упевнений, в чому полягає ця значимість... Традиційне тлумачення всіх цих питань (маються на увазі погляди Дж. М. Кейнса на сукупний попит — Авт.) було недавно відроджено в «теорії сукупної пропозиції». В самій цій назві можна вирізнити критику кейнсіанського акценту на сукупному попиті» [6, с. 572, 581].

їхній якості — причині різних витрат на одиницю продукції — зовсім не означає, що це об'єктивна даність, яка автентична суспільним витратам у кожному випадку.

Заглибившись у витoki цих розбіжностей собівартості або якості спожитих на виробництво чи то молока, чи будь-якого іншого виду продукції ресурсів, приходимо до висновку, що тільки відмінностями інтелектуального капіталу можна пояснити таку різницю, як і в рівнях ефективності примітивного й індустріального сільськогосподарського виробництва. При цьому ми не залишаємо осторонь його інтенсифікацію, але із застереженням, що вододіл, установлений між нею й екстенсивністю в економічній теорії, згідно з яким вони є антиподами, на наш погляд, хибний.

Це можна проілюструвати таким чином. У примітивному землеробстві інтенсивно й екстенсивно використовуються жива праця й трудові ресурси, але тільки екстенсивно угіддя; в індустріальному сільськогосподарському виробництві природні угіддя використовуються здебільшого інтенсивно (що не виключає їхнього додаткового залучення, отже, екстенсифікації), зате екстенсивно залучаються інші ресурси у вигляді уречевленої праці (основні засоби, енергоносії, міндобрива, засоби захисту рослин і тварин, тощо) та інтелектуальний капітал працівників. Тому цілком обґрунтовано можна стверджувати, що трудові ресурси тут використовуються інтенсивніше, водночас залучаються частково екстенсивно, адже на аграрний сектор працює низка суб'єктів інфраструктури, насамперед, науково-дослідні установи та промислове сільськогосподарське машинобудування.

Протиставляючи інтенсивне землеробство екстенсивному, можна припуститися тієї ж помилки, що й при розгляді першої економічної революції, коли на заміну полюванню й збиранню людство перейшло до рослинництва на регулярній основі та використання приручених тварин, бо стосовно першого способу забезпечення себе продовольством це виглядало переходом до інтенсифікації. А далі був перехід від кочового землеробства й скотарства до осілого способу господарювання, який уже до попереднього етапу міг розглядатись у протиставленні його як інтенсивного до екстенсивного.

Або ж те саме можна твердити й щодо пізнішого періоду, зокрема, другої економічної революції в середині XIX ст., коли відбулись фундаментальні зміни в економічній системі на основі комплексного використання науково-технічного прогресу, завдяки

чому аграрний сектор економіки розвинутих країн став високоіндустріалізованим і частка зайнятих тут працівників стала мінімальною, а продуктивність їхньої праці стрімко зросла.

Насправді тоді теж поєднувалось інтенсивне й екстенсивне землеробство, правда, на якісно іншій основі, ніж зараз, оскільки використання природних ресурсів, що пройшли певну кустарну обробку, було обмеженим, а в теперішніх умовах це більш доступне завдяки розвинутій промисловості.

На нашу думку, саме залежність вартості товару від витрат інтелектуального капіталу, такої віртуальної — як це виглядає для виробників — складової, зумовлює можливість обміну з прибутком. П. Хейне ілюстрував це як нееквівалентний обмін баскетбольного м'яча Джеком на бейсбольну рукавицю Джіма, що однак усе ж таки здійснюється між ними, оскільки для кожного відданий власний предмет має меншу цінність, ніж отриманий від партнера.

Але ж зрозуміло, що за наявності переконання в нееквівалентності обміну він просто не відбудеться. Лише ілюзія, що «обидва учасники виграють, віддаючи щось меншої цінності за дещо більшої цінності» може бути спонукальним мотивом для «інформованого й добровільного» обміну» [6, с. 174].

І таку ілюзію у всіх, без винятку продавців викликає, за нашим переконанням, та частка вартості товару, що створена інтелектуальним капіталом. Оскільки вона не може бути виражена в переконливо доведеній оцінці, то її — як вартісний чинник — визначають лише за сумою витрат на оплату праці. Відтак стає ясным, чому сільськогосподарська продукція завжди є дешевшою стосовно промислової, бо навіть коли умовно прийняти ту частку вартості товару, яка створена інтелектуальним капіталом рівною оцінці затраченої праці виробників як її оплати, відразу помітна суттєва різниця (табл. 2).

Традиційно у сільському господарстві заробітна плата є найнижчою, що об'єктивно зумовлювало — цілком у відповідності із законом переливу капіталу з тих галузей, де норма прибутковості є найнижчою, в ті, де вона вища, — не тільки відповідний перерозподіл капіталу в його розумінні як основних і оборотних засобів виробництва, але й інтелектуального капіталу, що дозволяє утримувати на селі менш оплачувану робочу силу.

Отож не дивно, що й диспаритет цін між промисловістю й аграрним сектором економіки складається завжди не на користь останнього. І вітчиз-

Рівень заробітної плати у сільському господарстві та інших галузях економіки, грн.

Галузь економіки	Рік							
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільське господарство, мисливство і рибальство	37	114	415	553	733	1076	1206	1430
Промисловість	89	302	967	1212	1554	2017	2117	2580
Будівництво	103	260	894	1140	1486	1832	1511	1754
Гуртова і роздрібна торгівля	66	226	713	898	1145	1514	1565	1874
Транспорт і зв'язок	90	336	1057	1328	1670	2207	2409	2726

няне ціноутворення в цьому не виняток, бо навіть у США, де фермери та їхні прибічники переконали Конгрес установити паритетні ціни¹, щоби відношення між цінами, які фермери отримували за свій урожай, і цінами, які вони сплачували за придбані ними блага, підтримувались на рівні 1910–1914 рр. (період процвітання фермерства), реально було досягнуто у 90-х роках ХХ ст. 90 % паритету [6, с. 117].

Ще більш переконливою, на наш погляд, є ситуація, коли на ринку реалізується продукція, вироблена в домогосподарствах, де її собівартість визначається приблизно і зовсім ігноруючи таку складову, як інтелектуальний капітал за його оцінкою у формі оплати праці. Тим-то й можливим стає обмін вже не тільки меншої цінності на більшу, як це виглядало з позицій продавця за аргументацією П. Хейне, а навпаки – більшої на меншу, оскільки селяни при цьому не керуються повними витратами на виробництво, а лише попиту на ринку.²

Висновки і перспективи подальших досліджень. Певна річ, наведені у статті міркування щодо ціноутворення на аграрному ринку навіть з урахуванням теоретичних узагальнень на основі практики США, викладених відомими вченими-економістами, не можуть бути вичерпними аргументами щодо доведення обґрунтованості конкретних заходів у цій сфері економічних взаємовідносин в Україні насамперед тому, що оцінка тих чи інших кроків щодо регулювання попиту-пропозиції на ринку не завжди може бути об'єктивною і вчасною, так би мовити, «по гарячих слідах», адже, за висловлюванням П. Хейне, «часовий лаг між тим або іншим заходом та його дією становить, за різними оцінками, від декількох місяців до декількох літ» [6, с. 597].

Але, як стверджував відомий іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет: «Минуле не скаже нам, що ми маємо робити, та воно скаже, чого ми маємо уникати» [3, 407], тому, хоч заходи, які вже здійснювались у сфері попиту—пропозиції шляхом регулювання ціноутворення, приміром, у США, неможливо скопіювати для України, усе ж таки, на наш погляд, ознайомлення з ними важливе принаймні з огляду на цю думку цитованого філософа.

Окрім того, подальші дослідження проблеми попиту—пропозиції у взаємозв'язку з ціноутворенням можуть бути перспективними за умови всебічного вивчення наслідків конкретних заходів у цьому напрямі, отже, як сподівається автор статті, наведені в ній власні міркування будуть спонукальним мотивом для поглиблення аналітичного обґрунтування шляхів вирішення окресленої тут проблеми іншими дослідниками.

Використані джерела

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Кейнс Дж. М.; вступ. ст. Н. А. Макашевой. — М.: ЭКСМО, 2007. — 960 с.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / Карл Маркс; пер. И. И. Скворцова-Степанова. — М.: Политиздат, 1969. — Т. 1. — Кн. 1. — 907 с.
3. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Ортега-і-Гасет Х.; пер. з іспан. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. — К.: Основи, 1994. — 420 с.
4. Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2008 р. № 20.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А.; пер. с англ. — М.: ЭКСМО, 2007. — 960 с.
6. Хейне П. Экономический образ мышления / Хейне П.; пер. с англ. — М.: Катаксия, 1997. — 704 с.

¹ У випадках, коли попит-пропозиція на ринку цього не забезпечували, через Корпорацію товарного кредиту Міністерства сільськогосподарства здійснюють безплатне зберігання будь-якої частини урожаю, яку не можна реалізувати повстановленій паритетній ціні, одночасно видаючи позики на вартість зерна, яку фермери вирішили зберігати [6, 117].

² Звісно, що це не можна розглядати так обмежено лише в контексті витрат і доходів, бо діяти подібним чином селян змушують також інші чинники: неможливість довгого зберігання сільськогосподарської продукції вичікуючи сприятливого співвідношення попиту-пропозиції, брак часу для торгівлі і т. ін.

В.І. Барвінченко,доктор с-г. наук, професор,
Вінницький національний аграрний університет**В.Я. Олійник,**канд. екон. наук, доцент,
Дніпропетровська державна фінансова академія

ФУНКЦІЇ ҐРУНТУ ТА ІНШИХ КОМПОНЕНТІВ ОСНОВНОГО ЗАСОБУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Висвітлено особливості ґрунту як основного засобу виробництва, засобу і предмету праці, предмету виробництва, результату тривалого природного процесу.

Особливістю сільськогосподарського виробництва є щорічне створення принципово нового органічного продукту, який до цього на земній кулі не існував, тоді, як інші галузі переробляють створені природою речовини з наданням їм нової форми та змісту і нових сфер застосування.

Основний продукт сільськогосподарського виробництва, урожай органічної речовини, формується в живій клітині при взаємодії води, діоксиду вуглецю та сонячних променів. Вода в рослину надходить із запасів ґрунту, які створюються за рахунок атмосферних опадів, діоксид вуглецю — з атмосфери, а сонячні промені — з космосу. Процес створення урожаю відбувається при наявності певної кількості тепла, що забезпечується метеорологічними умовами.

Брак чіткої кількісної визначеності участі в процесі створення урожаю різних чинників значною мірою ускладнює економічне визначення природних складників сільськогосподарського виробництва. Цьому також сприяє неможливість встановлення величини витрат природних ресурсів на створення урожаю та переводу їх у вартісний вираз для визначення собівартості продукції.

Певні ускладнення викликаються також тим, що переважна більшість технологічних заходів вирощування урожаю спрямовується на зміни властивостей ґрунту, що також зумовлює можливість неправильного визначення економічного статусу таким чинникам сільськогосподарського виробництва, як ґрунт і рослина, а також технологічним прийомам вирощування урожаю.

В економічній літературі ґрунт розглядається як основний засіб сільськогосподарського виробництва, а оскільки засоби виробництва складаються

із засобів і предметів праці [1], то ґрунт (земля) визначається одночасно і як предмет, і як засіб праці [2]. Відносно розгляду ґрунту (землі) як засобу праці застережень бракує тому, що засоби праці є складником засобів виробництва, які беруть участь у створенні продукту праці протягом кількох циклів виробництва. До них відносять інструменти, машини, устаткування, земля, виробничі будівлі, засоби сполучення та зв'язку та ін.

Відносно класифікації ґрунту (землі) як предмета праці є певні застереження. На предмет праці в процесі виробництва впливають засобами (знаряддями) праці для перетворення його у продукт праці, причому предмети праці витрачаються повністю за один цикл виробництва. Віднесення ґрунту до предмета праці зумовлюється його обробіткою, внесенням добрив, проведенням меліорацій, що змінює властивості ґрунту. Необхідно зауважити, що ці технологічні прийоми, насамперед, застосовуються не для зміни властивостей ґрунту взагалі, а для створення оптимальних умов життєдіяльності рослин за участі яких створюється урожай.

В літературі з ґрунтознавства, крім засобу виробництва та предмета праці, ґрунту надається статус продукту виробництва [3], що зумовлюється зміною його властивостей під впливом агротехнічних заходів. Відносно такої класифікації ґрунту необхідно відмітити, що інструменти, устаткування та машини якими здійснюється обробіток ґрунту постійно регулюються, доглядаються та ремонтуються. Це змінює їх властивості, передусім підвищує їх потужність і продуктивність, проте ніхто не відносить трактор та комбайн до продукту праці сільськогосподарського виробництва, не дивлячись на те, що проводиться їхній щоденний техогляд, змащування та заправка паливом.

Продукт праці є результатом виробничого процесу, а утворення ґрунту — результатом тривалого

природного процесу, який відбувався без участі людини і в сільськогосподарському виробництві використовується ґрунт створений природою, а не людиною. Щоправда, відповідно вимогам рослини, що вирощується, властивості ґрунту щорічно поліпшуються відповідними технологічними заходами з метою наближення їх до потреб рослини. Проте за вегетаційний період ґрунт ущільнюється, рослини для формування урожаю використовують елементи живлення, запаси яких в ґрунті зменшуються, в посушливі роки різко знижуються запаси ґрунтової вологи, відбуваються процеси дегуміфікації, декальцинації, руйнування структурних агрегатів, не говорячи, про можливість прояву ерозійних процесів на ґрунтах, що обробляються. Причому ґрунт самостійно, природним шляхом не відновлює цих властивостей повністю тому, що вирощений урожай відчужується, тобто виключається з природного кругообігу речовин і енергії. Відчужена з поля органічна речовина та елементи мінерального живлення потребують поповнення шляхом проведення відповідних агротехнічних заходів.

Таким чином, можливість класифікувати ґрунт як продукт праці сільськогосподарського виробництва не має жодних підстав, а тому знімається з обговорення.

Відносно можливості класифікувати ґрунт як предмет праці необхідно відмітити, що предмет праці відноситься до оборотних засобів і повинен відповідати певним ознакам [4], а саме:

- брати участь лише в одному виробничому циклі;
- повністю переносити свою вартість на собівартість виготовленого продукту;
- змінювати натуральну форму;
- повністю відновлюватись для кожного циклу виробництва.

Аналіз відповідності ґрунту цим ознакам показує, що ґрунт не відповідає їх вимогам тому, що:

— ґрунт бере участь у безкінечній кількості виробничих циклів;

— ґрунт не має ціни і тому не переносить свої вартості на собівартість продукту;

— в процесі виробництва ґрунт не змінює своєї натуральної форми;

— відновлення властивостей ґрунту має частковий характер, участь людини обмежується проведенням окремих технологічних (агротехнічних) заходів відповідно вимогам (потребам) рослин обсяги застосування яких зумовлюються, насамперед, економічним станом підприємства (господарства) та рівнем розвитку суспільства.

Висновки. Результати проведеного аналізу дають підстави зробити такі висновки.

1. Характер використання ґрунту (землі) в сільськогосподарському виробництві повністю ідентифікується з ознаками засобів виробництва — засобами праці.

2. Ознакам предмету праці відповідає рослина, насіння якої висівається в ґрунт для одержання урожаю. Висіяне насіння повністю перетворюється в урожай органічної речовини основної та побічної продукції, а також кореневої системи.

3. Основним засобом сільськогосподарського виробництва (галузі рослинництва) є одночасно ґрунт і рослина, засіб праці та предмет праці.

Використані джерела

1. Коноплицький В.А. Економічний словник: глумачно-термінологічний / В.А. Коноплицький, Г. І. Філіна. — К.: КНТ, 2007. — 580 с.
2. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / [Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.]. — К.: Каравела, 2009. — 263 с.
3. Почвоведение / [Кауричев И.С., Панов Н.П., Розов В.П. и др.]; под ред. И.С. Кауричева. — [4-е изд.]. — М.: Агропромиздат, 1988. — 719 с.
4. Круш П.В. Економіка підприємництва: навч. посіб. / Круш П.В., Подвигіна В.І., Сердюк Б.М. — К.: Ельга НКНТ, 2007. — 780 с.

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>

ВПЛИВ КОНЦЕНТРАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА ПРОДОВОЛЬЧИХ І КРУП'ЯНИХ КУЛЬТУР В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ЗОНИ СТЕПУ УКРАЇНИ

Викладено вплив концентрації на ефективність виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур в сільськогосподарських підприємствах зони Степу України.

На ефективність виробництва продовольчих і круп'яних культур, попри усі інші чинники, істотно впливає його концентрація. Аналіз діяльності підприємств степової зони України з укрупненими зерновими галузями переконливо свідчить про високу їх ефективність і конкурентоспроможність. Тому актуальною проблемою є пошук і формування такої концентрації зерновиробництва продовольчих і круп'яних культур, яка забезпечувала б найбільшу результативність.

Певний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили: М.П. Александров, В.І. Бойко, І.І. Заметін, П.К. Канінський, С.Г. Колеснев, Л.Ю. Мельник, К.П. Оболенський, П.П. Перцев, С.М. Чмирь та інші вітчизняні й зарубіжні вчені [1–5; 7–10].

Відзначаючи вагомість отриманих наукових результатів, слід зауважити, що на сьогодні у цій проблемі ще є невирішені питання. Зокрема, залишається невідомою кількісна міра впливу концентрації на ефективність виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур та всього зерновиробництва, що зумовило необхідність проведення цього дослідження.

Мета статті – визначити кількісну міру впливу концентрації на ефективність виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур в сільськогосподарських підприємствах зони Степу України.

Оскільки територіальні складники концентрації досліджуваних підгалузей і всього зерновиробництва є основою у формуванні сумарних розмірів ресурсних і результатних складників, а також порівняно з ними розміри територіальних складових є незалежними від погодно-кліматичних та інших випадкових чинників, то поставлене завдання зводиться до більш вузького і детермінованого – визначення кількісної міри впливу територіальної концентрації (надалі – концентрації) на ефективність виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур [6].

Для вирішення поставленого завдання використано діалектичний принцип пізнання, системний підхід, абстрактно-логічні і статистико-математичні методи, зокрема аналітичного групування, графічного зображення, моделювання, оптимізації та прогнозування.

Інформаційною базою про об'єкт дослідження слугували дані вибіркового статистичного спостереження 285 підприємств зони Степу за період з 2001 по 2010 рр., у т.ч.: північні й північно-західні райони – 95, центральні райони – 95, південні й південно-східні райони – 95 підприємств.

При підготовці вихідної інформації використувався спосіб «роко-підприємств», який дав можливість збільшити обсяг вибірки у 10 разів. Для забезпечення порівнюваності показників ефективності і виключення впливу на них зміни цін та інших факторів (рівня ресурсної концентрації, агротехніки виробництва, погодно-кліматичних умов і залежного від них рівня результатної концентрації – урожайності), крім територіальної концентрації, здійснювали перерахунок показників ефективності і приводили їх до прийнятих базових цін та урожайностей.

Підготовлена інформація повністю задовольняла вимоги статистико-математичного моделювання (достатність одиниць спостереження, достатність варіації результативних і факторних ознак, погодженість розподілу одиниць спостереження з нормальним розподілом) і репрезентативності щодо генеральної сукупності (оскільки її фактична похибка при ймовірності 0,95 не перевищувала граничну). А отже вона може бути використана у моделюванні впливу концентрації на ефективність досліджуваних підгалузей зерновиробництва з поширенням та інтерпретацією отриманих результатів на всю сукупність підприємств степової зони (похибка репрезентативності до 5 %).

Приставаючи до моделювання концентрації виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур, попередньо на основі методів групування і графічного встановлювали аналітичну форму причинно-

наслідкових зв'язків між концентрацією та ефективністю. Як підтвердив проведений аналіз, кожен такий зв'язок може бути представлений у лінійній та нелінійній степеневно-параболічній формах.

Побудову моделей здійснювали на комп'ютері за спеціальною програмою, а достовірність їх оцінювали за допомогою критеріїв Стюдента і Фішера. Для кожного зв'язку з усіх достовірних моделей залишається по дві: лінійну, яка з меншою точністю відтворює зв'язок, але легко піддається економічній інтерпретації; нелінійну, з показниками степеня, при яких вона найточніше описує зв'язок.

Отримані моделі концентрації досліджуваних підгалузей (пшениці, жита, проса, гречки) виявилися достатньо достовірними для використання у практичних цілях (похибка не перевищує 4–5 %).

У табл. 1 наведено моделі ефективності концентрації виробництва озимої пшениці, які представлені у стандартному вигляді (умовно привівши їх до базової урожайності та ціни, що дорівнює одиниці). Подібну форму мають моделі й інших підгалузей.

Для переформатування стандартних моделей у реальні, необхідно: параметри моделі повної собівартості помножити на реальну ціну й відношення базової та реальної урожайностей — отримаємо реальну модель собівартості; параметри останньої відняти від реальної ціни — отримаємо реальну модель прибутку.

За допомогою лінійних моделей можна проводити статистико-математичний аналіз ефективності концентрації виробництва зерна продовольчих і

круп'яних культур. Зокрема, використовуючи коефіцієнти моделей можна визначити ступінь впливу відповідного фактора на результативні показники (у відносних або абсолютних величинах, відповідно за стандартною і реальною моделями) та напрямок зв'язку: зі зміною окремого фактора на одиницю результативний показник зміниться на відповідний коефіцієнт; якщо коефіцієнт має позитивний знак, то зв'язок прямий, якщо від'ємний — обернений. За коефіцієнтами детермінації робимо висновки, яка частка варіації результативного показника пояснюється впливом окремо взятого чи всіх факторів, що входять до складу моделей.

На базі розроблених нелінійних моделей можна здійснювати статистико-математичне прогнозування та оптимізацію концентрації. Підставляючи у ці моделі конкретні значення показників-факторів прогнозуємо очікувані значення результативних показників: повну собівартість, прибуток та рентабельність продукції, а дослідивши моделі на оптимум знаходимо оптимальні значення концентрації.

З огляду на це середня фактична і визначена оптимальна концентрації виробництва озимої пшениці, ярої пшениці, жита, проса, гречки та всього зерновиробництва в підприємствах зони Степу України мають відповідно такі значення: північні й північно-західні райони — 575 і 1309, 93 і 194, 43 і 291, 77 і 263, 88 і 287, 1384 і 2915 га; центральні райони — 619 і 1417, 115 і 247, 54 і 356, 85 і 289, 103 і 342, 1531 і 3225 га; південні й південно-східні райони — 651 і 1486, 149 і 312, 58 і 409, 102 і 358, 124 і 416, 1652 і 3481 га.

Таблиця 1

Статистико-математичні моделі ефективності концентрації виробництва озимої пшениці сільськогосподарських підприємств зони Степу України

Лінійні моделі	Нелінійні моделі
<i>Північні й північно-західні райони</i>	
$\tilde{C}_i = 1 - 0,000502371S_i - 0,000060737S + 0,175$ $\tilde{I}_i = 0,000502371S_i + 0,000060737S - 0,175$ $R = 0,83; D = 0,69; d_1 = 0,55; d_2 = 0,14$	$\tilde{C}_i = 1 - 0,001270813S_i + 0,000004917S_i^{1,7} - 0,0000175599S + 0,000000915S^{1,6} + 0,362$ $\tilde{I}_i = 0,001270813S_i - 0,000004917S_i^{1,7} + 0,0000175599S - 0,000000915S^{1,6} - 0,362$ $I = 0,91; D = 0,83; d_1 = 0,66; d_2 = 0,17$
<i>Центральні райони</i>	
$\tilde{C}_i = 1 - 0,000501512S_i - 0,000040666S + 0,176$ $\tilde{I}_i = 0,000501512S_i + 0,000040666S - 0,176$ $R = 0,83; D = 0,69; d_1 = 0,59; d_2 = 0,10$	$\tilde{C}_i = 1 - 0,001268063S_i + 0,000004642S_i^{1,7} - 0,000117535S + 0,000000576S^{1,6} + 0,362$ $\tilde{I}_i = 0,001268063S_i - 0,000004642S_i^{1,7} + 0,000117535S - 0,000000576S^{1,6} - 0,362$ $I = 0,91; D = 0,83; d_1 = 0,71; d_2 = 0,12$
<i>Південні й південно-східні райони</i>	
$\tilde{C}_i = 1 - 0,000516775S_i - 0,000022124S + 0,175$ $\tilde{I}_i = 0,000516775S_i + 0,000022124S - 0,175$ $R = 0,83; D = 0,69; d_1 = 0,63; d_2 = 0,06$	$\tilde{C}_i = 1 - 0,001304963S_i + 0,000004621S_i^{1,7} - 0,000063918S + 0,000000299S^{1,6} + 0,359$ $\tilde{I}_i = 0,001304963S_i - 0,000004621S_i^{1,7} + 0,000063918S - 0,000000299S^{1,6} - 0,359$ $I = 0,91; D = 0,83; d_1 = 0,76; d_2 = 0,07$
<i>У цілому по Степу</i>	
$\tilde{C}_i = 1 - 0,000507029S_i - 0,000039860S + 0,175$ $\tilde{I}_i = 0,000507029S_i + 0,000039860S - 0,175$ $R = 0,87; D = 0,76; d_1 = 0,65; d_2 = 0,11$	$\tilde{C}_i = 1 - 0,001281959S_i + 0,000004723S_i^{1,7} - 0,000115234S + 0,000000567S^{1,6} + 0,361$ $\tilde{I}_i = 0,001281959S_i - 0,000004723S_i^{1,7} + 0,000115234S - 0,000000567S^{1,6} - 0,361$ $I = 0,94; D = 0,88; d_1 = 0,75; d_2 = 0,13$

Примітка. Результативні і факторні показники моделей: C_i, I_i — повна собівартість і прибуток на 1 ц озимої пшениці, в. од.; S_i, S — концентрація виробництва озимої пшениці та всього зерновиробництва на підприємстві, га. Характеристики моделей: R, I — множинний коефіцієнт та індекс кореляції лінійних і нелінійних моделей; D — множинний коефіцієнт детермінації; d_1, d_2 — часткові коефіцієнти детермінації, відповідно за факторами S_i, S . Моделі побудовані у відносних одиницях (в. од.) при таких умовах: урожайність Y_i озимої пшениці становить 28 ц/га; ціна реалізації 1 ц озимої пшениці дорівнює одиниці ($\Pi_i = 1$).

При збільшенні або зменшенні концентрацій виробництва досліджуваних підгалузей у напрямі наближення їх до оптимальних значень на 1 га повні собівартості і прибутки 1 ц, згідно з лінійними моделями, відповідно зменшуються та збільшуються: у північних й північно-західних районах на 4,4, 3,3, 3,4, 3,0, 11,3 коп.; у центральних районах на 4,4, 3,3, 3,3, 3,3, 10,6 коп.; у південних й південно-східних районах на 4,5, 3,1, 3,3, 3,1, 9,6 коп.

З переходом підприємств від фактичної до оптимальної концентрації виробництва зазначених підгалузей повні собівартості і прибутки 1 ц, згідно з нелінійними моделями, відповідно зменшуються та збільшуються: у північних й північно-західних районах на 17,07, 1,63, 7,17, 3,77, 14,71 грн; у центральних районах на 18,63, 2,15, 8,45, 4,51, 16,76 грн; у південних й південно-східних районах на 19,94, 2,49, 9,98, 5,57, 18,64 грн.

Зі збільшенням або зменшенням концентрації всього зерновиробництва у напрямі наближення її до оптимуму на 1 га повні собівартості і прибутки 1 ц озимої пшениці, ярої пшениці, жита, проса, гречки, згідно з лінійними моделями, відповідно зменшуються та збільшуються: у північних й північно-західних районах на 0,5, 1,6, 1,5, 1,5, 2,7 коп.; у центральних районах на 0,4, 1,4, 1,4, 1,3, 2,4 коп.; у південних й південно-східних районах на 0,2, 1,3, 1,3, 1,2, 2,1 коп.

При переході підприємств від фактичної до оптимальної концентрації всього зерновиробництва повні собівартості і прибутки 1 ц продукції названих підгалузей, згідно з нелінійними моделями, відповідно зменшуються та збільшуються: у північних й північно-західних районах на 4,01, 12,12, 11,60, 11,39, 20,18 грн; у центральних районах на 2,96, 11,95, 11,43, 11,23, 19,66 грн; у південних й південно-східних районах на 1,83, 11,69, 11,09, 10,90, 18,98 грн.

Отже, внаслідок відхилення фактичної концентрації досліджуваних підгалузей та всього зерновиробництва від оптимальних значень підприємства зони Степу України на виробництві 1 ц озимої пшениці, ярої пшениці, жита, проса, гречки несуть відповідно такі перевитрати: північні й північно-західні райони — 21,07, 13,76, 18,77, 15,16, 34,88 грн; центральні райони — 21,59, 14,10, 19,88, 15,74, 36,42 грн; південні й південно-східні райони — 21,77, 14,19, 21,08, 16,47, 37,62 грн.

З підвищенням рівня урожайності продовольчих і круп'яних зернових культур, що можливе за рахунок збільшення рівня ресурсної концентрації їхнього виробництва, поліпшення агротехнічних і сприятливості погоднокліматичних умов — розміри вищенаведених перевитрат пропорційно зменшу-

ються. І навпаки, при зниженні рівня урожайності, яке може відбутися внаслідок зменшення ресурсної концентрації, погіршенні агротехнічних і погоднокліматичних умов — розміри перевитрат пропорційно зростають.

Висновки.

1. Середня фактична концентрація виробництва зерна продовольчих і круп'яних культур та всього зерновиробництва на підприємствах зони Степу України відповідно у 3,1 і 2,1 разів менша від оптимальної, що призводить до перевитрат у середньому до 21,15 грн на центнер продукції.

2. При переході підприємств від фактичної до оптимальної концентрації виробництва, як продовольчих і круп'яних підгалузей, так і всього зерновиробництва зазначені перевитрати перетворюються в ефект, розмір якого в масштабах зони може становити приблизно 1,1 млрд грн.

3. З підвищенням рівня ресурсної концентрації, поліпшенням агротехніки виробництва (наприклад, відновлення поливу), а отже і збільшенням урожайності цих культур, можна отримати додатковий ефект, або певну компенсацію перевитрат.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є обґрунтування раціональних структур концентрації зерновиробництва для регіонів зони Степу України.

Використані джерела

1. *Александров М.П.* Специализация и концентрация производства в колхозах и совхозах / Александров М.П. — М.: Колос, 1966. — 208 с.
2. *Бергман Х.* Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве / Бергман Х.; пер. с нем. — М.: Прогресс, 1969. — 50 с.
3. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): моногр. / [Бойко В.І., Лебідь Є.М., Рибка В.С. та ін.]; за ред. В.І. Бойка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 400 с.
4. *Заметин И.И.* К вопросу о специализации сельского хозяйства / И. И. Заметин, П. П. Перцев. — М.: Мысль, 1970. — 412 с.
5. *Канівський П.К.* Специалізація сільськогосподарських підприємств: моногр. / Канівський П. К. — К.: ІАЕ, 2005. — 348 с.
6. *Коваленко Є. Я.* Методологія і методика раціональної концентрації зерновиробництва сільськогосподарських підприємств / Є. Я. Коваленко // АгроІнКом. — 2010. — № 10—12. — С. 102—104.
7. *Колеснев С.Г.* Специализация и размеры сельскохозяйственных предприятий / Колеснев С. Г. — М.: Колос, 1963. — 480 с.
8. *Мельник Л.Ю.* Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. — 2002. — № 2. — С. 11—16.
9. *Оболенский К.П.* Теория и практика специализации сельского хозяйства / Оболенский К. П. — М.: Колос, 1975. — 190 с.
10. *Чмирь С.М.* Формування та розвиток зернового господарства України: моногр. / Чмирь С. М. — К.: Аграр. наука, 2007. — 376 с.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ГРЕЧКИ

Висвітлено результати досліджень інтенсивності вирощування гречки в аспекті підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку зерна.

Актуальність і значущість проблеми інтенсивності виробництва гречки в агроформуваннях зумовлюється низкою суперечностей, головна з яких, на наш погляд, полягає в тому, що має місце істотний розрив між потенційно можливою урожайністю гречки та фактично досягнутим її рівнем. За таких обставин виникає об'єктивна необхідність пошуку основних чинників, що впливають на рівень урожайності культури, який водночас виступає основою формування конкурентоспроможності гречкосіючих підприємств на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що інтереси науковців зосереджені, як правило, на експортно-орієнтованих видах зерна, а круп'яне виробництво рідко стає предметом дослідження. Окремим проблемам формування ринку зерна круп'яних культур та підвищенню ефективності їх виробництва присвятили свої праці В.М. Андрусак, В.І. Бойко, Є.М. Лебідь, І.Г. Миколенко, В.С. Рибка, О.В. Ульяновченко [1–4]. Водночас недослідженою залишається проблема інтенсивності виробництва гречки та її впливу на конкурентоспроможність підприємств на ринку зерна.

Мета публікації полягає у висвітленні результатів дослідження рівня інтенсивності виробництва гречки.

Проведене нами дослідження здійснено на матеріалах 1654 агроформувань України, які займалися виробництвом і збутом зерна гречки у 2009 р. Ступінь інтенсивності вирощування гречки та його вплив на економічну ефективність її виробництва досліджувалися шляхом побудови статистичних групувань за ознаками рівня інтенсивності матеріальних вкладень (витрати на 1 га зібраної площі) та рівня результативності інтенсифікації (урожайність гречки). На першому етапі дослідження проведено групування агропідприємств за розміром виробничих витрат на гектар зібраної площі гречки, в результаті чого виявлено значну їх диференціацію за цим показником (табл. 1).

Так, 19,8 % підприємств витрачали на гектар гречки до 550 грн, а 21 % — понад 1550 грн/га, при

цьому середні витрати на гектар зібраної площі гречки по досліджуваній сукупності підприємств склали 1161 грн.

Як свідчать наведені дані, зростання рівня витрат супроводжувалося збільшенням валового збору та зібраної площі гречки, правда, при певних коливаннях. Водночас досить чіткою виявилася тенденція до зростання виробничої та повної собівартості, при цьому зростали й ціни реалізації, але значно нижчими темпами, в результаті чого рівень рентабельності та маса прибутку на гектар зібраної площі мали тенденцію до зниження. Причому в тих підприємствах, де витрати на гектар були вищі за середній їх рівень, виробництво гречки було збитковим. Тому, очевидно, що максимальною межею раціональних витрат, за якого реалізація гречки ще приносила прибутки є 1150 грн/га.

Результати групування підприємств за рівнем витрат у розрахунку на гектар зібраної площі гречки свідчать про те, що нарощування витрат сприяло підвищенню врожайності гречки, але ця тенденція мала спадний характер, тобто спочатку урожайність зростала, потім вона почала дещо знижуватися, правда, при певних коливаннях. Графічне зображення залежності урожайності гречки від рівня витрат вказує на її поліноміальний характер (рис. 1).

Наведені дані свідчать про те, що окупність витрат одержаним урожаєм гречки має спадний характер, що може бути результатом прояву закону спадної віддачі. Дослідження на екстремум функції, що описує залежність урожайності гречки від розміру витрат на гектар, дало змогу визначити теоретичне значення оптимального рівня витрат (2158 грн/га), за якого в межах досліджуваної сукупності могла б сформуватися найвища урожайність гречки (10,8 ц/га).

Дослідження свідчать, що при обмежених обігових коштах значна частка гречкосіючих підприємств витрачали на гектар у 2009 р. менше 500 грн, не вносячи при цьому добрив або скорочуючи кількість агротехнічних заходів, в результаті чого урожайність гречки знаходилася на рівні, нижчому за 5,5 ц/га. Очевидно, що такі господарства часто застосовують примітивну технологію вирощування гречки, тому їм необхідно вдосконалювати елементи агротехніки.

Групування агропідприємств за витратами на 1 га зібраної площі гречки, 2009 р.*

Групи підприємств за величиною витрат на 1 га зібраної площі гречки, грн		Кількість підприємств у групі	Витрати на один гектар, грн	Зібрана площа на одне підприємство, га	Вироблено гречки на одне підприємство, ц	Урожайність, ц/га	Частка гречки у виручці від реалізації зерна, %	Частка гречки у виручці від реалізації продукції рослинництва, %	Виробнича собівартість, грн/ц	Повна собівартість, грн/ц	Ціна реалізації, грн/ц	Рівень товарності, %	Рівень рентабельності (збитковості), %	Маса прибутку (збитку) на один гектар, грн
I	до 350	115	239	69,4	207	3,0	1,3	0,9	79,67	99,09	141,76	133,4	43,1	170
II	351—450	96	406	88,2	432	4,9	3,4	1,4	82,86	102,39	139,39	101,3	36,1	182
III	451—550	117	497	77,7	420	5,4	2,8	1,7	92,04	109,77	132,76	125,4	20,9	157
IV	551—650	106	603	87,9	545	6,2	1,4	0,9	97,30	110,48	139,17	106,0	26,0	188
V	651—750	111	696	93,6	618	6,6	3,5	2,3	105,50	119,90	140,08	102,2	16,8	136
VI	751—850	132	795	102,6	698	6,8	3,2	2,0	116,91	133,18	145,29	96,6	9,1	80
VII	851—950	108	903	75,9	600	7,9	3,1	2,1	114,30	130,18	138,70	102,6	6,5	69
VIII	951—1050	101	1001	106,6	821	7,7	3,1	2,0	130,00	136,99	147,70	95,5	7,8	137
IX	1051—1150	90	1107	112,3	1033	9,2	4,6	3,1	120,33	139,89	148,24	94,4	6,0	72
X	1151—1250	90	1204	90,0	828	9,2	5,0	3,2	130,87	154,74	147,72	110,1	-4,5	-71
XI	1251—1350	96	1303	88,2	882	10,0	3,6	2,4	130,30	138,68	148,73	92,0	7,2	92
XII	1351—1450	77	1402	90,0	810	9,0	3,8	2,5	155,78	164,17	150,09	110,8	-8,6	-141
XIII	1451—1550	68	1503	103,3	1002	9,7	3,4	2,3	154,95	155,42	155,39	90,7	0,0	0
XIV	1551—1750	107	1636	89,3	813	9,1	2,6	1,6	179,78	178,37	154,64	104,0	-13,3	-224
XV	1751—1950	69	1855	157,0	1806	11,5	5,2	3,2	161,30	162,70	149,55	89,7	-8,1	-136
XVI	1951 і більше	171	2563	89,4	939	10,5	3,0	1,9	244,09	222,01	161,61	109,5	-27,2	-693
У середньому		1654	1161	93,4	747	8,0	3,1	2,0	145,12	151,67	148,27	101,8	-2,2	-28

* Примітка: тут і нижче власні дослідження автора на основі офіційних даних Держкомстату.

Лінійний коефіцієнт парної кореляції між урожайністю гречки та витратами на гектар по середньгрупових даних становить 0,887, що вказує на наявність прямого зв'язку високої щільності, а по всій сукупності підприємств виявлено помітний кореляційний зв'язок (0,530) між досліджуваними величинами. Побудова лінійної регресійної моделі залежності урожайності гречки від рівня витрат на гектар по даних 1654 агропідприємств показала,

що збільшення витрат на 1 грн сприяло підвищеною урожайністю на 0,004 ц/га. Коефіцієнт детермінації (0,281) вказує на те, що урожайність гречки на 28,1 % залежить від величини витрат на гектар, а на 71,9 % – від інших факторів. Розраховані *F*-критерій Фішера (646,83) та *t*-критерій Стюдента (29,97) значно перевищують їх табличні значення, які дорівнюють відповідно 3,84 та 1,96, що вказує на достовірність й адекватність побудова-

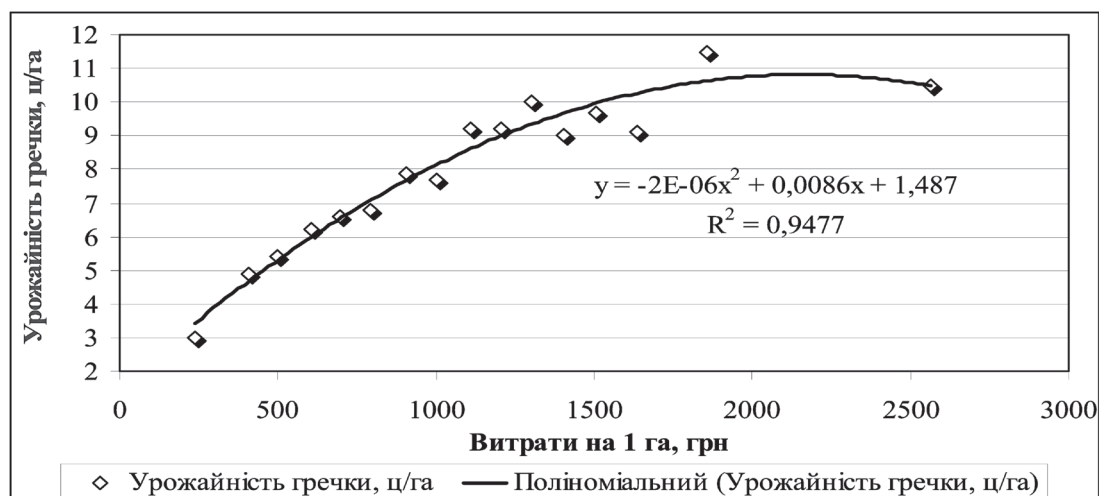

Рис. 1. Графік залежності урожайності гречки від рівня витрат на гектар зібраної площі в агропідприємствах України, 2009 р. (згруповані дані)

Групування агропідприємств України за урожайністю гречки, 2009 р.

Групи підприємств за урожайністю гречки, ц/га		Кількість підприємств у групі	Урожайність, ц/га	Вироблено зерна на одне підприємство, ц	Зібрана площа на одне підприємство, га	Частка гречки у виручці від реалізації зерна, %	Витрати на один гектар, грн	Виробнича собівартість, грн/ц	Повна собівартість, грн/ц	Ціна реалізації, грн/ц	Рівень товарності, %	Рівень рентабельності (збитковості), %	Маса прибутку на один гектар, грн
I	до 3	166	2,2	141	64,1	1,5	580	263,64	237,89	141,02	197,2	-40,7	-413
II	3,1—4	135	3,6	422	117,2	2,7	752	208,89	195,08	147,17	123,2	-24,6	-211
III	4,1—5	166	4,6	407	88,5	2,9	986	214,35	156,93	138,94	134,7	-11,5	-110
IV	5,1—6	171	5,6	524	93,6	1,9	929	165,89	156,34	142,13	106,5	-9,1	-84
V	6,1—7	159	6,6	611	92,6	1,9	1038	157,27	168,27	141,95	97,3	-15,6	-169
VI	7,1—8	139	7,6	693	91,2	4,0	1070	140,79	154,94	154,96	96,0	0,0	0
VII	8,1—9	133	8,6	958	111,4	3,9	1195	138,95	150,40	147,77	108,2	-1,7	-24
VIII	9,1—10	114	9,5	979	103,1	4,2	1402	147,58	152,59	151,18	99,4	-0,9	-13
IX	10,1—12	165	11,1	1364	123,0	4,4	1528	137,65	151,68	152,24	95,3	0,4	6
X	12,1—14	133	12,8	937	73,2	3,0	1559	121,80	127,35	149,57	93,4	17,4	267
XI	понад 14	173	17,3	1245	72,0	3,8	1756	101,50	114,87	151,30	87,4	31,7	552
у т. ч. понад 25		22	33,4	28,9	33,4	4,1	2649	91,66	114,92	157,03	85,9	36,6	1045
У середньому		1654	93,4	8,0	93,4	3,1	1161	145,12	151,67	148,27	101,8	-2,2	28

ної моделі. Відносно невисокий ступінь залежності урожайності гречки від витрат пояснюється тим, що, на відміну від інших зернокультур, гречка є перехреснозапильною ентомофільною культурою, тому формування повноцінного врожаю гречки відбувається лише при достатній кількості бджіл (не менше 2—3 бджолосімей на гектар посіву).

Результати групування підприємств за урожайністю гречки показують, що найвищі показники економічної ефективності спостерігаються в тих групах, де досягнуто найвищого рівня урожайності при найбільших витратах на гектар, проте такі підприємства мають найнижчу собівартість 1 ц гречки (табл. 2).

Результати аналізу переконливо свідчать, що підприємства з урожайністю понад 25 ц/га мали найнижчу собівартість та найвищу ціну, тобто, очевидно, вони реалізували продукцію більш високої якості, яку було одержано завдяки внесенню достатньої кількості добрив. Сформований рівень рентабельності (36,6 %) й маса прибутку (1045 грн/га) свідчать про можливість розширеного відтворення галузі. Отже, ті підприємства, де врожайність гречки була вище 25 ц/га можна вважати конкурентоспроможними. Водночас, у групах підприємств з низькою урожайністю (менше 10 ц/га) має місце висока собівартість, що при відносно низьких цінах спричиняє збитковість виробництва. Такі підприємства однозначно можна визнати неконкурентоспроможними, тому

вони повинні неухильно підвищувати урожайність гречки, що потребує збільшення величини виробничих витрат на гектар та раціонального їх використання.

Висновок. Значна диференціація агропідприємств за величиною витрат на гектар зібраної площі гречки істотно впливає на урожайність і конкурентоспроможність гречкосіючих підприємств. Підвищення урожайності гречки сприяє зниженню собівартості й зростанню прибутковості. Необхідність підвищення урожайності гречки потребує систематизації факторів інтенсифікації, що й стане перспективою подальших досліджень.

Використані джерела

1. Андрусяк В.М. Формування ринку зерна круп'яних культур та продуктів їх переробки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / В. М. Андрусяк. — Ж., 2004. — 18 с.
2. Економіка виробництва зерна (з основами організації та технології виробництва): моногр. / [В. І. Бойко, Є. М. Лебідь, В. С. Рибка та ін.]; за ред. В. І. Бойка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 400 с.
3. Миколенко І.Г. Ефективність виробництва та збуту зерна круп'яних культур в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І. Г. Миколенко. — Х., 2009. — 20 с.
4. Ульяновченко О.В. Зернокультурне виробництво як важіль підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / О. В. Ульяновченко // АгроІнКом. — 2009. — № 9—12. — С. 9—13.

Доробок наукової школи академіка Саблука П.Т.

УДК 330.341.1:65.11:330.117

В.В. Россоха,

канд. екон. наук, ст. наук. сп.,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ВИРОБНИЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ: МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА, ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ

Доповідь, виголошена під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук (науковий консультант – д. е. н., професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, Герой України П.Т. Саблук).

Методологічні проблеми у виявленні взаємозв'язків між процесами і явищами, змінами і тенденціями розвитку, можливих протиріч та шляхів їх узгодження в конкретних умовах суспільно-господарського життя завжди належали до найактуальніших. Проте коло проблемних питань методології у визначенні перспектив подальшого поступу економічної науки і підвищенні якості наукового дослідження не залишається незмінним, а суттєво зростає. З ускладненням економіки воно набуває нормативного спрямування, стає орієнтиром у науковій роботі, інструментом пошуку нових знань для побудови раціональних моделей виробництва. Реалізація евристичної (*пошукової*) функції методології нині базується на інтеграції знань, посиленні зв'язку між науками і науковими напрямками, визнанні синергії, ентропії, цілісності, системності, ефективності та професійного спрямування дослідження, зростання ролі людського фактора у розв'язанні економічних проблем, людського та соціального потенціалу, становлення заснованого на продукуванні й споживанні знання (*knowledge economy*) постіндустріального суспільства та виробництва на їхній основі благ (*knowledge based goods*), інтелектуалізації використовуваних технологій, що забезпечує різке підвищення продуктивності праці.

Водночас абсолютизація кількісних методів дослідження на шкоду якісному аналізу може не наблизити до істини, а віддалити від неї. Це явище має також і соціальне коріння. Якщо кількісний аналіз в економічних дослідженнях дає змогу досягти конкретних практичних результатів, від-

криває можливість для ідеологічної маніпуляції у сфері економіки і за її межами, то якісний аналіз часто призводить до неприйнятних для владних структур висновків. Безумовно, що економічна наука не може обійтися без кількісного аналізу, але ще більшою мірою вона потребує методологічного обґрунтування явищ і процесів.

Оскільки економічні аспекти аграрної політики України значною мірою пов'язані з макроекономічними чинниками, які мають забезпечувати прогресивний розвиток виробництва за умов становлення ринкового та підприємницького середовища, то й вектор аграрної економічної науки спрямовується переважно на дослідження макроекономічних процесів, тісно пов'язаних з ринковими взаємодіями, у яких підприємство, що має незначний вплив на ринок і галузь та виступає лише як проста комбінація ресурсів, майже повністю загубилося. Проте для суспільства сільськогосподарське підприємство являє собою осередок, у якому здійснюється виробництво благ, орган координації діяльності людей, що здійснюється через залучення до спільної справи різних факторів виробництва, багатofункціональну систему відносин і зв'язків, які забезпечують його життєдіяльність і виявляються в економічному, фінансово-матеріальному стані виробничих структур, суспільства й держави.

З урахуванням саме з цих позицій і побудоване наше наукове дослідження.

Підприємство являє собою складну систему, що, з одного боку, допускає множинність цілей свого функціонування, а з іншого – взаємозв'язок між ними, зумовлений бажанням досягти кінцевих емерджентних результатів через ефективне управління основними функціональними складниками своєї діяльності й забезпечення синергетичної взаємодії. У зв'язку з цим нагальною потребою будь-якого економічного суб'єкта стає раціональне використання обмежених ресурсів, сукупністю

яких створюється і оцінюється виробничий потенціал підприємства, удосконалення економічного механізму їх ефективного використання, наукове обґрунтування та побудова механізмів відповідальності за результати роботи з поширенням передового досвіду.

Реалізація зазначеного зачіпає глибинні основи господарської діяльності й виступає важливим засобом забезпечення ефективності соціально-економічних перетворень і потребує від сучасної науки й практики принципово нових підходів до визначення ролі і місця виробничого потенціалу як об'єктивної можливості у виробленні мети — творчого відображення реальності у формі образу майбутньої практичної діяльності, вихідного пункту й рушійної сили стратегічного управління в умовах невизначеності й нестабільності зовнішнього середовища.

Метою дослідження стало розроблення теоретико-методологічних засад і методичних підходів до визначення й оцінювання виробничого потенціалу аграрних підприємств, практичних рекомендацій щодо його формування, використання і сприяння розвитку за державної підтримки сільського господарства в умовах членства України в СОТ, орієнтації на інтеграцію до ЄС та глобалізації економіки. Початок наукового пошуку визначила робоча гіпотеза про можливість подолання негативних наслідків ринкових трансформацій, забезпечення стабільності функціонування й економічного піднесення формувальних аграрної сфери економіки на новій методологічній і методичній базі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв'язанні проблеми теоретико-методологічних і методичних засад формування, оцінювання, формування, використання та накреслення напрямів державного регулювання розвитку виробничого потенціалу аграрного підприємства на підвалинах обґрунтованої системи показників.

Незважаючи на широкий спектр визначення категорії «виробничий потенціал», єдиної точки зору щодо її змісту та економічної інтерпретації не існує. Розбіжності варіюють від спроб дати чітке наукове визначення сутності терміна, до використання окремих змістовних особливостей і прийомів дослідження проблеми.

На нашу думку, потенціал підприємства — це сукупність наявних у економічного суб'єкта ресурсів, резервів і можливостей, що можуть бути використані для досягнення поставленої мети. Можливості підприємства розкриваються через кількісні та якісні складники ресурсів, їх оптимальну структуру й уміння раціонально використовувати територіальні особливості, природні умови, традиції, що склалися у виробничих відносинах, безпосередньо впливають на результативні показники виробничої діяльності й у сукупності

визначають виробничу і комерційну спроможність суб'єкта господарювання.

У сучасних умовах соціально-економічні процеси все більшою мірою ускладнюються. Виникає необхідність комплексного дослідження підприємства як цілісної виробничо-економічної системи, механізмів управління її формуванням, функціонуванням і розвитком з метою підвищення ефективності сільсько-господарського виробництва. Зазначене дає підстави для встановлення принципових відмінностей між поняттями «виробничий потенціал» і «ресурсний потенціал».

Становлення організаційно-правових структур аграрного сектору економіки на засадах докорінної перебудови відносин власності і дії ринкових механізмів, забезпечення прибуткового господарювання економічного суб'єкта передбачає управління процесами формування, використання і розвитку виробничого потенціалу підприємства.

Саме соціальний, технологічний та природний компоненти виробничого потенціалу сприяють отриманню економічної ренти і гарантують стійкі конкурентні переваги, а специфічні й унікальні ресурсні складники забезпечують нейтралізацію загроз з боку зовнішнього економічного середовища і сприяють формуванню системи цінностей для споживачів.

Розвиток в економічному аспекті — це складна й багатогранна категорія. З одного боку, він є здатністю будь-якої соціально-економічної системи змінювати структуру, склад елементів і функцій, тобто є процесом, а з іншого — результатом. Процес відображає шляхи й механізми досягнення цілей і являє собою базис, а розвиток як результат характеризує ефективність цього процесу, ступінь досягнення мети і формування основи для подальшого розвитку. У суспільно-економічному житті напрям розвитку визначається системою цінностей суспільства і дією механізмів ринкового й державного регулювання в конкретному періоді.

Використання основних положень синергетики суттєво змінює традиційні погляди на деякі соціально-економічні явища. Насамперед це стосується теорії рівноваги, зростання, розвитку і складників цього процесу. Рівновага — це стан закритої системи, за якого зберігаються стала структура, функціонування, параметри її входів і виходів. Вона є інерційною силою, здатною лише на зміну кількісних характеристик. Нестійкість і навіть певна хаотичність є умовою стабільного й динамічного розвитку за рахунок послаблення, нейтралізації і навіть ліквідації нераціональних і нежиттєздатних форм. Рівноважні системи не здатні до розвитку й самоорганізації, оскільки стримують відхилення від свого стаціонарного стану, тоді як розвиток і самоорганізація допускають якісну його зміну.

Тенденції розвитку виробничо-економічних систем ми систематизуємо за формою (прогресивний,

регресивний, гармонійний), за змістом (прогрес, регрес, стагнація, відновлення), за стадіями переходу (виникнення, становлення, зрілість, трансформація), залежно від умов середовища (адаптація, біфуркація, коеволуція, самоорганізація).

Аналіз складу структурних елементів потенціалу аграрного підприємства показав, що його зміст становлять три основні компоненти — соціальний, технологічний і природний. Соціальний компонент являє собою сукупність трудових ресурсів, здатність апарату управління, колективів і працівників господарської системи до ефективного використання наявних ресурсів. Технологічний компонент потенціалу підприємства зумовлюється залученими у виробництво матеріально-технічними й нематеріальними ресурсами. Природний компонент визначається наявними земельними ресурсами виробництва та сприятливими для ведення сільськогосподарського виробництва кліматичними умовами.

Позитивний синергетичний ефект між складниками виробничого потенціалу забезпечується за рахунок узгодженої взаємодії локальних потенціалів. За функціональною ознакою складники потенціалу є якісно однорідними, проте за ступенем впливу на виробництво і його результатами елементи потенціалу нерівнозначні. Одні з них більшою мірою зумовлюють наслідки виробництва, інші — меншою. Значимість ресурсів виявляється в процесі виробництва і характеризується їхнім впливом на результати. Величина значимості елементів не постійна і змінюється в міру залучення до процесу виробництва нових елементів, зміни їх якості і співвідношення, а також, при переході до сучасної стадії розвитку, із зміною економічної парадигми, що зумовлює необхідність корінних змін в організації і особливо в її системі управління.

Нині соціальні, технічні, технологічні, організаційні сторони виробничої діяльності стають залежними від кадрово-управлінського фактора, який може не тільки стимулювати, а й стримувати економічне зростання. Нові революційні зміни в управлінні пов'язані з використанням інформаційних технологій, наукових знань, горизонтальних структур «внутрішніх» ринків тощо. Діапазон і характер критеріїв визначення й ролі управління не залишається незмінним, а постійно розвивається і трансформується відповідно до вимог часу. Завдання менеджменту поширюється на формування потенціалу управлінсько-кадрового і виробничо-технологічного персоналу підприємства, підприємництва, управління інтелектуальною працею, вдосконалення інформаційного забезпечення виробничої й маркетингової діяльності, проведення моніторингу ринку і навколишнього економічного середовища.

З точки зору праксеології, метою будь-якого управління в соціальних системах, провідним і наявним на всіх рівнях управління елементом системи

є *Людина*, створення умов ефективного функціонування її праці. Методи управління об'єднуються у три групи, мають забезпечувати злагоджену роботу колективу та високу результативність його діяльності, сприяти максимальній реалізації творчості кожного працівника, запобігати можливості відхилення від програм і намічених планів дій. При розробленні управлінських технологій запропоновано застосування функціонального і ситуаційного підходів, алгоритм вибору методів управління залежно від ситуації та алгоритм здійснення ситуаційного управління.

Оскільки диктат ринку навіть у такій життєво важливій сфері як виробництво продовольства спонукає до проведення маркетингових досліджень, вихідним моментом яких є маркетингова інформація, нами запропоновано методичний підхід до визначення потенціалу маркетингового управління у кількісних, якісних та вартісних показниках. Метою його оцінки є облік задіяних ресурсів як нематеріальних активів (або пасивів), визначення їх вартості як товару, фактичного і потенційного впливу на господарську діяльність та ймовірності одержання результату.

Нині інтенсифікація економічної сфери здійснюється не за рахунок кількісних, а передусім якісних показників на основі інноваційних технологій, організаційно-управлінських нововведень, управлінської і кадрової культури, підвищення результативності управлінсько-кадрового ресурсу, підприємницької ініціативи, оперативного реагування на всі зміни кон'юнктури ринку, надшвидкої реакції на непередбачувані, надзвичайні й кризові ситуації. Встановлено, що з усіх підготовлених менеджерів тільки 5 % мають природний хист до управлінської діяльності. Надзвичайно важливим стає цілеспрямований відбір, підготовка і розстановка їх на відповідні керівні пости як на мікро-, так і на макрорівні.

Демократизація суспільного життя, характерний для сучасності інтерес до людини змінює її світосприйняття, привертає увагу до усвідомленості й цілеспрямованості людської поведінки, тієї ролі, яку відіграють у розвитку суспільства соціальні цінності. Нині активізація людського фактора діяльності базується на системній цілісності фізіологічної, соціальної, економічної, творчої та інституційної природи людини. Людина стає не лише засобом реалізації поставлених завдань, а насамперед метою подальшого розвитку суспільства.

Стратегічна доктрина сучасного прогресу ґрунтується на концепції всебічного розкриття людських можливостей: наукових, управлінських, виробничих, підприємницьких, організаційних, політичних та ін. Виникає необхідність трансформації трудового ресурсу у відповідний потенціал діяльності, моніторингу показників наявності тих або інших здібностей, реалізації набутих знань і вмінь у процес вирішення

виробничих і соціальних завдань, удосконалення існуючих методів прийняття рішень з урахуванням конкурентного середовища і ситуації, що склалася на підприємстві за нових економічних умов.

Посилення соціальної орієнтації економіки змушує спрямовувати зусилля на пошук нових механізмів забезпечення соціалізації бізнесу, відтворення соціального і людського потенціалу, формування інтелектуального капіталу нації, збагачення соціальних взаємодій та поліпшення структури соціального простору.

Встановлено, що основною проблемою кадрів у сучасних умовах залишається невідповідність між професійними знаннями і навичками (*компетенцією*), які повинен мати працівник для реалізації цілей підприємства, і тими знаннями й навичками, якими він наділений насправді. У зв'язку з цим нами розроблено методику оцінювання трудового потенціалу працівника, що включає визначення його психофізіологічних, кваліфікаційних та соціальних характеристик, і виробничо-технологічного персоналу підприємства, яка містить кадрову, професійну, кваліфікаційну, організаційну, соціальну компоненти та потреби виробництва у відповідних кадрах.

Важливим складником кадрового потенціалу є вартість підготовки кадрів, що становить 220,4 тис. грн на рівні середньої освіти, 254,4 тис. грн — професійно-технічної освіти, 297,4 тис. грн — молодшого спеціаліста і 348,7 тис. грн — ступеня бакалавра. Оскільки вартість створення одного робочого місця у високотехнологічному сільськогосподарському виробництві дорівнює 48,9 тис. дол. США або приблизно 390 тис. грн, то співвідношення між уречевленими та особистісними елементами виробництва відповідно становить 1:1,31 та 1:1,12. Цим самим пропонується визначати потребу в інвестиціях на створення нових робочих місць і забезпечення ними персоналу, необхідний рівень ефективності використання інвестицій для відтворення людського і матеріального капіталу.

Випереджальне зростання вартості робочої сили дасть змогу прискорити економічні реформи, провести технічне й технологічне переоснащення виробництва, здійснити реальний вплив на розвиток науково-технічного прогресу та підвищення ефективності праці. Усвідомлення цього спонукає до пошуку напрямів активізації інноваційно-технологічної діяльності й ретельних розробок відповідної методичної бази.

Головним критерієм становлення нової парадигми технологічного розвитку є характер взаємодії науки з виробництвом, підвищення наукоємності виробничих технологій та формування вищого техніко-економічного укладу. Саме наукоємність технології відображає ступінь її зв'язку з науковими дослідженнями і розробками.

Важливим показником, що об'єктивно характеризує рівень суспільних витрат на науково-технічну й інноваційну діяльність в загальному балансі національного господарства, є наукоємність валового внутрішнього продукту і витрати на дослідження та розробки у відсотковому відношенні до ВВП. Так, при витратах 0,4 % ВВП наука країни може лише виконувати функцію нагромадження й передачі знань, сприяти розвитку освіти й культури, але не в змозі відігравати помітну роль у її економічному житті. Пізнавальна функція науки з визнанням окремих її результатів на світовому рівні стає більш помітною при витратах понад 0,4 %, а починає дієво впливати на економіку при 1,7 % і більше від ВВП. Водночас на науково-технологічні розроблення, спрямовані на використання здобутих знань, потрібно передбачити у 2–2,5 рази, а на виробничі інновації — в 10 разів більші кошти. Останнє співвідношення фінансування цієї сфери в розвинених країнах світу становить 1:27, а в Україні воно обмежене пропорцією 1:1,15.

Застосуванням біотехнології, генетики, біохімії, інформаційно-комунікаційних технологій в сільському господарстві перетворює його на одну з найнаукоємніших галузей, проте науково-технологічна й інноваційна сфера аграрного сектору економіки трактується державними управліннями як соціальна, або як чисто витратна, що можна пояснити лише низьким рівнем інноваційної культури.

Недофінансування науково-інноваційної сфери економіки негативно впливає на зміни у кадровому складі науковців. Обслуговування архаїчного виробництва позбавляє вчених об'єкта дослідження, який, з одного боку, створює можливість, а з іншого — зумовлює нагальну необхідність в отриманні наукових результатів, що відповідають досягненням світового науково-технічного прогресу. У подібних випадках, як правило, можливим стає розроблення рекомендацій, які певною мірою сприяють скороченню допущеного в минулому технологічного відставання виробництва.

Особливістю технологій у сільському господарстві є їх залежність від біології, без якої технологія «сліпа», від механізації, без якої технологія «мертва» і від економіки, якій вони повністю підпорядковані, і яка, врешті-решт, визначає їх життєдіяльність. Нами дано визначення технології, обґрунтовано основні аспекти організованої технології, що включають доступність для кожного товаровиробника, можливість використання як у великих так і дрібних підприємствах, сумісність з потребами людини у творчості, здійснено класифікацію основних видів оцінки ефективності технологій в аграрній сфері економіки.

Ефективне функціонування інноваційної моделі економічного розвитку базується на відповідному інституційному забезпеченні, передбачає виважену державну інноваційну політику, поєднану з визна-

ченням реальних можливостей, формуванням пріоритетів і перспективних напрямів практичних дій щодо активізації інноваційної діяльності. Проте існують окремі нерозв'язані проблеми інституційного характеру, що зумовлюють недостатній розвиток науково-технічної діяльності, заважають кардинальному підвищенню інноваційної активності, залученню інтелектуального потенціалу в економіку.

Нині сільське господарство України характеризується одночасним існуванням і взаємодією різних технологічних способів виробництва та технологічних укладів за домінування елементів третього й четвертого. Запроваджуються трудо-, енерго-, матеріало-, капітало-, наукоємні (*інформаційні*) технології та їхні різноманітні комбінації і співвідношення у різних господарських системах із притаманними їм особливостями, що визначаються соціально-економічними умовами й масштабами виробництва, забезпеченістю кваліфікованими управлінськими кадрами та виробничо-технологічним персоналом, землезабезпеченістю одного працівника, ґрунтово-кліматичними умовами регіону, локальними особливостями, місцевими традиціями тощо.

Агропромислові підприємства, що функціонують на основі оренди землі колективних господарств і капіталів, нагромаджених переважно поза аграрною сферою, прагнуть використовувати трудозберігаючі інформаційноємні технологічні системи, характерні для високорозвинених країн. Парцелярні господарства використовують трудомісткі, матеріало- та енергоощадні, інформаційно застарілі технології, характерні для країн, що розвиваються. Виробництво в колективних і фермерських господарствах базується на технологічних системах проміжного типу між установленими формами. Як правило, наявний машинно-тракторний парк у цих господарствах значною мірою зношений, а навантаження на нього багаторазово збільшується. Витрати на підтримання техніки у працездатному стані становлять від 12 до 15 % у собівартості продукції, тоді як у зарубіжній практиці вони не перевищують 4–6 %. Вийти з цієї ситуації можна не лише оновленням техніки, а й одночасною заміною старих класичних технологій на нові – маловитратні й ресурсощадні із застосуванням тракторів тягового класу 5 т і вище, широкозахватних (12–18 м) знярядь безполицевого обробітку й поєднання прийомів обробітку ґрунту із сівбою в єдиному технологічному циклі та агрегаті, здебільшого у поєднанні з локальним внесенням добрив, тобто *No-till* системи.

Світова практика показує, що лише за 2004–2006 рр. площі земель, на яких використовувалася енергозберігальна технологія *No-Till* (нульового обробітку ґрунту) зросли від 96 до 135 млн га або на 40 %. З підвищення інтересу до новітніх технологій у рослинництві українські товаровиробники

почали виробництво технічних засобів і впровадження нульової технології прямого посіву ресурсозберігальними агрегатами. Відповідно нами запропоновано алгоритм проведення економічної оцінки якості виконання технологічних операцій.

Для розвитку свинарства в зоні Степу найбільш перспективними є свинокомплекси, які не потребують капремонтів, з чисельністю 1,5–2 тис. голів, максимально наближеною до природних умов технологією холодного утримання свиней на солончакній підстилці та вільним переміщенням тварин в ангарах з тентовим покриттям, виготовленим зі спеціальної тканини. Вартість ангарів, з урахуванням організації годівлі й напування тварин, визначається в межах 30 тис. дол. США, тобто в перерахунку на одну голову капітальні вкладення становлять від 120 до 150 дол. США, що приблизно в чотири рази дешевше, ніж спорудження звичайного свинарника.

Одним із основних елементів технології ведення м'ясного скотарства, підвищення його ефективності за рахунок ресурсозбереження, використання енергії тварин, біологічних особливостей рослин і ґрунтово-кліматичних умов певних територій є утримання худоби на пасовищах. З ранньої весни до пізньої осені тварини одержують у таких умовах до 42 ц корм. од., або 63 % річних витрат кормів за поживністю. Зелена маса природних пасовищ має найнижчу собівартість 1 ц корм. од. (3,95 грн), сіяних багаторічних трав на випас – 6,57 грн, а в зонах Полісся і Лісостепу – відповідно 4,55 і 4,75 грн. До того ж пасовищне утримання худоби є найраціональнішим використанням земельних ресурсів.

Середньодобові прирости тварин на високопродуктивних пасовищах становлять 700 г без підгодівлі концентрованими кормами. На пасовищах можна одержати 75–80 % яловичини від здавальної маси худоби, вартість кормів у структурі собівартості м'яса зазвичай не перевищує 30 %, собівартість приросту зменшується у 1,5–2 рази.

У процесі впровадження нових технологій у кормовиробництво сільськогосподарські підприємства зможуть забезпечувати вирощування худоби за рахунок зелених і консервованих об'ємистих кормів до живої маси 200–250 кг, а відгодовувати тварин до 400 кг будують м'ясокомбіати.

Виробництво молочної продукції в Україні дедалі більше переходить на замкнутий цикл (виробництво сировини – переробка – реалізація продукції). Переробні підприємства здійснюють організаційно-виробничі заходи, спрямовані на розвиток сировинної бази й підвищення якості молока, що надходить для перероблення. З цією метою купуються високопродуктивні тварини, доїльні апарати та охолоджувачі молока, комбікорми і санітарно-ветеринарні засоби.

Інвестиційна підтримка і реалізація інновацій здійснюється декількома шляхами. Поліпшуючих

інновацій — головним чином за рахунок власних коштів та додаткової емісії акцій. Стартові вкладення в освоєння базисних інновацій цілком залежать від виділення бюджетних вкладень, податкових і митних преференцій, пільгових інвестиційних кредитів, державних гарантій, розвитку інноваційної інфраструктури, зміцнення правового захисту інтелектуальної власності.

Під час формування підприємницької стратегії необхідно враховувати невизначеність інноваційного процесу, його імовірнісний характер та ітеративну природу передачі технологій. Безумовно, що діяльність підприємства має бути спрямована на задоволення споживчого попиту на ринку продовольства, оцінку і врахування умов виробництва на найближчий час і на перспективу, визначення чітких орієнтирів та довгострокових дій.

На основі закону періодичного інноваційного оновлення переосмислено положення про інноваційний тип економіки. Доведено, що будь-яка економіка може розвиватися лише на інноваційній основі. За умови згасаючої інноваційної активності вона втрачає конкурентноздатність.

Період швидких динамічних змін характеризується протиріччям між людською цивілізацією і середовищем проживання, природою Землі. У зв'язку з цим особливого значення набуває оцінювання природних ресурсів, визначення їхньої національної цінності, розроблення методів екологічно адаптивного землекористування, моніторингу земель, посилення уваги громадськості до проблем охорони навколишнього середовища, збереження біологічного різноманіття, раціональне управління компонентами природно-біологічного потенціалу, створення засад політики розвитку, узгодженого зі станом Природи та її законами, формування на цій основі локальних дій у контексті глобальних інтересів та обмежень України.

Для оцінювання економічної ефективності кормовиробництва пропонується використовувати показник «граничної продуктивності кормової одиниці» та відносний показник відповідності фактичного рівня собівартості 1 ц к.од. його граничній величині, що характеризує ефективність виробництва кормів за фактичного рівня цін на продукцію тваринництва, а також відображає граничну величину зростання собівартості кормів у відсотках

Нинішні проблеми більшості аграрних підприємств значною мірою пов'язані з державним регулюванням процесу розвитку їхніх потенційних можливостей і конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції. Позитивні зрушення регуляторного впливу держави на розвиток потенціалу сільськогосподарських підприємств нівелюються незавершеністю процесу формування інституційно-правової бази, особливо щодо корпоративного і антимонопольного за-

конодавства, захисту прав власності, доступності об'єктивної цінової інформації, а також рівня трансакційних витрат.

За умови неспроможності держави сформувати ефективні «правила гри» ринковий механізм «невидимої руки» не гарантує прогрес країні. Ми визначаємо основні аспекти формування аграрної політики й управління аграрною сферою економіки, що відповідають сучасним вимогам економічного розвитку.

Залишаються невизначеними перспективи компетенції держави і бізнесу, межі регуляторного поля держави і самоврядності суб'єктів господарювання. Це явище поглиблюється формуванням механізмів непрозорості субсидювання організаційно-правових сільськогосподарських структур, впливом неформальних інститутів і лобістських сил на розподіл коштів, недоступністю державної підтримки для малих і середніх господарських формувань. Одним із напрямів розв'язання зазначеної проблеми є побудова організаційно-економічного механізму розвитку самоврядності, що передбачає угоду між об'єднаннями товаровиробників і державою.

За постійного дефіциту фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, необхідності забезпечення їх відносного збільшення важливою умовою залишається ефективне використання коштів, особливо обмежених бюджетних асигнувань, спрямованих на підтримку сільськогосподарського виробництва. Відповідно встановлено основні завдання аграрної політики стосовно бюджетної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва.

Вступ України до СОТ загострив проблему гармонізації національної бюджетної класифікації з міжнародними стандартами, реструктуризації загального сукупного виміру підтримки як показника вартості всіх заходів «жовтого кошика», розподілу заходів підтримки галузі за чітко визначеними категоріями згідно з установленими вимогами, адаптації процедур формування бюджету в програмно-цільовому форматі, вдосконалення методів розроблення і виконання державних цільових програм відповідно до законодавства ЄС. Для розв'язання цього питання доцільно надати Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» базове значення. Включити в цей законодавчий акт чинні заходи державної підтримки сільського господарства з відповідною їх систематизацією, реструктуризацією і спрямуванням на формування рівносприятливих з іншими секторами економіки умов відтворення в сільському господарстві, забезпечення ним продовольчої незалежності, раціонального використання природних ресурсів, трудозайнятості та інших соціально значимих для суспільства і працівників галузі функцій.

ОЛЕКСАНДРУ МИХАЙЛОВИЧУ ШПИЧАКУ — 70 років

21 квітня 2011 р. виповнилося 70 років з дня народження академіка НААН, доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, директора Науково-дослідного інституту економіки і менеджменту агропромислового виробництва Національного університету

біоресурсів і природокористування України, відмінника аграрної освіти і науки ШПИЧАКА Олександра Михайловича.

Народився Олександр Михайлович у смт. Узин Білоцерківського району Київської області. В 1963 р. закінчив з відзнакою Житомирський сільськогосподарський інститут і за направленням працював старшим економістом, начальником планово-економічного відділу Дубровицького, а згодом Гошанського районного управління сільського господарства Рівненської області. З 1968 по 1971 рр. навчався в очній аспірантурі Українського НДІ економіки і організації сільського господарства (нині ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України), де в 1971 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Економічна оцінка землі та її використання при плануванні державних заготівель». Працював у цьому ж інституті — молодшим, старшим науковим співробітником, завідувачем сектора, завідувачем відділу, відділення, заступником директора інституту з наукової роботи.

В перші роки своєї 43-річної наукової діяльності Олександр Михайлович займається проблемами економічної оцінки сільськогосподарських земель та використання землеоціночних даних у планово-фінансових розрахунках.

У 1991 р. захистив докторську дисертацію на тему «Економічні взаємовідносини сільськогосподар-

ських підприємств із сферою заготівель і переробки технічних культур».

Близько 40 років вчений присвятив розробці і практичному вирішенню проблем ціноутворення, витрат, виробництва, якості, рентабельності продукції АПК. В умовах адміністративної системи управління економікою — методичним підходам визначення нормативних рівнів рентабельності і норм прибутку окремих видів продукції, нормативних рівнів собівартості залежно від рівня продуктивності загальної диференціації цін, врахування в цінах якості продукції та строків її реалізації, встановлення рівня преїскурантних цін на різні види продукції тощо.

З переходом до ринкової економіки під керівництвом О.М. Шпичака і за його безпосередньої участі колективом авторів розроблена «Концепція ціноутворення на продукцію АПК в перехідний період до ринкової економіки», яка в 1993 р. була затверджена Ученою радою Інституту економіки УААН (22.04.1993 р.) та бюро Президії УААН (17.05.1993 р.). У зв'язку з інфляційними процесами в 1995 р. розроблені методичні рекомендації оперативного визначення витрат виробництва та формування цін на продукцію сільського господарства і переробної промисловості в умовах інфляції. Завдяки вивченню досвіду економічних регуляторів в галузі сільського господарства (США, Англія, Австрія, Німеччина, Бельгія, Польща, Чехословаччина та ін.) О.М. Шпичак у своїх наукових працях відстоює концептуальне положення про необхідність поєднання вільного ціноутворення, що базується на засадах попиту і пропозиції, з елементами державного регулювання. До останніх, які нині досліджує вчений, належать мінімальні ціни; заставні операції; інтеграційні операції; квотування; митні тарифи на ввез і вивез продукції; державні дотації на одиницю продукції або одиницю площі, на голову тварин; пільгове кредитування; узгоджувальні комісії цін і доходів в інтеграційних формуваннях; біржові операції тощо.

У 1996 р. Олександр Михайлович Шпичак обраний академіком секретарем Відділення аграрної економіки і земельних відносин Української акаде-

мі аграрних наук, членом Президії УААН і переведений на постійну роботу в УААН (нині НААН України).

Академік Шпичак О.М. належить до плеяди відомих українських вчених, які зробили вагомий внесок у вітчизняну економічну аграрну науку. Під його керівництвом та за безпосередньої участі здійснено фундаментальні дослідження з проблем ціноутворення, собівартості, рентабельності виробництва, якості продукції та формування ринкової інфраструктури, результати яких використані при створенні нормативно-правової бази ринкових перетворень і широко впроваджуються в практику. Завдяки набутому вченим досвіду в США, вперше в нашій країні готуються ринкові звіти щодо поточної кон'юнктури і прогнозу ринків сільськогосподарської продукції та продовольства на відповідний маркетинговий період.

Широкого визнання набули методологічні та практичні розробки О.М. Шпичака з проблем формування продовольчих ринків і забезпечення продовольчої безпеки країни, економічних відносин сільськогосподарських підприємств із сферою заготівель і переробки продукції, удосконалення ринкової інфраструктури (системи біржової торгівлі, аукціонних торгів, оптових ринків тощо), впровадження системи моніторингу цін і витрат, підготовки ринкових звітів-прогнозів.

У 1998 р. Олександр Михайлович був обраний (за сумісництвом) віце-президентом Національної асоціації бірж України.

Під керівництвом і за безпосередньої участі вченого в 1992–1995 рр. вперше розроблено методику і шляхом анкетування здійснено вибіркоче визначення ефективності сільськогосподарського виробництва в господарствах населення, де виробляється 60–95 % окремих видів сільськогосподарської продукції країни. Опрацьовані матеріали дають можливість об'єктивно оцінити реальну ситуацію в аграрному секторі України та причини, що її зумовили.

На посаді директора Науково-дослідного інституту економіки і менеджменту агропромислового виробництва Національного університету біоресурсів і природокористування України, яку О.М. Шпичак обіймає з 2005 р., координує науково-дослідну тематику інституту бізнесу та

безпосередньо керує дослідженнями щодо проблем ціноутворення в умовах членства України в СОТ, забезпечує обґрунтування економіко-організаційних засад виробництва біопалива як напряму оптимального вирішення енергетичних та продовольчих проблем, бере участь в роботі урядових комісій.

Вчений очолює проблемну раду НДІ економіки і менеджменту агропромислового виробництва при ННІ бізнесу, є членом спеціалізованих вчених рад, секції сільського господарства в Комітеті Державних премій України в галузі науки і техніки, бере активну участь у роботі урядових комісій міністерств і відомств.

Олександр Михайловичу притаманні такі риси, як професіоналізм і виваженість, принциповість у відстоюванні наукових поглядів, вміння бачити гостроту проблем і визначати шляхи їх вирішення. Йому властива висока вимогливість до себе і відповідальність, глибока повага до всіх, з ким доводиться працювати.

О.М. Шпичак належить до відомих вчених економістів-аграрників України. Науковими здобутками з проблем аграрної економіки, що висвітлені у понад 400 наукових праць, Олександр Михайлович заслужив високий авторитет і визнання серед науковців України та зарубіжжя.

Знаннями і набутим досвідом вчений щедро ділиться з молодими науковцями, студентами, спеціалістами-практиками, виступає з доповідями на вітчизняних та міжнародних конференціях, семінарах, симпозіумах. Ним створена велика наукова школа. Під його керівництвом підготовлено 6 докторів і 32 кандидати економічних наук. Нині він науковий керівник 9 аспірантів і консультант докторанта.

Олександр Михайлович Шпичак нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня та трудовою відзнакою «Знак пошани».

Редакційна колегія журналу, дирекція і громадські організації Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», колеги, друзі, наукова спільнота економістів-аграрників щиро вітають Олександра Михайловича з Ювілеєм, бажають йому нових звершень у роботі і почуття задоволення від зробленого, успіху у всіх починаннях, багато сонячних днів життя, сімейного затишку, любові ближніх.

До 100-річчя від дня народження І.І. Жадана

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНОГО

Іван Іванович Жадан — відомий вчений економіст-аграрник, кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник. Свою наукову діяльність присвятив переважно проблемам тваринницьких галузей.

Досліджував питання економіки, розведення тварин, розвитку міжгосподарської кооперації та інтеграції, планування, прогнозування, розміщення і спеціалізації галузей сільського господарства. Займався теоретичними і практичними питаннями підвищення ефективності функціонування аграрного сектору, розробляв ґрунтовні рекомендації з питань спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, аргументовано обґрунтував необхідність і доцільність переведення тваринництва на промислову основу та впровадження досягнень науково-технічного прогресу в галузі.

Народився Іван Іванович 7 лютого 1911 р. в с. Дібрівка Миргородського повіту Полтавської губернії в родині селянина. У 1932 р. закінчив Київський зоотехнічний інститут і розпочав трудову діяльність зоотехніком Дібрівського кінного заводу Полтавської області. У вересні 1941 р. добровільно пішов в лави армії. Воював на Західному, Воронезькому та Прибалтійському фронтах (вересень 1941 — липень 1944 рр.). Був помічником начальника штабу полку, командиром 1094-го стрілецького полку, начальником оперативного відділу штабу 325-ї стрілецької дивізії. Двічі поранений і контужений. Демобілізувався в липні 1945 р. після важкого поранення і тривалого лікування. Інвалід Великої Вітчизняної війни.

У виробничій і науковій діяльності Іван Іванович пройшов такі етапи:

у 1945—1952 рр. — директор Української дослідної станції Всесоюзного науково-дослідного інституту конярства;

з 1952 по 1956 р. — начальник управління та заступник начальника Главку сільгоспропаганди і науки МСГ УРСР;

у 1956—1990 рр. — завідувач відділу, заступник директора Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства.

Результати власного практичного досвіду і наукових досліджень І.І. Жадан втілював у кандидатській дисертації «ґуцульська порода коней і методи її поліпшення», яку успішно захистив у 1950 р. У післявоєнні роки проводив велику науково-практичну роботу, спрямовану на удосконалення розвитку конярства в Україні.

У науковій роботі І.І. Жадан зосереджував увагу переважно на дослідженні проблем системного ведення сільського господарства, спеціалізації, кооперації та інтеграції. У 1958 р. йому присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «Економіка сільського господарства». Як вчений він спеціалізувався на питаннях економіки і організації тваринницьких галузей, сформував відому школу економістів-аграрників, підготував понад 30 кандидатів економічних наук. Чимало його учнів стали докторами наук: Г.О. Колесник, П.А. Лайко, Е.Г. Лясковець та ін.

За військову мужність, тривалу і плідну виробничу та наукову діяльність Іван Іванович нагороджений орденами Бойового Червоного Прапора (1944 р.), «Вітчизняної війни II ступеня» (1943 р.), Трудового Червоного Прапора (1971 р.), «Червоної Зірки» (1942 р. і 1944 р.), «Знак Пошани» (1973 р.), медалями «За Трудову доблесть» (1966 р.), «За доблесну працю» (1970 р.) та сімома ювілейними медалями.

У залишеній нащадкам безцінній творчій спадщині вченого налічується близько 200 наукових праць, які мали важливе значення для вирішення актуальних проблем аграрного сектору і підвищення його ефективності. Ряд його робіт не втратили свою значимість і в ринкових умовах функціонування агроформувань. Найвідомішими є такі наукові праці вченого, написані особисто та у співавторстві: «Конярство», «Економічна ефективність спеціалізації та комплексної механізації тваринницьких ферм (досвід Знамянського району Кіровоградської області)», «Поглиблення спеціалізації в сільському господарстві», «Основні виробничі типи сільськогосподарських підприємств», «Рекомендації по розвитку спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарського кооперування і агропромислової інтеграції в Українській ССР», «Спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва», «Развитие специализации и концентрации производства на базе межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции», «Развитие межхозяйственной кооперации в животноводстве и кормопроизводстве».

Івану Івановичу завжди були притаманними чуйність й уважне ставлення до людей, глибина мислення і новаторські методи наукових досліджень, високий рівень ерудиції та культури, виняткова працездатність і цілеспрямована діяльність в ім'я піднесення аграрної економічної науки.

18 травня 1991 р. Іван Іванович відійшов за вічну межу. Похований на Совському кладовищі у Києві.

О.В. Шатько,

канд. екон. наук, ст.. наук. сп.

Лобас Н.Г. Развитие мировой экономики в глобализационном измерении / Н. Г. Лобас // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 14–15

Отражены тенденции и характерные особенности протекания процессов интернационализации хозяйственной жизни и освоения мирового рынка.

Беленький А.Ю. Локомотивы мировой экономики / А. Ю. Беленький // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 16–19

В статье приведен анализ экспортно-импортной деятельности группы стран «БРИК» по основным видам растениеводства и животноводства.

Охрименко И.В. Методические подходы к построению системы мероприятий государственного регулирования аграрного рынка / И. В. Охрименко // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 20–23

В статье рассматриваются отдельные аспекты государственного регулирования аграрного рынка Украины, в частности, регулирование на основе ценовых отношений. Анализируется ситуация с объективностью определения цен поддержки для сельскохозяйственных производителей и предлагаются мероприятия ее улучшения.

Мамчур Л.В. Рынок мяса Подольского региона: современное состояние и перспективы развития / Л.В. Мамчур // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 24–27

Отражены результаты исследования современного состояния рынка мяса в Подольском регионе. Определены существующие в настоящее время в этой сфере проблемы и недостатки, предложены перспективы последующего развития.

Марченко В.Н. Тенденции самоорганизации молочной промышленности Украины // В. Н. Марченко // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 28–33

Исследованы основные закономерности эволюции молочной промышленности. Обнаружены несоответствия в течение 2002–2009 гг., которые являются результатом реализации ее внутреннего потенциала и внешнего влияния и определяют направление последующего развития.

Диброва А.Д. Развитие системы государственной поддержки производителей молока в Украине / А. Д. Диброва, О. С. Чан-хи // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 34–38

Проанализировано развитие системы государственной поддержки производителей молока в Украине и предложены основные направления ее совершенствования.

Цимбал В.А. Проблемы развития обслуживающей кооперации на селе / В. А. Цимбал // *АгроИнКом*. – 2011. – № 4–6. – С. 39–41

Проанализировано влияние различных факторов на развитие сельскохозяйственной обслуживающей кооперации в Украине. Предложены меры локализации

Lobas N.G. Development of world economy in globalizations measuring / N. G. Lobas // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 14–15

Tendencies and characteristic features of flowing of processes of internationalization of economic life and world market development are reflected.

Bilenkiy O.Yu. Products of agriculture of «locomotive» of world economy are in the world market / O. Yu. Bilenkiy // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 16–19

In article the analysis of export-import activity of group of the countries «BRIC» on plant growing and animal industries principal views is discussed.

Okhrimenko I.V. The methodical approaches to system construction of measures of government control of agrarian market / I. V. Okhrimenko // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 20–23

In the article is examined separate aspects of government control of agrarian market of Ukraine, in particular, adjusting on the basis of price relations. A situation is analysed with objectivity of determination of costs of support for agricultural producers and the measures of her improvement are offered.

Mamchur L.V. Market of meat region Podillya: modern state and prospects of development / L. V. Mamchur // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 24–27

The results of research of meat market development in Podil'skiy region are presented. There were founded the main problems of branch and outline the prospects of its development.

Marchenko V.N. Dairy industry self-organization trends / V. N. Marchenko // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 28–33

In the presented paper the basic regularities of the dairy industry and found discrepancies during the year 2002–2009 are the result of its internal capacity and external influence and to determine the direction of its further development.

Dibrova A.D. Development of the system of state support of producers of milk in Ukraine / A. D. Dibrova, O. S. Chan-chi // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 34–38

Development of the system of state support of producers of milk is analysed in Ukraine and basic directions of its perfection are offered.

Cimbal V.A. Problems of development of attendant are cooperation's on village / V. A. Cimbal // *AgroInKom*. – 2011. – № 4–6. – P. 39–41

Influence of different factors is analyzed on development of agricultural attendant cooperation's in Ukraine. Suggestions are borne in relation to localization of negative

негативных процессов в кооперативном движении и предоставления ему динамичного развития.

Юрий Т.П. Занятость в сельскохозяйственных предприятиях региона / Т. П. Юрий // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 42–44

Рабочие места в сельскохозяйственном производстве обеспечиваются сельхозугодьями и насыщенностью отрасли животноводством. Изменения в структуре производства сельхозпредприятий привели к сокращению занятых. Доказано, что рост количества рабочих мест возможен при условии повышения интенсивности труда.

Филаткин С.Н. Правовое регулирование и современное состояние развития земельных арендных отношений в Украине / С. Н. Филаткин // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 45–47

В статье рассмотрены основные законодательные акты, которые составляют правовую базу арендных земельных отношений. Раскрыты особенности современного состояния развития, необходимость и ключевые проблемы функционирования аренды земли в Украине.

Коденская М.Е. Обоснование необходимости разработки инвестиционных проектов в развитие биоэтаноловой отрасли на базе продукции сахаросвекловичного производства / М. Е. Коденская // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 48–53

Обоснована необходимость разработки инвестиционных проектов развития биоэтаноловой отрасли на основе продукции сахаросвекловичного производства. Рассчитана энергетическая эффективность производства биоэтанола из зерна кукурузы и мелассы. Приведены показатели развития биоэтаноловой отрасли в развитых странах Европы.

Кулаец М. М. Инновационная составляющая производства как фактор обеспечения продовольственной независимости / М. М. Кулаец, М. М. Лучник, М. Ф. Бабиенко [и др.] // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 54–60

Обосновано инновационное содействие стабилизации и улучшению продовольственной безопасности в Украине и мире. Раскрыто место и значение картофеля в продовольственных ресурсах. Отражены проблемы производства органической продукции в Украине.

Олейник Т.И. Инвестиционная политика АПК и ее механизм в процессе возобновления основных средств производства / Т. И. Олейник // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 61–65

Отражено современное состояние развития инвестиционной политики агропромышленного сектора экономики в процессе формирования экономического механизма, способствующего возобновлению основных средств производства в рыночных условиях ведения хозяйства.

Соколов Д.О. Определение и этапы становления технологических укладов / Д. О. Соколов // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 66–70

processes in co-operative motion and grant him of dynamic development.

Yuriy T.P. The employment in the agricultural industries of region / T.P. Yuriy // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 42–44

It is determined that the work places in the agricultural sphere are provided by the agricultural areas and the saturation of stockbreeding. The changes in the agricultural structure of agricultural industries caused the reduction of the work places. The growth of the work places may appear in the situation of the intensity of work increasing.

Filatkin S.N. Legal adjusting and modern development of the leasing landed relations status in Ukraine / S. N. Filatkin // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 45–47

Basic legislative acts which make the legal base of the leasing landed relations are considered in the article. The features of modern development status, necessity and key problems of functioning of lease of earth, are exposed in Ukraine.

Kodenskaya M.E. A ground of necessity of development of investment projects is in development of bioethanol of industry on base of products of Sugar is a production / M. E. Kodenskaya // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 48–53

The ground of necessity of development of investment projects of development of bioethanol industry is carried out on the base of products of Sugar is a production. Power efficiency of production of bioethanol is expected from grain of corn and molasses. The indexes of development of bioethanol industry are resulted in the developed countries of Europe.

Kulaets M. M. Innovative constituent of production as factor of providing of food independence / M. M. Kulaets, N. N. Luchnik, M. F. Babienko [and other] // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 54–60

Grounded innovative assistance to stabilizing and improvement of food safety in Ukraine and World. A place and value of potato is exposed in food resources. The problems of production of organic goods are reflected in Ukraine.

Oliynik T.I. Investment policy of AIK and its mechanism is in the process of proceeding in the fixed assets of production / T. I. Oliynik // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 61–65

Modern development of investment policy status is reflected agroindustrial to the sector of economy in the process of forming of economic mechanism which is instrumental in proceeding in the fixed assets of production in the market conditions of ménage.

Sokolov D.O. Determination and stages of becoming of technological modes / D. O. Sokolov // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 66–70

Статья посвящена выяснению сущности и содержания понятия «технологический уклад». Определены этапы становления технологических укладов и их характерные особенности. Проанализированы и отражены жизненные циклы укладов, сосредоточено внимание на важности и необходимости быстрой адаптации к изменениям, которые наступают при переходе к новому укладу.

Олейник О.О. Становление агропрорышленной интеграции в Украине / О. О. Олейник // *АгроИнКом.* — 2011. — № 4–6. — С. 71–75

Рассматриваются актуальные вопросы становления и развития интеграционного процесса в аграрном секторе экономики Украины как необходимого условия повышения эффективности агробизнеса.

Данкевич А.Е. Исследовано эффективность работы агрохолдингов, отражены их преимущества и недостатки, научно обосновано рекомендации относительно перспектив дальнейшего развития / А. Е. Данкевич // *АгроИнКом.* — 2011. — № 4–6. — С. 76–78

Исследовано эффективность работы агрохолдингов, отражены их преимущества и недостатки, научно обосновано рекомендации относительно перспектив дальнейшего развития.

Чорный Г.М. Аграрный менеджмент: семасиологический анализ управленческих методов / Г. М. Чорный, М. П. Ястреб // *АгроИнКом.* — 2011. — № 4–6. — С. 79–82

Конкретизируется сущность понятий «методы работы», «методы управления» и «методы руководства» в контексте управленческого процесса. Предлагается классификационная модель управленческих методов.

Хомин И.П. Спрос и предложение как факторы ценообразования в контексте взглядов Пола Хейне / И. П. Хомин // *АгроИнКом.* — 2011. — № 4–6. — С. 83–89

Рассмотрено взаимосвязь спроса и предложения на рынке товаров и услуг в разные периоды, влияние директивного регулирования цены на процесс ценообразования, зависимость стоимости товаров от расходов интеллектуального капитала и интеллектуализации производства, обеспечение эффективного сотрудничества в экономике на основе гибкого реагирования на смену спроса и предложения, относительность соотношения между интенсивным и экстенсивным производством.

Барвинченко В.И. Функции почвы и других компонентов основного средства сельскохозяйственного производства / В. И. Барвинченко, В. Я. Олейник // *АгроИнКом.* — 2011. — № 4–6. — С. 90–91

Отражены особенности почвы как основного средства производства, средства и предмета труда, предмета производства, результата длительного естественного процесса.

Коваленко Е.Я. Влияние концентрации на эффективность производства зерна продовольствен-

Article is devoted to defining the nature and essence of the «class of technology». The process of technology development, given their brief characteristics. Analyzed and of the life cycles of structure, focus on the importance and need to respond to changes that occur during the transition to a new way of life.

Oleynik A.A. Becoming of agroindustrial integrations are in Ukraine / A. A. Oleynik // *AgroInKom.* — 2011. — № 4–6. — P. 71–75

The pressing questions of becoming and development of integration process are examined in the agrarian sector of economy of Ukraine as a necessary condition of increase of efficiency of agribusiness.

Dankevych A.E. Directions of increase of efficiency of economic activity of agroholdings / A.E. Dankevych // *AgroInKom.* — 2011. — № 4–6. — P. 76–78

Efficiency of work of agroholdings is investigational, their advantages and failings are reflected and it is scientifically grounded recommendation in relation to the prospects of subsequent development.

Chorniy G.M. Agrarian management: semasiological analysis of administrative methods / G. M. Chorniy, M. P. Yastreba // *AgroInKom.* — 2011. — № 4–6. — P. 79–82

Essence of the following concepts is specified «methods of work», «methods of management» and «methods of subordination» within the context of an administrative structure. The classification model of administrative methods is offered.

Khomin I.P. Demand and supply as factors of pricing in context looks of Paul Kheyne / I. P. Khomin // *AgroInKom.* — 2011. — № 4–6. — P. 83–89

Intercommunication of demand and suggestion is considered at the market of commodities and services in different periods, influence of the directive adjusting of price on the process of pricing, dependence of cost of commodity on the charges of intellectual capital and intellectualize of production, providing of effective collaboration in an economy on the basis of the flexible reacting on changing of demand and supply, relativity of between's by an intensive and extensive production.

Barvinchenko V.I. Functions of soil and other components of basic mean of agricultural production / V. I. Barvinchenko, V. J. Oliynik // *AgroInKom.* — 2011. — № 4–6. — P. 90–91

The features of soil are reflected as a basic mean of production, mean and article of labour, article of production, result of the protracted natural process.

Kovalenko E.Y. Influence of concentration on efficiency of production of grain of food and

---

ных и крупяных культур в аграрных предприятиях зоны Степи Украины / Е. Я. Коваленко // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 92–94

In the article influence of concentration on efficiency of production of grain of food and groats cultures in the agricultural enterprises of area of Steppe of Ukraine.

Кучер А.В. Интенсивность производства гречихи / А. В. Кучер // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 95–97

The results of researches of intension of cultivation of buckwheat in the aspect of the increase of competitiveness of enterprises at the market of grain have been given.

Россоха В.В. Производственный потенциал аграрных предприятий: методология, методика, государственное регулирование развития / В. В. Россоха // *АгроИнКом*. — 2011. — № 4–6. — С. 98–103

Lecture pronounced during securing of dissertation for the receipt of scientific degrees of The Doctor of Economics sciences (scientific consultant — d. e. n., professor, academician NAAS, honoured worker of sciences and technicians Ukraine, Hero of Ukraine P. T. Sabluk).

groats cultures in the agricultural enterprises of area of Steppe of Ukraine / E. Y. Kovalenko // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 92–94

In the article influence of concentration is expounded on efficiency of production of grain of food and groats cultures in the agricultural enterprises of area of Steppe of Ukraine.

Kucher A.V. The intension of production of buckwheat / A. V. Kucher // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 95–97

The results of researches of intension of cultivation of buckwheat in the aspect of the increase of competitiveness of enterprises at the market of grain have been given.

Rossokha V.V. Industrial potential of the agrarian enterprises: methodology, technique, development state regulation / V. V. Rossokha // *AgroInKom*. — 2011. — № 4–6. — P. 98–103

Lecture pronounced during securing of dissertation for the receipt of scientific degrees of The Doctor of Economics sciences (scientific consultant — d. e. s., professor, academician NAAS, honoured worker of sciences and technicians Ukraine, Hero of Ukraine P. T. Sabluk).

ДО ВІДОМА АВТОРІВ!

Журнал «АгроІнКом» публікує теоретико-методологічні, аналітичні, узагальнюючі, постановочні та рекомендаційно-методичні статті з актуальних питань аграрної економічної науки.

Подані статті мають містити такі необхідні елементи: висвітлення стану проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей публікації (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямі.

Матеріали мають бути надруковані українською мовою з обов'язковим уживанням букви Ї (наприклад, у слові «обґрунтовано, підґрунтя» і под.).

На першій сторінці слід указати індекс УДК (універсальної десятикової класифікації), супроводжувальний лист відповідної установи або закладу, внутрішню рецензію на статтю, ініціали та прізвища авторів, вчений ступінь, вчене звання, повну назву організації, назву статті.

Підписані автором статті (обсягом до 8 сторінок, а для молодих учених до 5-ти, включаючи таблиці, рисунки, бібліографію), слід подавати у 2-х примірниках разом з дисковою. Текстові файли — 14 кеглем з інтервалом 1,5—2 рядки у форматі редактора WORD-7, WRITE, графічні (зокрема діаграми і карти) — тільки чорно-білі, у форматі Excel, TIF, CDR або PCX у супроводі текстового роздруку.

Таблиці мають бути складені наочно, а заголовки до них точно відповідати змісту граф.

Рисунки слід виконувати у 2-х примірниках на форматі, який забезпечує чітку передачу всіх деталей, у масштабі 1:1 або 2:1. На рисунках допускаються лише цифрові та буквені позначення, пояснювальний текст виноситься в підпис до рисунків. Фотографії подавати на білому глянцевому папері. Формули мають бути набраними у формульному редакторі Equation Math Type і з довжиною рядка, який не перевищує 82 мм.

Усі латинські назви, а також назви на іноземній мові повинні бути надруковані латинським шрифтом. Літери грецького алфавіту необхідно обводити червоним олівцем.

Бібліографію оформлювати відповідно до вимог ДСТУ в алфавітному порядку.

На окремій сторінці подаються відомості про автора: прізвище, повністю ім'я та по батькові автора (авторів), домашню та службову адреси з контактними телефонами, повну назву місця роботи, посаду, вчений ступінь.

Матеріали, що вже друкувалися або знаходяться в редакціях інших журналів, не надсилати.

Редакція залишає за собою право скорочувати і виправляти надіслані статті. Відхилені рукописи не повертаються.

*Додаток до постанови президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2*

**ПЕРЕЛІК № 4
НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ
ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБІТ**

**НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ ДОКТОРА І КАНДИДАТА НАУК
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**

Журнали

АгроІнКом (МАПІК «Агропромінвест-інтернешнл»)

Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: економіка (м. Харків)

Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка.

Вісник Східноукраїнського державного університету (м. Луганськ)

Вісник Національного банку України (м. Київ)

Зовнішня торгівля (м. Київ)

Маркетинг в Україні (м. Київ)

Схід (м. Донецьк)

Управляющие системы и машины (НАН України, Інститут кібернетики
ім. В.М. Глушкова НАН України, Міжнародний науково навчальний центр
інформаційних технологій та систем)

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>